Táncsics és a cenzúra

89

TÁNCSICS MIHÁLY ÉLETPÁLYÁM [1]

(Részletek)

Cenzúrai önkény ellenemben az irodalom terén

Kinyomatván Pesten, 1831-ben Beimelnél[2]: „A magyar nyelv" jutalom „értekezlet", ugyanannál kinyomattam: „Nyelvészet" című könyvemet is 1833., hozzátoldva a magyar tudós társaság helyesírására tett észrevételeimet, mit a társaság tagjai, főképp a nyelvészeti osztálybeliek rossznéven vettek, s amiatt ellenségeimmé váltak, de ennek folytán ellenségemül tűntek fel mindazon fiatalabb írók is, kik a magyar Akadémiába még csak később jutottak be, vagy ha majdan bejutni vágyakoztak.

Ekkor, midőn az első nevelősködésembül Pestre visszakerültem, írtam: „Magyar és német beszélgetések" című könyvemet oly célbul, hogy abban a magyar nyelv megtanulhatására könnyű, célszerű módot, eszközt nyújtsak; 60 váltóforinton adtam el (1833) Heckenast[3] kiadónak. Nem e néhány forintnyi jutalom volt fáradságom díja, hanem azon tudat, hogy a nemzeti nyelv megtanulására Budapest német nyelvű sarjadékának jó eszközt nyújtottam, ugyanis lett a könyvnek nagy kelendősége. De a sükernek nem soká örvendhettem. Mikor rövid idő múlva második kiadása végett intézkedni szükségessé vált, és Heckenast kiadóval afölött versengenék, kit illet meg a második kiadás joga (mert sem írott szerződésünk nem volt, sem élőszóval eziránt nem nyilatkoztunk, de a kiadó a tulajdoni jogot magáénak tulajdonítá), a könyvet betiltották. Ebbül tanultak az akkori József nádor gyermekei is. Maga a nádor bukkant-e forgatás közben némely oly kitételre, mik az ő elveivel nem egyeztek meg, vagy szolgalelkűek hízelgésbül sugdostak meg egyet-mást neki, nem tudom, az eredmény: a könyv betiltása volt. De ebben az illetők nem nyugodtak meg. Nyomozás, szigorú vizsgálat történt aziránt, nem írtam-e én a könyvbe egyet-mást azután, mikor azt Schmid György már cenzúrálta volt. A kéziratbul, annak egész szövegébül kitűnt, hogy abba utólagosan nem írattathatott semmi. Zaklatták Beimel József nyomdászt, mutassa be előbbi

nála nyomott két kis munkám kéziratait. Nem bírtak kisütni semmi olyast, mit ellenem, kézirathamisítási vádképpen felhozhattak volna. Tehát Schmid György tanár cenzornak kellett vétkesnek maradnia, amiért [a] cenzorságbul letették....

...Ha nem Kolozsvárra, de másvalahová lettem volna nevelőnek meghíva, talán nem fogadtam volna el, de Kolozsvárra két fontos okbul vágytam; először azért, mert Bölöni Farkas Sándor „Északamerikai utazása"[4], mely ott jelent meg, arrul tanúskodott, hogy a cenzúra ott szelídebb; másodszor, mert hosszabb ideig tartósabban lakhatván Erdélynek tisztán magyar fővároslá]ban (legalább Budapesthez hasonlítva annak lehet mondani), Szótáramhoz becses anyagot gyűjthetek.

...Három munkám sajtó alatt volt, azok nyomtatása közben a „Pazardi"[5] is elkészült. Méhes Sámuel[6] pár sor kivételével ráírta az „admittitur"-t [megengedtetik]. Sajtó alá adtam. Örültem, nemcsak, hogy említett munkáim akadálytalanul kinyomattak, hanem annak is, hogy árukból majd pesti házacskámat és telkemet kifizethetem. – Mennyire csalódtam!

Itt hosszabban kell szólnom, mert Pazardim kinyomatásának egész története van.

A szolgalelkű, félénk, hízelgő emberek maguk gyávaságuk által rontják meg a célszerű intézményeket is.

Én magam részérül kárhoztatom a cenzúrát, mert az ember értelmének fejlődését akadályozza, de minthogy mások sokan, kivált az állam kormányzatán lévők, az ő nézetök és külön érdekük szempontjábul azt célszerűnek ismerték, nem kellett volna azt rosszabbá tenni, mint amilyen volt.

Midőn e munkám sajtó alatt volt, a ref. tanárok oda gyakran betekintettek, minthogy a nyomda a kollégium tulajdona, s éppen kezük ügyében volt, kandiságbul nézegeték a sajtó alatt levő művet, s egyiknek ez ötlött fel, másiknak másvalami szúrt szemet. Ennek folytán figyelmezteték kollégájukat, Méhes Sámuelt (ki a matézis tanára volt), hogy ezt és azt a helyet ki kellett volna a kéziratban törölnie.

Méhes tehát felszólított, nem lennék-e hajlandó beleegyezni, hogy némely pont kihagyásával a levelek újra nyomatnának? Beleegyeztem. Öt vagy hat lap újra nyomatott.

A cenzori kollégium [testület] mind a négy vallási felekezet (katolikus, református, unitárius és evangélikus) tagjaibul volt összealkotva, melynek elnöke Tasnádi Kovács Miklós[7] erdélyi kat. püspök, titkára pedig Enyedi László kormányszéki hivatalnok vala ...

A könyv elé címkép járult, mely három alakot, Izsák gazdát, az okoskodó zsidót, zsebébül karddal kezében a tiltakozó Pazardi Tóbiás tűnt ki, a harmadik egy bajusztalan, pápaszemes német, ki a corpus jurisra [törvénytárra] ibrikált, jelenteni akarván ezzel, hogy a magyarnak e palladiumát [oltalmát] kutyába sem veszi. Köztudomású dolog volt, hogy mind a könyv tartalma, mind a címkép ellen főleg Brassai Samu[8] berzenkedett.

Ilyetén körülmények közt Méhes azt tanácsolta, hogy a címképet hagyjam el, mert ez a könyvnek kelendőségét gátolja: én kérésére nem hajolván, azt kívántam, hogy mutassák fel, ha van olyasféle rendelet, mely ily karikatúrát tiltana. Enyedi László mint cenzor kollégiumi titkár vette magára, hogy az aktákat fölhányja, s az erre vonatkozó iratot kikeresi, ha ugyan van hivatalban. Kereste-e, talált-e, nem tudni, nekem olyat föl nem mutatott, hanem a könyvet Kovács Miklós püspök elnökhez vitte, és belőle több pontot kitörültek, minélfogva néhány levelet újra kellett nyomatnom. Mikor ekképp harmadszori cenzúrálás után elkészült, akkor végképp betiltották. Szerencsémre a betiltás előtt néhány példányt lakásomra, a grófi házhoz vittem, különben egy példányom sem lett volna. Előbb szándékuk volt, hogy a grófi háznál lévő példányokat is elkobozzák, de utóbb e szándékkal felhagytak.

Ez igazságtalan eljárás a városban nagy izgalmat keltett, s találkoztak olyanok, kik azt tanácsolták, hogy a cenzorok ellen pört indítsak; mások meg, hogy legalább a nyomtatási költségeket ne fizessem ki, hanem azokra hárítsam, kik a három ízbeli könyvvizsgálat után azt mégis betilták, lefoglalák. De sem a papírkereskedő Szábel, sem a nyomdász Barra Gábor[9] a letiltásnak okai nem lévén, én az egész költséget kifizettem; s hogy ezt tehessem, értékesebb téli ruhámat kellett eladnom...

Grün János szegedi nyomdász. Iparosok naptára.

...a szegedi nyomdász, Grün János[10] fölkeresett, arra szólítván föl, hogy vállalnám az általa kiadni szándékolt „Iparosok naptára" szerkesztőségét. Én örömmel ajánlkoztam, de amellett kötelességemnek éreztem őt jó eleve arra figyelmeztetni, hogy nekem a cenzúra ellenségem, s annyi akadályt fog elém gördíteni, hogy a vállalat személyem miatt sükerre nemigen számíthat. Ezt ő nem akarta hinni. De utóbb azt

írta, hogy ha a budapesti cenzúra ellenségem, az ne csüggesszen, mert ő majd a szegedi cenzorral vizsgáltatja meg a kéziratokat, ha Budapesten meg nem engednék. Ebben megnyugodtunk, következőleg szerződtünk is; melynek értelmében 200 pengőforint évi fizetésem leendett; azonfölül, hogy érdekemben legyen a naptárt évrül évre minél jobbá tenni, bizonyos számú példányokon kívül a tiszta jövedelembül engem 25 százalék fog illetni . . .

Az első évi naptárba való cikkek készen voltak. Elküldém Grünnek Szegedre, és ő sietett az ottani Katona nevű cenzorhoz adni, de aki belőle oly sokat kitörölt (utasítása lévén már erre Budárul), hogy nem leendett érdemes akként adni ki, hanem Grün úr kénytelen volt azt a budai cenzúrakollégium elé fölterjeszteni azon reményben, hogy ez majd törlés nélkül megengedi. Itt a mi naptárunkat húzták-halasztották. Hiában másztam meg sokszor a Budavárhegyet; hiában sürgettem az elintézést, csak késett, míg végre, mikor azon évre kiadni már késő lett, érkezett a határozat, hogy annak kihagyásával, mit a szegedi cenzor kitörölt, sajtó alá adathatik. Eközben a vidéki cenzorokhoz azon utasító parancs küldetett, hogy naptárt nem szabad nekik cenzúrálniok, hanem minden naptárt a budai kollégiumhoz kell cenzúrálás végett fölterjeszteni. Valóban adatott-e ki ily rendelet, vagy csak a szegedi cenzor által hirdettették ezt ámításul, s csak irányomban-e? nem tudhattam meg.

Én eleinte abban a hitben éltem, hogy ha nem is az én kedvemért, de Grün iránti méltányosságbul, kedvezésbül a szegedi cenzor megengedi, de csalódtam. Kézzelfogható volt, hogy ha Grün úr más valakit hívott volna meg szerkesztőül, a naptár akadálytalanul jelenhetett volna meg; tanácsoltam is neki, hogy így cselekedjék, de ő úgy volt meggyőződve, hogy éppen csak én fogom a naptárt olyanná szerkeszthetni, milyenné ő óhajtotta. S nemcsak előbbi munkáimbul következtetheté, hogy főképp én teremthetem meg olyanná, hanem még inkább azon cikkeim győzték öt meg arrul, miket éppen az első évi folyamba szántam, s azok közt főleg a programszerű előszó, melyhez a naptárnak állandó címképét is mellékeltem, mely a polgári társaság három nagy osztályát ábrázolta: tudniillik: az úgynevezett urak (értelmiség), kézművesek és földmívelők osztályát; magyaráztam, hogy iparosok, azaz iparkodók alatt nemcsak azokat érteni, kik mind a maguk egyéni és családi, mind pedig közvetve a haza jobbléténck megteremtésén iparkodnak; kifejtém, hogy a mi hazai viszonyaink

között nálunk az az ipar, mit e néven értünk, sohasem születhetik meg, míg a földbirtokos osztály csak élvezni tud és törekszik, de fekvő javakbul annyi hasznot húzni nem képes, mennyit azokbul meríteni lehetne, és azon kevés hasznot is nem a hazában költi el, hanem idegen országok készítményeire vesztegeti; míg a földmívesek tulajdon birtokot nem szerezhetnek.

És éppen az volt fő oka, hogy iparos naptárunkat gátolták, megjelenhetését akadályozták, mivel nem akarták, hogy annak alapokát fejtegessem, miért vagyunk mi annyira hátra, holott a független, gazdag, nagy nemzetekkel egy sorban állhatnánk . . .

Külföldre való utazás némely munkám elárusítása és kinyomatása végett

Böröndöm hátamra vevén, június közepén 1846-ban indultam a nagy útra, mert az én fogalmamhoz képest, ki azelőtt hazám határán túl csak Bécsig jutottam el, rendkívül nagy, nevezetes út leendett oda eljutni, hol cenzúrálás nélkül nyomathatja ki az ember az ő becses (akár hitvány) műveit. A világban való járatlanságom dacára is annyit tudtam, hogy Lipcse az a nevezetes város, hol napvilágra szoktak jönni oly kéziratok, melyek a szerzőre üdvöt vagy kárhozatot hoznak: de mégis inkább csak akkor magasodott képzeletemben e város, mikor vándorbotom kezemben, iratokkal jól megterhelt bőrzsákom hátamon volt, s lakásomrul Pesten, a Duna balpartján a gőzhajó-állomásra baktattam . . .

Gönyünél a gőzhajóról leszálltam, részint azért, hogy testvéröcsémet Győrben meglátogassam, de még inkább azért, hogy Zichy Ottó grófhoz[11] beszóljak, ki e Győrvidéken az ellenzéknek mintegy vezérférfia, legalább igen tekintélyes tagja volt.

Zichynek győri szállásán (mert ő tulajdonképpen a közel szomszédhelységben, Szabadhegyen lakott) Lukács Sándort[12] és Gyapait[13] találtam, kiknek előadtam, mi járatban vagyok, s munkáim egyikét, a „Népkönyvet" be is mutatám, kik azt átlapozva, igen jónak találván, ígérték, hogy a grófnak ajánlóan fogják eléje terjeszteni.

Miután másnap a gróf munkámat átlapozta, úgy nyilatkozott, hogy legcélszerűbb lenne Deák Ferencnek[14], ki most Füreden van, bemutatni; s ha ő is helyeselné, majd Budapesten, a központi ellenzék hozzájárulásával ki lehetne nyomatni. Én

e tanácsa ellenében azt nyilvánítanám, hogy ily úton-módon kinyomatásához semmi reményem sincs, mert amennyire én Deákot ismerem, ő tagadhatatlanul igen okos ember ugyan, de éppen oly mértékben óvakodó is, tehát ennek kinyomatását ajánlani nem fogná. De a gróf erősen biztatott, hogy ő pedig az ellenkezőt hiszi, és engem rábírt, hogy menjünk le Füredre, tevém azt különösen azon okbul, hogy nagyhírű férfiaink erélyességéről tapasztalást szerezzek.

Lerándulván Füredre, az történt, amit előre sejtettem, sőt bizonyosnak tartottam. Deák egy éjjel mind a „Népkönyv"-et, mind az „Adós fizess"-t elolvasván (állítólag), Zichynek nyilatkoztatta, hogy kinyomatásukhoz segédkezet nyújtani nem hajlandó, mert igen éles tollal van írva, s ha ugyan nevemalatt kinyomatnának, engem végettük bezárnának, azután magam mentem Deákhoz kéziratáimért, mely alkalommal előttem is ismételte, mit a grófnak nyilatkoztatott.

Pozsonban megállapodva, Schaiba könyvárosnak tettem kéziratomra vonatkozott, és ránézve kedvező ajánlatot, tudniillik, hogy azokat igen szerény tiszteletdíj mellett engedem át neki. Mindenik kéziratom elvállalásához nem mutatott kedvet, de ígéretét adta, hogy ha majd az egyikre nézve jó sükerrel fogott intézkedni, a többit is átveszi. Nagy munkám, a „Józanész" fölött megalkudtunk, négyszáz pengőforint tiszteletdíjban állapodván meg, egyszeri kiadásra, s nyomathat belőle annyi példányt, mennyit eladhatni remél, s nekem árának felét előre kifizeti, másik felét pedig akkor, midőn a munka ki lesz nyomatva.

Hogy én a megkötött alkunak nagyon örültem, természetes. Megfordult ugyan eszemben, hogy a munkát külföldön talán jóval drágábban adhattam volna el; de másrészrül gondolám: kezdetül ez is szerencse, s a jó jelt készpénzül tekintem, mi majd dúsan fog kamatozni. Már csak annálfogva is okom volt az alkunak örülni, mert így nem kellendett a nagy nyaláb kézirattal bajlódnom, vagy helyesebben szólva, amiatt aggódnom, mert attul tartottam, hogy a bécsi szemfüles rendőrség (nevemet az útlevélben látván) könnyen jöhetne arra a gondolatra, hogy jó lenne holmimat megvizsgálni, kimotozni, s ha átmotozás közt a sok kéziratra bukkanna, ez semmi esetre sem szolgál ajánlatomra. Sőt, visszaemlékezvén arra, hogy Szögyényi[15] nagyon csóválta fejét, mikor azt kérdezte tőlem, hogy mi célból utazom külföldre, föltehettem róla, hogy a bécsi rendőrséget figyelmeztethette is irányomban való éberségre, tehát arra is készen voltam, hogy amint Bécsben

megérkezem, policáj fog biztos helyre kísérni; és ilyesmit annál is inkább várhattam, mert korábbi időbül (1837–38) a bécsi policájt igen jól ismertem... De másrészről azért is örültem, nem lehetett nem örülnöm az alig remélhetett alkunak, mert – gondolám, családomat megvigasztalhatom, küldvén neki mindjárt egyik munkám árábul, hogy a fürdőt gond nélkül használhassa, miáltal egészsége gyorsabban s bizonyosabban helyreáll.

Azonban az én örömöm nem soká, csak éjen át tartott, mert másnap Schaiba az alkutól visszalépett, mentegetődzésébül nem sikerült kiokoskodnom, mi bírhatta őt szavának megszegésére. Ekkor sajnáltam, hogy írott szerződést nem kötöttünk, melynek erejénél fogva az egyezség megtartására szoríthattam volna. De másrészrül itt is azt gondoltam, mit a jogászok mondani szoktak: beati possidentes[16]; a munka árának első felét még nem fizette ki, hanem csak másnapra ígérte. Pör utján vegyem meg rajta, ha ugyan írott szerződésünk volt volna is? Kényes dolog leendett oly kézirat tárgyában nyilvánosság elé lépni, mit csak titokban volt lehetséges külföldre kicsempésznem. Másrészrül pedig egy különös eset élénken emlékeztetett arra, hogy egy ottani tekintélyes polgár ellenében alig fognék nyerni, én, vidéki szegény író. Ez említett esetet előadni, helyén lenni látom:

Midőn évek előtt iskolakönyveim közől néhányat Vigand Károly[17] pozsonyi nyomdásznak adtam volt el, a Földrajzra nézve úgy egyeztünk meg, hogy abbul nyomathat, amennyit akar, de ha második kiadás válnék szükségessé, azt csak külön alku mellett nyomathatja ki; és ő, anélkül, hogy engem értesített volna, újra kiadta, oly rendkívüli ügyességgel utánozva az első kiadást, hogy ugyancsak gyakorlott szem kívántatott hozzá, hogy az utánnyomást az elsőtül megkülönböztetni képes legyen, egyetlen egy betű sem árulta el a csalárdságot, csak egyes jegyek: pont, kettőspont, vesszö stb. különböztek, és hosszú ó, ú, ő, ű helyett rövidek voltak itt-ott: o, ö, u, ü, szedő és kiadó meg sem álmodták, hogy ezeket egymással föl nem lehet cserélni. Emiatt bíró elé kerültünk; s a hercehurca mellett mégis majd csaknem én lettem a vesztett fél; legalább nem volt érdemes egy lépést is tennem.

De teljesen a szoros igazsághoz híven szólva, Schaiba kiadó nem is lépett vissza föltétlenül, hanem egyezségünket olyképpen szándékozott megváltoztatni, hogy a munka árának első felét csak akkor fizeti, mikor a kinyomatandott könyvnek árábul majd a következendő őszre annyit bevesz.

Erre nem állhatván rá, viszonyunk megszakadt. Annyi szívességet azonban irányomban Schaiba tanúsított, hogy valamennyi kéziratomat biztosabb, a könyvárusok által jobban ismert úton Lipcsébe elküldötte . . .

. . . Mikor Töpliczből visszatérve gőzösre keltem ismét, hogy utamat folytassam, ott gyűlt meg bajom, hol nem is álmodtam. Az osztrák (illetőleg cseh) és szászországi közös határhoz érve, jöttek a határőrök, rendőrök, s mindenünket megmotozták. Ha kéziratim nálam lettek volna, irgalom nélkül visszakísérnek vala Bécsbe; mert a nálam lévő francia nyelvtanom miatt is ezt akarák rajtam elkövetni, csupán azért, mert ennek címlapjára ezt tétetém: nyomatott Budapesten, mit ők Bukarestnek olvastak. Szerencsémre voltak a hajón annyira tudósok is, kik a rendőrökkel meg bírták értetni, illetőleg bizonyíták, hogy Budapest más helynév, és nem Bukarest; aztán meg arrul is meggyőzték őket, hogy azon könyv nyelvtan, nem pedig valami tiltott politikai röpirat, melyet tehát nem szándékozhatom Lipcsében újra kiadni. A kutatás közt nem lehetett kedvem okát tudakozni: miért nem lenne szabad a könyvet magammal hozni, ha az Bukarestben nyomatott volna is, mert ők vak eszközök levén, csak azt válaszolhatták volna: nem szabad. Noha az ily határbiztosokrul föltehetni, hogy ostobaságukban olyasmit is elkövetnek, mihez sem joguk nincs, sem kötelességükben nem áll; vagy pedig furfangosan, önkénykedve kapcáskodnak, de nagy kegyesen, jó borravaló fejében egyet és mást megengednek, mintha az egyedül tőlük függne. Én attul féltem, hogy ilyféle miatt Bécsben gyűl meg a bajom, de ott menekülve, itt váratlanul majdnem horgon akadtam. Itt ismertem csak fel voltaképpen, mily nagy szolgálatot tett nekem Schaiba könyvárus, hogy kéziratimat rendeltetésük helyére küldé; noha még nem tudhatám, hogy oda eljutottak-e?

Másrészről lehetetlen volt afölött nem csodálkoznom, mennyire ügyesek, kitanultak a könyvárusok, hogy annyi száz meg ezer könyvet ki és be tudnak csempészni. Mindennek azonban természetes nyitja a vesztegetés, az önérdek . . .

Lipcsébe megérkezve első dolgom volt arról szerezni tudomást, meggyőződést, hogy kéziratim oda eljutottak-e? mert mindaddig, míg kezemnél nem voltak, aggodalomban valék. Hiány nélkül megkaptam . . .

A sok kiadó közől Keil Erneszt[18], fiatal ember, maga is író és egy hetilap szerkesztője volt, vállalta el két kisebb munkámat, tudniillik a „Népkönyv"-et, másik címmel

„Polgári katekizmus"-t és [az] „Adós fizess" címűt. Ezeket is úgyszólván majd ingyen, némi jóreménység fejében adtam volt át neki.

Keil kérdezte ugyan, mennyi honoráriumot kívánok értök; de én úgy gondolkodtam, hogy sokat, azaz méltányos árt nem kívánhatok, mert könnyen megtörténhetik, hogy akkor nem vállalja el, visszaadja; ha pedig igen keveset kérek, az meg különben sem segít rajtam, tehát azt feleltem, hogy előlegesen semmit sem kívánok, hanem csak nyomassa ki, és ha majd tapasztalja, hogy kelendősége lesz, akkor adjon érte tetszése szerint annyit, amennyit méltányosnak fog ítélni. Azután még azt kérdezte, hogy hány példányt nyomathat belőlük. Felelém: elkelni elkel azokbul 10 ezer példány is, csak akadályra ne találjanak. Azt kérdé tovább: nyomathat belőlük háromezer példányt? Bátran teheti, válaszolám.

Mivel nem akarhatám, hogy e két kisebb munkám egyik valamelyikének nyomatása attul függesztessék föl, hogy lesz-e, és milyen kelete az elsőbben kinyomatottnak, s csak azután fogná a másikat nyomatni: a kettőt egybefoglaltam össze, és címeztem „Népkönyv"-nek; ugyanis az én meggyőződésem szerint e cím mind a kettőt egyaránt megillette...

Párizsi tartózkodásom

...Párizsban várakozásomon fölül sok magyar mesterlegényt találtam, s minden oldalról azon örvendetes tudomást meríthettem róluk, hogy igen munkások, megbízhatni bennük.

Gyűlhelyük a Dänemark-kávéház volt; odajáratták magyar hírlapjaikat. Indítványom s buzdításom folytán szabályszerű magyar egyletté alakultak. A részt vevő tagok sorát emlékül az én nevemmel kezdették meg 1846-ban. Lamenay „Egy hívő szavai" című munkáját[19] nekik adtam át, hogy nyomassák ki, s a tiszta hasznot fordítsák új egyletük javára; mit azonban ingyen nem fogadtak el, hanem útiköltségem pótlására 40 frankot adtak érte; mit valóban hálásan kellett fogadnom, annál is inkább, mert Hollandiában aggasztóan veszélyes lábbajom tárcámon igen szembeötlő csorbát ejtett.

Mindössze csak két hétig voltam Párizsban...

Miután e világvárosnak rám nézve legérdekesebb nevezetességeit megtekintettem, s környékén is több irányban Versailles-ig megfordultam, iparos barátaim üdvözletét és ajánlólevelüket a londoni magyar testvérekhez magammal véve, útnak indultam...

Londoni életmódom

Sajátos gondolatom támadt Angolhon szabad földén; az tudniillik, hogyan megy az írás, mikor az ember nem kénytelen amiatt töprenkedni, hogy valjon ezt vagy azt a szót, kitételt meghagyhatni-e, s ha megmarad, nem törli-e azt ki a cenzor?

Sok más olyat is írtam volt én már, aminél nem volt arra nagy gondom, meg lesz-e engedve kinyomatása; mind olyan az is, mit magammal kihoztam külföldre; de szabad földön még nem írtam soha egy betűt sem, kivévén útijegyzeteimet, tehát megkísértettem itt-tartózkodási időmnek végén, mint a londoni magyar iparos hazánkfiaival megismerkedtem, kik nagyobb részint szűcsök. Kis munkámnak e címet adtam: „Magyar munkások külföldön, vagy: kié a haza?" Két éjjel és egy nap készen voltam vele; könnyen folyt; egy gondolat szülte a másikat, ez a harmadikat, és így tovább. Mert mikor az ember gondolatait semmi sem korlátozza, csupán a józan ész sugallatára hallgat, ez kimeríthetlen forrásul szolgál, s alig győz az ember belőle meríteni, s alig győzi azt leírni.

Londoni hazánkfiainak már egylete volt, abban felolvastam; tetszett nekik annál inkább, mert tollamat a tiszta hazafiság életnedvébe mártottam, és mert a munkások nagy osztályának érdekeit és természetadta jogait emeltem ki benne.

Az egyletnek adtam át, hogy rendelkezzék felőle tetszése szerint; nyomassa ki, árusítsa el, s a nyomtatási költségek levonásával fennmaradott tiszta jövedelmet fordítsa arra, amire legjobbnak látja. Két font sterling tiszteletdíjt adott érte.

E mai napig sem tudom, mi történt e munkácskámmal. Talán megsemmisítették akkor, midőn meghallották, mi történt velem utóbb egyéb munkáim miatt, mik Németországban megjelentek. Az alapeszme az volt benne, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék; az iparosok, földmívesek dolgoznak, tehát a haza tulajdonképpen övék, mert csak azok bírják megvédeni, akik munkálkodni szoktak és tudnak. A dologtalan uraskodók, henyék munkások nélkül meg nem élhetnének: de a munkások ellehetnek henyélő urak nélkül...

Megérkezésem Budapestre

...Útijegyzeteimet ily cím alatt szándékoztam összeszerkeszteni s kiadni: „Egy nyár a külföldön", de szándékomat a sors nem engedé végrehajtani; mikor az üldözés napjai bekövetkeztek, ide vonatkozó irataimnak egy részét magam valék kénytelen megsemmisíteni, nehogy a fenyegető veszélyt nagyobbá tegyék; másik része pedig a nemsokára bekövetkezett viszontagságok között hányódott és veszett el.

Alig érkeztem meg külföldről, körülbelül egy hét múlva rá megérkezett előlegesen a „Népkönyv", de némi híre szárnyalt annak is, hogy a „Hunnia függetlensége" című könyvem nemsokára szintén elkészül, mert már sajtó alá került.

A könyvről annyit mondhatok, anélkül hogy önhízelgési hibába essem, hogy nagy szenzációt csinált, minek következtében szárnyra keltek a veszéllyel ijesztő különféle hírek, annyira, hogy egy este négy fiatalember jött hozzánk bérkocsin, egyikük Berecz Károly[20] volt, s komolyan kértek, hogy menjek velük, mert lakásomon maradván, azon éjjel elfognak. Velük menve, Berecz szállásán háltam meg. Lakásomon nem történt elfogatásomra kísérlet. Azon hírt gonosz szándékból, mesterségesen keltették ellenségeim, oly célból, hogy majd megijedve, Pestről távozzam. Nem mozdultam, de vártam, mire dől el ügyem.

Még csak Népkönyvem érkezett meg, de egyéb elhelyezett s kinyomandó munkáim is minden bizonnyal előbb-utóbb megérkeznek, és mit várhatok majd akkor, ha csak ez egy miatt is annyira felzúdultak ellenem az illető kormánykörök? De nemcsak kormánypártiak kárhoztattak, hanem az ellenzék közt is voltak olyanok, kiket e munkám fölingerelt, például, hogy csak egyet említsek: Szentkirályi Móric[21] földhöz vágva kárhoztatá, aminek egyik barátom, Mészáros Ignác orvosdoktor szemmellátó tanúja volt.

Ha így van, gondolám, nem ígérhetek magamnak békés maradást Pesten. Elég okom volt, mi gondolkodóba ejtett.

Menekülés Broodba. Első elfogatásom

Mikor már mind sűrűbben szárnyalt a hír, hogy elfognak: Kossuth egy levélkében kért, hogy mennék hozzá, fontos dolognak velem való közölhetése végett; elmentem hozzá, nála találtam Fiáth Istvánt. Mindketten arról értesítettek,

hogy befogatásam el van határozva, tehát javasolták, hogy a fővárosból távozzam...

Néhány napig voltam Hantoson, onnét Cecére mentem Madarász József[22] iskolatársom és barátomhoz, mert nem akarhattam, hogy miattam Fiáth örök nyugtalanságban legyen. Madarásznál is csak néhány napig maradtam, éppen azon okból, hogy miattam ne legyen kénytelen aggódni; az ő intézkedése folytán gyalog távoztam el tőle, de útban egy kocsi várakozott reám, az Alapra vitt. Azért tartottuk szükségesnek ekképp cselekedni, hogy akik talán üldözőbe venni szándékoznak, ekképp nyomot veszítsenek; mert mind Fiáth, mind Madarász kutatás esetén azt felelhették, hogy náluk voltam ugyan, de eltávoztam, s ők nem tudják, merre vettem utamat.

Midőn Alapon az igen jó vacsorát végeztük, mit tiszteletemre készítettek, természetesen a Népkönyv jött szóba, mely bujdoklásom okául szolgált. Nem ismerték, de ismerni óhajtották volna. A nálam levő példányt mohón ragadták meg, s tűzzel kezdék olvasni. Azonban alig haladtak néhány lapon át, lelkendezve egy cseléd rohant be, jelentvén, hogy a helységbe katonaság érkezett...

Mialatt Seregélyes felé mentünk, [Fiáth] útközben értésemre adá latinul, hogy kocsisa ne értse... hogy itt van Batthyány Kázmér[23] gróf kocsija, mely Broodba szállít (Zágráb megyében) jószágára; továbbá tudtomra adá, hogy ha külföldre akarok menekülni, a gróf ezt is eszközölni fogja. Ezekből azt vontam le magamnak, hogy a kilátások szomorúak.

November utolsó felében lévén, az út rossz volt, hat napig tartott, míg Broodba értünk...

Itt-tartózkodásom alatt írtam „Nép szava Isten szava" című munkámat, mit Kardos úr lemásolt. Ezt elvittük Károlyvárosba, kinyomtatását megkísérteni. Akihez eziránt fordultunk, a felügyelő, Kardosnak ismerőse elvállalta, de másnap úgy nyilatkozott, hogy a felesége ellene van, tehát hogy a családi békét meg ne zavarja, ígéretét visszavonta.

E munkámban oly erőteljesen szóltam a robot és dézsma eltörültetését vitatva, miként senki más; biztos voltam nagy hatásáról. Elküldöttem Pestre Kossuthnak, hogy ha lehetséges, nyomassák ki, vagy ha ez éppen meg nem történhetnék, terjedését más módon eszközöljék...

Mikor „Nép szava Isten szava" című munkámat megírtam: Robespierre életírásához és beszédeinek lefordításá-

hoz kezdtem, mibe már messze előre is haladtam, – de váratlanul meg kellett akadnom; miben állott az akadály, kissé alább ki fog tűnni...

... Március 4-dike volt 1847-ben. Este 11 órakor még olvastam, amikor Kardos jött be hozzám, rémülten jelentvén, hogy a kir. fiskus [ügyészség] és Károlyi főszolgabíró kellő számú poroszlókkal az udvaron vannak, s elfogatásomra vannak kiküldve. Kardos hirtelenében azt súgta, ne valljam meg, ki vagyok, legalább ne azt, hogy én volnék az, kit keresnek; de én ezt a tanácsot elfogadni nem tartám okszerűnek, tehát nem is fogadtam el. Ezzel ő távozott, és a kormány közege rövid idő múlva hozzám belépett, kérdezvén tőlem, én vagyok-e Stancsics Mihály, felelém, hogy igen. Ekkor kijelenté, hogy parancsa van elfogatásomra...

A befogatásomra s elítéltetésemre vonatkozó vádirat kivonata

Mikor elfogtak, akkor még csak két könyvem jelent meg sajtó útján; tudniillik: „Sajtószabadságról nézetei egy rabnak", és „Népkönyv"; rabságom ideje alatt jelentek meg „Hunnia függetlensége" és „Nép szava Isten szava", de eredeti kéziratban ezek is a kormány kezeire jutottak.

Nem tartom szükségesnek a vádlevelet egész terjedelmében közölni, elég legyen annak csak kivonatát fölemlíteni a nevezetesebb vádpontok szerint; már azokból is kitűnik, mily mesterileg értették az illetők a munkákból egyes szavakat kiszaggatni, egyes mondások értelmét elferdíteni, a szövegben levő más állításokkal összekapcsolni, azok tulajdonképpeni értelmét kiforgatni, s annak alapján vádiratot teremteni. Amit ebből felhozok, szóról szóra idézem.

„Mi alperes Stancsics (Táncsics) Mihálynak másodrendű: «Sajtószabadságról nézetei egy rabnak» címet viselő *G)* alatt iderekesztett röpiratát illeti, ezen, alperes vallomása szerint 1843. évben egy Köhler nevű lipcsei könyvárus által, 1844. évben állítólag Párizsban Myot-nál kiadott (nem igaz, én csak azt vallottam a hozzám intézett kérdésre, hogy én írtam) s hazánkban számos és számos példányokban becsempészett és elterjesztett munkában alperes a fejedelmi felügyelési jogoknál fogva, s az 1790:67. tc. értelme szerint működő könyvvizsgáló bizottságoknak szakadatlan gyakorlat szentesítette eljárását határt nem ismerő indulatossággal megtámadván, azt mondja, hogy: (7. l.) a magyarnak úgynevezett constitutió-ja [alkotmánya] nem egyéb, mint nyomorult privilégium,

melyet az erősebb kormány csak addig tart meg, míg neki tetszik; hogy (8. l.) ha a mostani nemzetekből még valaha dicső nemzeteknek kell lenniök, az kétféleképpen történhetik, vagy úgy, hogy a kormányok önként lemondanak azon szabadságukról, előjogaikról, melyeket a népektől elraboltak, vagy pedig a népek maguk foglalják vissza azokat; hogy (12. l.) nincs bűn, mely a cenzúrával nagyságra nézve mérkőzhetnék; hogy (14. l.) a cenzúra nem egyes embert öl, hanem az egész emberiség lelkét öli; hogy (15. l.) a kormányoknak nem az a céljuk, hogy a cenzúra által a vallást, moralitást oltalmazzák, hanem, hogy a nép föl ne világosodhassék, hogy vele baromként bánhassanak; hogy (16. l.) ha valaki nem böjtöl, ha szentegyházba nem jár, ha káromkodik s ha részegeskedik, azáltal senkinek, sem embernek, sem istennek nem vét; hogy (23. l.) az emberi nem boldog lehet valamely meghatározott forma szerinti religió nélkül is, s hogy a vallás dolgában magára kell az embert hagyni, eszének szabad menetelt kell engedni, majd csinál ő magának vallást; hogy (25. l.) egyik ember a másik fölött elsőbbséggel nem bír; hogy (27. l.) ha minden törvény és vallási cikkely, mely papíron van, elveszne, nemcsak kárnak nem nevezné, de valóságos nyereségnek tartaná; hogy (34. l.) mindenütt, hol a szabadság és jogok csak egynek vagy keveseknek kezében olvad[nak] össze, az csak erőhatalommal, csalással, álnoksággal történhetik; hogy (35. l.) hol a könyvek kinyomathatására egy más privilegiáltnak engedelme kívántatik, az nem józan polgári társaság, hanem az állattól kevésben különböző népcsorda.

Továbbá, ha van istenkáromlás, hát ez az, midőn azt mondjátok: a nép nem ért még meg arra, hogy szabadságot adjatok neki, hogy jogokat osszatok neki; hogy (43. l.) azon szokás, miszerint az uraság vagy annak helyettese nevez ki néhány embert, s azok közül választják aztán a bírót, komédia; hogy (45. l.) a sajtószabadság nem vért szomjazó ugyan, de ha nagyon ingerlik, nem éppen borzad el tőle, hogy a cenzoroknak, kiket alperes a bakók kategóriájába sorol, s azért, mert e hivatalt fölvállalják, alacsonysággal vádol – széltében nyakukat tekerje ki; s hogy (46. l.) száz tisztviselő közül legalább kilencvenet elkergetne; hogy (48. l.) a szabad sajtó még a törvényeken is fölül áll, csak a népfelséget ismeri el, s hogy egy ember legyen az egész nemzetnek feje, ura, azt képtelenségnek tartja; hogy (49. l.) az állandó katonaság szükségtelen lesz; a fejedelem privilégiumokat többé nem oszt soha, a nemzet nyelvéből e szó: privilégium ki lesz törül-

ve; hogy (50. l.) a papi rend eddig ahelyett, hogy világosított volna, vakított; hogy (51. l.) a királyt Budapesten lakni rendeli a népfelség; hogy (55. l.) a királynak személyét szentnek, sérthetetlennek tartani hízelgés, mert számtalan példa bizonyítja, hogy a király éppen úgy sérthető, s gyakran halálra is sértetett, mint akármely más ember; hogy (58. l.) kik a cenzúrát fenntartják, nem jogos úton járnak; hogy (65. l.) a hatalmasok a gyöngébbek szabadságát és jogait elrabolták; hogy (76. l.) a cenzúrai privilégium a nagyok és elöljárók számára van, hogy minden kigondolható rosszat elkövethessenek; hogy (82. l.) végre magyar hazánkban minden ember egyenlő jogú és egyenlően szabad; – és a köznépet lázítja, melyhez Népkatekizmusa 10. lapján így szól: «Kedves atyámfiai, ti derék magyar földmíves nép, nekem bátran hihettek; én veletek, köztetek nevekedtem fel, az én húsom a ti húsotokból, az én vérem a ti véretekből való» – és csábító külfénybe burkolt oly tanoknak felkarolására unszolja, melyek az Isten iránti hitében megrázkódtatva, a királyi Felség és a fennálló országlási rendszer iránti hűségében és hódolatában eltántoríttathatnék, és fondor gonoszsággal gerjesztett vágyai sikeresíthetése végett veszteljes erőszakoskodásokra elcsábíttathatnának, és ősi alkotmányunknak felforgatását vonhatnák maguk után.

Alperes Tánesics Mihálynak a most taglalt, sajtó útján már közzétett röpiratokon kívül még több más, veszedelmes irányú kéziratai is levén, ide mellékeltetnek; jelesen *H)* alatt a «Józanész», *I)* alatt «Védegylet», *K)* alatt «Hunnia függetlensége», *L)* alatt «Nép szava Isten szava».

Mindezen iratokat Tánesics Mihály, önkéntes vallomása szerint is, sajtó alá fogalmazta, sőt a «Védegylet» című munkából készült «Önbizalom» című röpiratot, melynek egyes részei: «Község-rendszer», «Gyarmatosítás»-át Tübingában, Würtenbergában, részint maga személyesen, részint megbízott barátja, Horárik Jánosnak[24] segédkezése mellett Fuchs nevezetű könyvárusnál sajtó alá is adott.

A most elősorolt kéziratok, úgy mint a kinyomatottak szövegén szintén alperesnek abbeli vétkes szándéka ömlik el, hogy országlási rendszerünk feldúlásával a személy és vagyonbeli jogok tökéletes egyenlőségi elve terjesztessék, sőt, mint szerző «Józanész» című munkájának 1232. lapján nyíltan kimondja – a polgári szörnyetegek legundokabbika, a kommunizmus hozassék be (ez így mondva nem igaz, én másképp szóltam, mint e kinyomott munkámban az olvasó láthatja),

a köznépnek minden felsőség iránti bizodalma elölettessék, előtte a helybeli elöljáróságok, úri és megyei hatóságok, a mérsékelt felekezetűek, országunk nagyjai és főpapjai, a Helytartótanács, Udvari Kancellária, Őfelségének kormánya gyanúsíttassanak, és ellenük gyűlölség gerjesztessék, honunknak az ausztriai tartományokkal törvény szentesítette kapcsolata károsnak kürtöltessék, s a vallásnak nélkülözhetése kitüntettessék." ...

A szövegközlés alapja: Táncsics Mihály: Életpályám. Bp. 1949. 97–98, 100, 103–104, 140–142, 166–169, 171–174, 188, 194–195, 209–214, 216, 227–230. l.

1. *Táncsics Mihály*, eredeti nevén: *Stancsics Mihály* (1799–1884) – író, forradalmi politikus, publicista. Jobbágycsalád sarjaként húsz éves koráig maga is a jobbágyság életét élte, majd takácsinasnak állt. A könyvekkel való megismerkedés ösztönözte tanulásra: tanítói oklevelet szerzett, gimnáziumba, majd egyetemre járt. Közben mint házitanító kereste meg a kenyerét. Számos tankönyvet írt. Parasztforradalmár volt. Radikális szellemű, harcos írásai miatt – amelyeket még a reformkor ellenzéki politikusai is túl merészeknek ítéltek – szinte egész életében folytonos harcban állt a cenzúrával. 1846 nyarán a cenzúra által itthon eltiltott könyvei megjelentetése végett külföldre (Németországba, Párizsba, Londonba stb.) ment. Lipcsében kiadott Népkönyv című művéért (1846) a bécsi udvar üldözte. Egy ideig Batthyány Kázmér horvátországi birtokán rejtőzködött, de elfogták (1847), s a budai börtönbe zárták, ahonnan az 1848. március 15-i forradalom szabadította ki. A cenzúra ellen nagyhatású röpiratot írt: Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. Lipcsében jelent meg 1844-ben hamis (Párizs) impresszummal. – Szemelvényeinket Életpályám című önéletrajzi és kortörténeti munkájából közöljük. Táncsics e művét az 1850-es években kezdte írni, s élete végén fejezte be. 1873 és 1885 között jelent meg művei 12 kötetes gyűjteményes kiadásának 4–7. köteteként.
2. *Beimel József* – nyomdász. Eredetileg Esztergomban és Pesten volt könyvnyomtató műhelye. 1829-ben feleségül vette Paczkó Ferenc József leányát, s így lett a pesti Paczkó-nyomda gazdája.
3. *Heckenast Gusztáv* (1811–1878) – könyvkereskedő és kiadó. 1832-ig sógorának, Wigand Ottónak volt az üzlettársa. Ettől kezdve, Wigand boltját átvéve, saját neve alatt folytatta könyvkereskedői tevékenységét. 1839-ben kölcsönkönyvtárat alapított. 1840-ben Landerer Lajos nyomdásszal társult, nyomdájukból kerültek ki 1848. március 15-én a szabad sajtó első termékei: Petőfi Nemzeti dala és a Tizenkét pont. Heckenast szerkesztette 1840-től 1842-ig az első magyar könyvészeti folyóiratot, a Bibliographiai Értesítőt. Landerer halála után (1854) az üzemet egyedül vezette, majd 1873-ban ebből alakult a Franklin-Társulat.
4. *Bölöni Farkas Sándor* (1795–1842) – l. a 139. szemelvény 1. jegyzetét.
5. *Pazardi*. A zsidó nemzetnek ajánlva. Kolozsvár 1833 és 1836.
6. *Méhes Sámuel* (1785–1852) – író, kiadó és nyomdatulajdonos, a kolozsvári református főiskola tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Erdélyi Hiradó segédszerkesztője (1831), majd szerkesztője (1832–1848).

7. Helyesen: *Tusnádi Kováts Mihály* (1769–1852) – erdélyi római katolikus püspök.
8. *Brassai Sámuel* (1800–1897) – nagy tudású, de konzervatív felfogású polihisztor. A tudományok szinte minden ágát eredményesen művelte. Kolozsvári főiskolai, majd egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Erdélyi Múzeum Egyesület igazgatója.
9. *Barra Gábor* (1799–1837) – kolozsvári nyomdász és könyvkereskedő. Nyugat-európai tanulmányútja után, 1831-ben vette át a kolozsvári református kollégium nyomda igazgatását. A kőrajzolás egyik úttörője volt Magyarországon, nyomdájából számos könyomat került ki.
10. *Grün János* szegedi nyomdájáról l. a 116. szemelvény 39. jegyzetét.
11. *Zichy Ottó* (1815–1880) – politikus, a reformkorban a dunántúli nemesi ellenzék egyik vezére. A szabadságharcban őrnagyi rangot nyert, Világos után külföldre menekült, s egy év után tért vissza Magyarországra.
12. *Lukács Sándor* – ügyvéd, Zichy Ottó titkára. 1848-ban Győr városa képviselőjévé választotta, 1849-ben mint a hadsereg felszerelési biztosa vett részt a szabadságharcban.
13. *Gyapay Dénes* – győri ügyvéd, a szabadságharc idején honvédszázados.
14. *Deák Ferenc* (1803–1876) – államférfi, liberális politikus. A reformkorban az országgyűlési liberális ellenzék egyik vezére volt. 1848-ban a Batthyány-kormányban az igazságügyi miniszteri tárcát viselte. A szabadságharc idején igyekezett megállapodásra jutni az osztrákokkal, de kísérleteinek sikertelensége láttán visszavonult Zala megyei birtokára. Az abszolutizmus idején a passzív rezisztencia álláspontját képviselte, majd 1861-től az 1848-as törvények visszaállítását követelte. A Felirati Párt élén nagy szerepe volt a kiegyezés előkészítésében.
15. *Szőgyény-Marich László* (1806–1893) – Fejér megyei földbirtokos, valóságos belső titkos tanácsos, alkancellár. 1849-ben, amikor a császári csapatok elfoglalták a fővárost, a magyar királyi ideiglenes polgári közigazgatás elnöke volt.
16. *beati possidentes* – boldogok a birtokosok. Mint jogi kifejezés használatos, és azt jelenti, hogy a birtokon belül levők előnyben vannak.
17. *Wigand Károly Frigyes* (1816–1890) – soproni, majd pozsonyi könyvkereskedő. 1837-ben Pozsonyban nyomdát is állított fel.
18. *Keil, Ernst* (1816–1878) – német könyvkiadó. Lipcsében volt könyvkereskedő. Ellenzéki és forradalmi szellemű kiadványai miatt börtönbüntetést szenvedett.
19. *Lamennais*, Hugues Félicité Robert de (1782–1854) – francia filozófus, író, apát, a kereszténységszocialista tanok egyik első hirdetője. A katolikus tanokat a polgári liberalizmus eszméivel próbálta összeegyeztetni, az egyház és az állam szétválasztását szorgalmazta. E nézetei miatt szembekerült az egyházzal s mind jobban eltávolodott tőle. Liszt Ferenchez baráti szálak fűzték. Művei demokratikus és szociális tendenciáik révén hatottak az 1840-es évek haladó magyar íróira. Az Egy hívő szavai (eredeti címén: Paroles d'un croyant, 1834) című munkáját a pápa is kárhoztatta, s erre heves vitairattal válaszolt.
20. *Berecz Károly* (1821–1901) – író, kora kedvelt novellistája. Részt vett a reformkori haladó mozgalmakban. 1848-ban a kormány hivatalos lapjának, a Közlönynek volt egyik szerkesztője.

21. *Szentkirályi Móric* (1809–1882) – politikus. Az 1843-i országgyűlésen az ellenzék egyik vezére volt, később szembekerült Kossuthtal és a szabadságharcban sem vett részt. Az 1860-as években Deák híve lett.
22. *Madarász József* (1814–1915) – politikus, író. 1848-ban a radikális baloldal egyik vezetője, képviselő. Részt vett a szabadságharcban. Világos után Kufstein várában raboskodott 1856-ig.
23. *Batthyány Kázmér* (1807–1854) – politikus, a reformkori ellenzék jelentékeny alakja, a Védegylet elnöke. A szabadságharc egyik kormánybiztosa, majd a Szemere-kormány külügyminisztere volt, Kossuthtal együtt ment Törökországba, majd 1851-ben Párizsba költözött. Ott élt haláláig.
24. *Horárik János* (1808–1864) – katolikus pap volt, mivel azonban 1841-ben a vegyesházasságról szóló törvényjavaslat mellett emelt szót, távoznia kellett az egyház kötelékéből. Radikális publicista, antiklerikális író, filozófus, az ateizmus és materializmus híve lett. Politikailag az 1848–49-i forradalom balszárnyához tartozott. – 1845-ben Németországba ment, s magával vitte Táncsics kéziratait.

A könyvkiadási viszonyok kritikája

90

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY TEMPEFŐI [1]

1793

(Részletek)

TEMPEFŐI. Egy dolgot beszélett most énnékem Betrieger[2], az idevaló tipográfus [nyomdász]: ez ugyan mindennapi Magyarországban, s annálfogva nincs benne semmi csuda; de minthogy a kisasszony úgy kényszerít, nem sajnálom elbeszéleni. Esméri a kisasszony Betriegert, a tipográfust?

ROZÁLIA. Oh jól esmérem, aki Lipsiában volt tipográfus, s onnan szerfelett való kinccsel jött ide Pestre, műhelyével.

TEMPEFŐI. Az, éppen az. Ő hallván, hogy Magyarországba, abba a nagy tartományba, alig van öt-hat tipográfus, így okoskodott: én – azt mondja – Németországba, hol annyi a tipográfus, mint a kurta kutya, ennyi ezer tallért gyűjtöttem szegény ember létemre: mennyi pénzt fog hát énnékem keresni az én műhelyem Magyarországba, ahol több a gróf, mint a tipográfus.

ROZÁLIA. Nagyon féltem Betriegert, hogy a markába szakad az okoskodás.

TEMPEFŐI. Mindjárt *meghallja a kisasszony*. Kijövén Betrieger, mindjárt kihirdetteti mind a két hazába, hogy ő kijött egy könyvnyomtató műhellyel, amelybe mind ama híres Mansfeld[3] tulajdon kezeivel metszett új betűk volnának, annak felette, hogy ő kész kinyomtattatni akármely munkát, ha a hazabeli tudósok méltóztatnának szolgálatjával élni.

ROZÁLIA. Áldott igyekezet, melyet a magánhaszon mozgat ugyan, de a közhaszonra.

TEMPEFŐI. Találkozott is elég tudós a két hazába, több, mint jótévő mecénás, akiknek munkájokat az említett Betrieger becsülettel ki is nyomtatá egynehány ezer exemplárokban.

ROZÁLIA. Oszolnak már a fellegek a magyarok egéről; megérjük tán még, kedves poétám, nemzetünk kicsinosodását.

TEMPEFŐI. Nem reménylem; ha így megy ugyan a dolog, sohasem. Elég bizonyság arra a Betrieger története. Ő ugyanis a teménytelen sok exemplárokat árura bocsátván, alig talált öt-hat grófot, húsz-harminc nemest, akik vették volna a könyveket. A köznép pedig azt se kérdte tőle, hogy mit árul. Így veszett belé a könyvekbe szegény Betriegernek minden németországi keresete.

ROZÁLIA. Szerencsétlen!

TEMPEFŐI. De higgye el, nagyságod, Bertók is domíniumot vesz akkor a csík árából, mikor a magyarországi tipográfus éhhel hal meg, a legjobb könyvek exemplárjai mellett.

ROZÁLIA. Te, édesem, szeretsz tréfálódni a nyomós dolgokban is. Kedveltesd magad tovább is. De hát szegény tipográfus csakugyan kellnerré [pincérré] vagy tragerré [hordárrá] lett? Sajnálnám...

TEMPEFŐI. A mai magyar urakhoz s dámákhoz szabta magát. Egy új francia munkát, melyet a legjobb ízlésű párisi belletrista [szépíró] írt, németre fordíttata.

ROZÁLIA. Óhajtom hallani, mi lehet az, amit a magyar urak s dámák előtt kedvesnek lenni oly bizodalmasan hitt.

TEMPEFŐI. Az újmódi francia complimentekről [bókokról] s köszöntésekről, az újmódi anglus csizmákról, kaputrokokról [hosszú felsőkabátokról], cipellőkről, karcsúbbító vállakról, az orca festésére tartozó színekről, a zoknak legszebb elegyítésekről, egy ehhez tartozó pikszist hogy adnak, egy pár canariai kutya hány arany stb. A végén van egy tractament [értekezés], hogy kelljen egy gavallérnak magát a dámák assembléjekben [társaságában] kedveltetni, s viszontag.

ROZÁLIA. No, ezt bizony bölcsen gondolta, s nem is csalta meg, jól hiszem, vélekedése.

TEMPEFŐI. Úgy vagyon, húszezer exemplárokat nyomtattatott, mind egy lábig elkeltek, pedig három rhénes forint 45 krajcárra tette fel az árát. Ebből az egy könyvecskéből, mert csak annak lehet mondani, mind egy krajcárig kinyerte, amit a magyar poétákon vesztett vala.

ROZÁLIA. Csuda dolog, ha annak lehet mondani, ami rendszerint úgy esik. De hát a sok ezer magyar exemplárokkal mire ment?

TEMPEFŐI. Már akkor ily haszon nélkül való portékáival semmit sem gondolt, hanem mázsára vetette, s a görögöknek és más kereskedőknek és a könyvkötőknek eladta per 50 kr. Már a magyar könyvre, kivált ha verses, reá sem néz, amazt pedig újra sajtó alá készül tenni...

TEMPEFŐI *(egyedül)*. Isten hordozza kegyelmedet is, Koppóházi uram! – Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországban! Itt azok, akik külső formájokról mecénásoknak látszanak, nemhogy szeretnék a nemzeti tudományokat, hanem annak pártfogóit is gyűlölni láttatnak. Be sok ilyen Koppóháziakat találnánk a két hazában! ahol a kávéházakba csoporttal csiripol a n. gavallérság; a bibliotékák pedig és Lesekabinétek[4] néma csendességgel veszteglenek. Az urak udvaraiba divisiónként [seregestül] koslatnak a jobbágyok zsírjával hízott kopók, a múzsák pedig és a múzsák baráti nem esmérik azokat. A tanultak éhen fáradoznak a nemzet dicsősége mellett – a hazájok vesztett koppókupecek bársonybugyogóba járnak. Ímé, ennyi pénzes uraság között egy buzgó hazafi meg nem szabadulhat a tömlöcből, amelybe őtet a múzsáknak, hazájának s dicső nemzetének szeretete vetette. Ne csudálkozzon tehát senki, hogy világ hallatára azt kiáltom: Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországban!...

A szövegközlés alapja: Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. Franklin-Társulat. Bp. é. n. 1257–1259, 1309. l.

---

1. *Csokonai Vitéz Mihály* (1773–1805) – a felvilágosodás korának legnagyobb magyar költője. Tempefői című drámai művében a korabeli magyar uralkodó osztály kulturális elmaradottságát leleplezve, bemutatta a könyvkiadás helyzetét is. L. még a 125. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Betrieger* – csaló; csinált német név a betrügen (megcsalni) német igéből.
3. *Mansfeld, Josef* – neves bécsi betűmetsző és betűöntő a XVIII–XIX. század fordulóján. A betűöntő műhelyében készült szépen

metszett betűkből több magyarországi nyomdának is szállított, pl. a debreceni városi nyomdának, és zsidó, görög meg cirill betűket az Egyetemi nyomdának.

4. *Lesekabinet* – olvasószoba. A felvilágosodás korában a könyvkereskedők kölcsönkönyvtára, olvasószobája, ahol tiltott könyveket is lehetett kapni olvasásra.

91

KATONA JÓZSEF

MI AZ OKA, HOGY MAGYARORSZÁGBAN A JÁTÉKSZÍNI KÖLTŐ MESTERSÉG LÁBRA NEM TUD KAPNI?[1]

1821

(Részletek)

. . . Harmadik akadály a *nyomtatásbeli szükség*. Ha megteköntjük szomszédainknál ennek ellenkezőjét, mennyire terjed ez ki! Oly nyomorult darabok sajtó alá jönnek, hogy az a két-három pénz árú rossz papiros, melyre nyomtatódnak, szinte sírva panaszkodik unalmas terhe alatt az olvasónak, mert még akkor is büszkébb lenne sorsával, ha – egy bizonyos szolgálatban hasogattatott volna öszve. Ellenben nálunk, legyen bár az haszonkeresésből vagy kártól való őrizkedésből, de nemzete rovássára játékokat [színműveket] venni mindég vonakodik a nyomtató (és ezáltal figyelmetessé tétettetik saját zsebe eránt az író is); elég áldozat az tőle, ha az ingyen kapott darabot kinyomtatja, és az esztendőkig izzadó írót egy-két nyomtatvánnyal kifizeti. Prenumerációt [előfizetést] javallana valaki? Nem emlétvén azt, hogy nem minden emberhez fér önnön tehetetlenségének cégéresítése vagy pedig egy adakozó mecénás után való csúszkálása, azonkívül, hogy az előfizetésnek kérése különben a munkának keletében (becsében) és a nemzet nagylelkűségében bizodalmatlanságot árul el, – akár legyen aztán elegendő prenumeráns [előfizető], akár se, szükségessé teszi illendőségből a munkának kiadattatását, és így a remény kárt szülhet. Amidőn eddig se nagy megelégedéssel voltak az úgynevezett *hasznos könyvek* eránt (mert többnyire a füst mindég nagyobb volt, mint a meleg), hogyan reménylhessük azt, hogy egy játékdarabra, melynek teste anélkül se nagy, azonban még esmereten kívül is van (úgy is kell maradnia, mert foglalatját kihirdetni nem lehet), valaki prenumeráljon? Még jóformán nem is tudjuk, mi a dráma – biz arra nemigen adogatjuk ki pénzünket. Ha játékszín volna, onnét majd kitűnne a darab érdeme, mert futna a hír mindenfelé, s az újságok (melyek úgyis csak magaeszű ítéleteket hirdetnek, s

ezért keveset is hisznek nekik ott, hol a pénzkiadás forog fenn) csak a közönséges ítéletnek trombitái lennének. Így, mint most, hamar póruljárhat az ember, mert az is megtörténhetik, hogy a darabról kiadandó dicséretet maga a szerző készíti – egy Apolló az ő hajthatatlan Dafnéját[2] egekig magasztalja, és aki maga sohasem írt, még külső újságokban mint magyar jeles író kihirdetteti magát – és a redaktorok [szerkesztők] bírnak annyi engedelemmel (gyávaságból-e, vagy nevetségből?), hogy ezeket a világ elé bocsássák. Hát csak ilyen úton tudjuk-é azt meg, ami a tudós világban történik, hogy utoljára is – megcsalattassunk? Ezen bizodalmatlansága a nemzetnek az, mely a könyvnyomtatók tartózkodását szüli. Nincsenek tudományos újságjaink (a közönségesek csak dicsérni tudnak, nem hiedelmet nyerni), nincs az író hasznának és a nyomtató bátorságának útnyesője. Van ugyan *egy*[3], melynek homlokán Magyarország szép angyala ül, de mivel annak éppen magyar tépte ki magyar nyelvét, és idegen hangokon beszélteti, éppen azért kevéssé láttatik a magyar figyelmét megérdemelni, ha szinte saját hallgatóitól az indulatos részrehajlás miatt már megróva nem volna is, és azt szemtelen szelességgel egészen kantáron nem vinné egy szeleburdi szamaritánus. O cara patria, quae me genuisti, dulcis [Ó, drága, édes szülőhazám]! . . .

Nemes, érdemes, édes hajlandóságú *Trattnerünk*[4] *Tudományos Gyűjteményének*[5] *redaktori* a nemzet bizodalmát eléggé megnyerni láttattak, amidőn méltán reménylhetni, hogy eddig is eléggé nagyéletű (előbbi példákhoz képest) alkotásaikat még nagyobb életűvé is tehetik. Játékink, játszóink [színészeink] és játszószíneink nemlétében ebbe (vagy akár másba) hallgatva is egyetértheine (kompromittálhatna) a közönség, hogy *ami játék a redakció [szerkesztőség] bélyege alatt közrebocsájtatik, annak becsében* az eddig igenis bizodalmatlan nemzet *ne kétségeskedjen.* Nem szükség volna őket azért minden darabbal ölni, mert aki bízik magában, az bélyeg nélkül is kiadhatja (a jó bornak nem kell cégér), de a redakciórul feltennénk, hogy nem fog a nemzet bizodalmával visszaélni!

Negyedik akadály a *cenzúra.* Ha valahol, úgy bizonyára Magyarországban ez szegi nyakát minden szépnek és nagynak (*drámákról* szólunk). Annyira határok közé tétetve véli magát a cenzor, hogy maga ezek közül határozatlanságba esik. Az elöljáróság kiadja ugyan neki a zsinórmértéket (mely mintegy ezen épülhet: hit, feisőség, szemérem), de ő, tartván attól, nehogy lábát megüsse, félelemből irgalmatlanul kaszabol. Nem

azon sopánkodok én, hogy egy agyafúrt fickónak vallás, fejedelem és főképp a papság ellen való hányakodása megzaboláztatik, és játékában egy utcabéli korcsot hajatborzasztó káromkodásokkal nem karakterizálhat, vagy egy buja metsző[6] a szemérmet pelengérre nem kötheti. De a századok lelkei nyomattatnak le, ha azokra az (egyébként legigazabb hívségű) író a mostani környülmények köntösét kéntelen aggatni ... A cenzor nem a századok lelkét, hanem a jelenhez való hasonlatot (correlatiót) tekénti. Így Petur bán[7], aki az 1213. évben ezt mondhatja: „Görög, gubás, bojér, olasz, német, zsidó nekem, mihelyst fejét a korona díszesíti, mindegy az, mert szent előttem a királyom, és az asszonyt becsülöm, de annak engedelmeskedni nem tudok!" – most, midőn az asszonyi örökösödés, a Pragmatica Sanctio[8] felállt, mit szóljon? Pedig szóllani kell neki, mivel az egész háborodásnak oka a magyarok jussaiba belemarkoló és férje pálcájához nyúló királyné* ...

Ötödik akadály a *recenzió*. Nem *léte*, hanem *nemléte*. Tudósainknak egyéb munkáikra még azt tapasztaltuk, hogy a recenzió ritkán különbözött a *szatírától*. Amazt a literatúrának előmozdítása, ezt pedig a neveletlenség szüli, vagy az irigység – a hiba gúnyolva mutattatik meg anélkül, hogy annak javításáról szó volna, és a Parnasszusra könnyen szamárháton nyargalhat az ember. Csak két-három sort írjon (főképp, ha igazságot, és nem hízelkedést), már előre retteghet, nem a recenziótól, hanem hogy személye, formája, sőt még bölcsője is elépiszkáltathatik ...

A szövegközlés alapja: Katona József Válogatott Munkái. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1953. 344–347. l.

---

1. *Katona József* (1791–1830) – egyik legjelesebb drámairónk, a Bánk bán című tragédia szerzője. Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszíni költő mesterség lábra nem tud kapni? című tanul-

---

* *Bánk bánom nem engedődött meg az előadásra, hanem csak a nyomtatásra – miért? Királynégyilkolás végett? vagy hogy hellyel-hellyel az érző ember keserűen felszóllal? nem! csak azért, mivel Bánk bán nagysága meghomályosítja a királyi házét. Teszem már most (noha ez inkább recenzióra [bírálatra], mint a cenzúrára tartozna), hogy Bánk, kinek lépései alatt reng Magyarország, sokkal csekélyebb volna: nem a másik extrémbe [végletbe] esne-e az ember, és a cenzúra azt hengerítené elé, hogy egy hitvány jobbágy miként dőlhet egy koronás főbe? holott így egy hatalmas, egy királyi Bánk nem mint jobbágy öl, hanem mint élet-halál ura hazájának és becsületének teszi meg, mint vetélkedő vetélkedőjén, a maga erőszakos áldozatját.*

mányában, amely a Tudományos Gyűjteményben jelent meg, a magyar drámaírás elmaradottságának okait vizsgálja, de értékes adalékokat szolgáltat a korabeli könyvkultúrára vonatkozólag is, mivel az okokat számba véve, részletesen elemzi a könyvkiadás fejletlen viszonyait, a cenzúra könyörtelenségét és korlátoltságát s a recenzió, a bírálat hiányát.

2. *Apollón* – a görög mitológiában a fény, a költészet és tudomány istene, a múzsák karának vezetője szerelemre gyúlt *Daphné* nimfa iránt, de az nem viszonozta érzelmeit. És amikor Apollón üldözőbe vette Daphnét, az istenek megkönyörültek a nimfán, és babérfává változtatták.
3. Az említett újság a *Pannonia*. E német nyelvű lap szerkesztője Festetics Károly Albert volt.
4. *Trattner János Tamás* (1789–1824) – pesti nyomdász és könyvkereskedő, a magyar irodalom lelkes támogatója. Saját költségén kiadta számos magyar író munkáját, így Katona József Bánk bánját is. L. még a 116. szemelvény 1. jegyzetét.
5. *Tudományos Gyűjtemény* – a XIX. század első felének legjelentősebb magyar tudományos folyóirata (1817–1841). Trattner János Tamás költségén jelent meg, aki minden haszon nélkül, áldozatkészségből adta ki, s a szerkesztőt és a munkatársakat is díjazta. Nevesebb szerkesztői: Fejér György (1817–1818), Thaisz András (1818–1827), Vörösmarty Mihály (1828–1832) és Horvát István (1833–1836) voltak.
6. Rézmetsző, aki pornográf képeket készít.
7. *Petur bán* – Katona József Bánk bán című tragédiájának egyik hőse.
8. *Pragmatica Sanctio* – III. Károly alatt, 1723-ban hozott törvény, amely a Habsburg-ház női ága számára is biztosította a magyar trón öröklését.

92

TOMPA MIHÁLY
KÖNYVKIADÁSI GYÖNYÖRŰSÉGEK[1]
1846
(Részlet)

Az egyszeri cigány imigyen imádkozott: „Uram! Ments meg az éhségtől, katonaságtól, szilaj csikópatkolástól!", hadd tegyem én még hozzá: és az előfizetés útjáni könyvkiadástól!

Sajnálom a szegény írót, ki sok törődés és éjjelezés után munkája végpontját letévén, s íróasztalától megelégedéssel felkelvén, azt mondja: megvan! Dehogy van, jámbor barátom! Még most következnek az idők, melyekről az írás szavaival ezt kell mondanod: nem szeretem ezeket!

A szegény író hóna alá veszi kéziratát, s könyvárushoz siet vele, hogy eladja, mert módjában nincs, hogy maga bocsássa világ eleibe.

S egyik mond: csak legalább németül volna . . .

Másik mond: ha le tetszenék fordítani . . .

És ő nem fordítja le, hanem maga megfordul, s az érdemes uraknak ajánlja magát; s magában ezt mondja: Extra Hungariam non est vita [Magyarországon kívül nem élet az élet]!

Előfizetés útján adom ki! – szól, s hozzáfog a nagy munkához. – Eszéből kiírja közel és távol lakó baráti, rokoni, ösmerősi nevét, sorban, amint jön: viceispán, iskolamester, pap, patikárius, ispán, rabbi, író, professzor és – a lapok érdemes szerkesztői, s egy-egy előfizetési ívvel mindeniket megtiszteli. Ír pedig száz, másfélszáz levelet, s fizet mindjárt előlegesen csaknem annyi forintot a postán, hol leveleit felteszi; s ha bennök még változtatni kívánna, némely fiókpostákon ezt hat hét múlva is megteheti.

Furcsa! ezáltal az író a legrútabb hálátlanság vétkébe esik; ugyanis barátit, rokonit, ösmerősit és tiszteltjeit – kik őhozzá a legjobb indulattal viseltetnek – kínozza és feszíti szeretetlenül szégyenpadra az irtózatos előfizetés-koldultatással; s némely embertől, mint például Zemplénben Kazinczy Gábortól[2], úgy fél már a vidék, mint az égő tűztől, bizonyos lévén benne, hogy tárcájában mindig van öt-hat előfizetési ív. – Uram, őrizz meg a gonosztól.

És oda van a lapra nyomva: Július végéig méltóztassanak beküldeni! S úgy is történik, mert október végén csakugyan szállonganak már be egyenként a bérmentetlen levelek, bennök az ív, melyen a munka megjelenése szeptemberre ígértetett.

Ha úgy tetszik, olvassunk el vagy egypár levelet!

1. „*Édes Úr! Megengedjen, hanem előfizetőket nem küldhetek, minthogy az ny. . .házi kaszinóban fidibuszt csináltak belőle*" – ti. az ívből.

2. „*Édes Barátom! Intézkedésedhez képest átadtam az ívet Ignác úrnak, de ő bosszúsan visszalökte, mondván: Ejh, mit alkalmatlankodik ezzel nekem!? Érek is én rá: az ördög is megunná a sokat!*" stb.

3. „*Kedves Uramöcsém! Megvallom, hogy kimondhatatlan nehezen esik azon bizodalmatlansága, miszerint nekem egy előfizetési ívet nem küldött; nem tudom, mivel érdemeltem ezt meg! Én legalább negyvenet szerzettem volna*" stb.

No lám! amaz haragszik, mert küldtem neki; ez szintúgy, mert nem küldtem. Legyen okos aztán ebből akárki!

4. „*Uram! Engedjen meg, de előfizetőkkel nem szolgálhatok. Ha a könyv kijön, és meglátom, hogy mennyi lesz egy oldalon: akkor nem mondom, hogy magam alá nem írok, de zsákban macskát nem akarok venni!*"

Igen szép! minő érdekes tárgy az egyoldalúság felett elmélkedni!

5. „*Tisztelt Barátom! Minthogy szeptemberre volt a könyv megjelenése ígérve, tehát kérem, legyen szíves Ön az öt példányt jövő héten a kassai postán elküldeni, mert az előfizetők nyugtalankodnak*" stb.

Köszönöm szépen! postán?!

6. „*Édes Úr! Legyen szíves először megírni: munkája versben lesz-e, vagy prózában? mert ha prózában lesz, nem fogadhatjuk el*" stb.

7. „*Barátom, Uram! Itt küldök hat előfizetőt: de ha munkája, mint némelyek rebesgetik, versben lesz, bocsánat! úgy nem kell*" stb.

8. „*Hogy hanyagsággal ne vádoltassam, itt küldöm az ívet, de fájdalom, egyet sem tudtam rá szerezni.*"

9. „*Kérem, tessék visszaküldeni az ívet, mert elfelejtettem, hogy kik prenumeráltak* [fizettek elő]."

Ez aztán a gyönyörű mulatság!

Az ajtó nyílik, s a levélhordó tizenhat retúrozott levelet hoz vissza.

Szépen vagyunk, ha mondom!

De személyesen is sok szépet lehet tapasztalni ilyenkor.

Bevetődtem egy abonyi főbíró szobájába, ki gyűjtőm volt, s éppen a nekem átadandó ívet kereste elő, midőn egy úriember belép:

– Jó reggelt, cimbora!

– „Isten hozott! éppen jókor jössz, írj alá csak... ide ni!..."

– Mi az? hm! ír biz a huncut!

– Ej, barátom! de biz írj, nem a világ!

– No, ne izélj! nem kell nekem holmi szamárság...

Tompa Mihály: Könyvkiadási gyönyörűségek. Pesti Divatlap, 1846. 15. sz. 290–292. l.

---

1. *Tompa Mihály* (1817–1868) – költő, Arany és Petőfi barátja. Legjelentősebb versei a nemzeti érzést az önkényuralom idején ébrentartó hazafias allegóriái. Könyvkiadási gyönyörűségek című, itt közölt cikke a korabeli könyvkiadás helyzetét, elsősorban az előfizetésgyűjtés nehézségeit világítja meg. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy még maga Tompa is, aki pedig a vezető írók közé tartozott, rákényszerült az előfizetésgyűjtésre.
2. *Kazinczy Gábor* (1818–1864) – író, politikus, az ellenzéki politika képviselője a reformkorban. Kazinczy Ferenc unokaöccse, Tompa Mihály jó barátja volt.

Szerzők, pártfogók, előfizetők, vásárlók

93

RÉVAI MIKLÓS[1] LEVELE RÁDAY GEDEONNAK[2]

Pozsony, 1786. december 24.

Nagyságos Báró Úr! Nékem különösen kegyelmes Uram! Sok viszontagságok úgy megrontották már az én dolgomat, hogy azt előre meggyűlt fizetésnek segedelmével nem folytathatom. Más alkut tettem Pozsonyban a nyomtatósokkal, különösen pedig Patzkóval[3], hogy félbe ne maradjon az az oly szép és hasznos munka[4]. Nyomtatódni fognak tehát a darabok egymás után, de előfizetés nélkül. Áruba bocsáttatnak azután, s veheti, aki akarja. Akik azonban eddig előfizettek, főképpen való gond lészen reájok, hogy legelőször is kielégíttessenek. A dolognak folytatására nem lévén elegendő segedelmem a hazafiaktól, másokhoz folyamodtam. Királynénk magzatja[5] az... Úgy bízom, e' már felébreszti a mieinket is. Nagyságos Úr! én a dologhoz hozzáfogok már, s eltekéllettem ezeket a darabokat mennél elébb egymás után kiadni:

1. Gyöngyösi István[6] Kemény Jánosát és Murányi Venusát.

2. Faludi Ferencnek[7] Énekeit újra nyomtatva, sok megjobbításokkal.

3. Faludi Ferencnek Porfirogenitus szomorújátékát a jegyző könyvével.

4. A Költeményes holmit egy nagyságos elmétől. Báró Ortzi[8] az írója, de nem akarja nevét kitétetni.

5. Különb-különb játékok I. köteljeket, melyben három vígjátékok fognak foglaltatni. Egyik közülök a Polgármester, Der Bürger Meister.

6. Benitzki Péter[9] Verseit.

Esedezem Nagyságodnak, hogy amiket kegyesen méltóztatott eddig ajánlani oly gazdag bibliotékájából dolgom előmozdítására, azt most, mivel éppen nagy szükségem vagyon már reá, megküldeni ne terheltessék. Nevezetesen: 1. Gyöngyösi István Kemény Jánosát és Murányi Venusát. 2. Vajha valamit lehetne bővebben írni Gyöngyösinek születéséről, idejéről, neveléséről és tiszteiről! Erre való bővebb dokumentumokért is esedezem. 3. Benitzki Péterről is hasonló instrukciókat kívánnék. Küldje meg Nagyságod ezeket Szerentsi

Nagy István[10] Úrnak, Győrig postaszekeren. Ő onnét általszolgáltatja nekem Pozsonyba. Minden késés már veszteség. Én, amint a háláló érzés nékem kötelességemül feladja, ezekért a különös kegyelmekért nyilván is fogok jelenségeket tenni. Kívánok szerencsés új esztendőt, s magamat ezek után is különösen ajánlván kegyes pártfogása alá, vagyok holtamiglan mély tisztelettel

Nagyságodnak

alázatos szolgája

Révay Miklós m. p.

A szövegközlés alapja: Pruzsinszky Pál–Hamar István: A budapesti református theológiai akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 20–22. l.

---

1. *Révai Miklós* (1749–1807) – piarista tanár, költő, neves nyelvtudós. 1802-től a magyar nyelv és irodalom professzora volt a pesti egyetemen. Jelentékeny tevékenységet folytatott a régi és kortárs magyar írók műveinek kiadásával (Bessenyei György, Baresay Ábrahám, Orczy Lőrinc, Faludi Ferenc stb.). A szükséges könyvekért – több más korabeli tudóshoz és íróhoz hasonlóan – Ráday Gedeonhoz fordult. Mint nyelvtudós, a történeti nyelvszemlélet megalapozója.
2. *Ráday Gedeon, id.* (1713–1792) – költő, neves könyvgyűjtő, irodalom- és tudománypártoló főúr. L. még a 73. és a 94. szemelvény 1. jegyzetét.
3. *Patzkó (Paczkó) Ferenc Ágost* – csehországi származású nyomdász. 1770-ben Pozsonyban, majd 1788-ban Pesten alapított nyomdát. L. még a 116. szemelvény 32. jegyzetét.
4. A *Mindenes Gyüjteménynek* nevezett könyvsorozat, amelyet 1786-ban Győrött, 1787–1789-ben pedig Pozsonyban Révai Miklós adott ki.
5. *Mária Krisztina*, Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc leánya. Mint Albert szász-tescheni herceg (aki 1780-tól Németalföld főkormányzója volt) felesége élt Brüsszelben.
6. *Gyöngyösi István* (1629–1704) – barokk költő. Hosszabb elbeszélő költeményeiben többnyire főúri házasságok történetét énekelte meg: a Mársszal társalkodó Murányi Venusban (1664) Wesselényi Ferencét és Széchy Máriáét, a Porábul megéledett Phoenixben (1693) Kemény Jánosét és Lónyay Annáét. Művei, amelyeket a nemesi olvasóközönség nagyon kedvelt, számos kiadásban láttak napvilágot. A XVIII. században különösen nagy volt a Gyöngyösi-kultusz.
7. *Faludi Ferenc* (1704–1779) – jezsuita szerzetes, író és költő. Versei életében nem jelentek meg, Révai Miklós adta ki őket 1786–1787-ben: Faludi Ferenc költeményes maradványai. Ugyanekkor megjelentette Faludi Constantinus Porphyrogenitus című drámáját is, amelyet 1750-ben írt olasz mű nyomán. E dráma 1754-ben színre került; az ehhez az előadáshoz készített nyomtatott program is megtalálható Révai kiadásában. L. még a 126. szemelvény 1. jegyzetét.

8. *Orczy Lőrinc* (1718–1789) – költő, irodalompártoló nagybirtokos. Bessenyei és a bécsi testőr-írók barátja, Batsányi támogatója volt. Verseit Révai Miklós adta ki két kötetben, a szerző nevének feltüntetése nélkül: Költeményes holmi egy nagyságos elmétől (1787) és Két nagyságos elmének költeményes szüleményei (1789) címen. Ez utóbbi tartalmazza Barcsay Ábrahám Orczyhoz intézett költői leveleit is.
9. *Beniczky Péter* (1603–1664) – költő. Magyar rhytmusok című versesköteté 1664-ben jelent meg először, s később is számos kiadást ért meg.
10. *Nagy István, Szerencsi* († 1789) – győri református lelkész volt 1783-tól haláláig.

94

ID. RÁDAY GEDEON[1] LEVELE KAZINCZY FERENCNEK[2]

Pest, 1788. február 15.

(Részlet)

. . .Térek az Úr levelének azon részére, melyben a kinyomtatásnak módjáról emlékezik, és azt írja az Úr, hogy azt Kassán (hihető az akadémiai munkákra nézve) alig lehetne kinyomtattatni, és így látszik az Úr Pestrül gondolkozni. Itten én, aki a kinyomtatásra való költséget magára vállalná, mást nem reménylhetek a pozsonyi Landereren[3] és Weigandon[4] kívül; de úgy tartom, hogy ezek is szeretnék először megpróbálni, mennyi előre való fizetőjük volna, de még ennek is az lenne a legnagyobb ösztöne, ha az ebben munkálódó társaknak száma már még több ösmert és nevezetes emberekből szaporodhatna. Reménylem, hogy az két Méltóságos Teleki Urak, József[5] és Ádám[6], ha igenessen a Társaságban nem állanának is, de munkájokat béadni nem sajnállanák; szintén ez a reménységem van Méltóságos Báró Ortzy Úr[7] eránt is. Legfőbbképpen pedig Méltóságos Főkancellarius Urat[8], Őexcellenciáját kellene az első kiadás ajánlólevelével megkeresni, és talám abban azon is kérni, hogy ne sajnállaná az Társaság protektorságát magára vállalni. Merem mondani, ha ilyen nagy dísszel dicsekedhetne a Társaság, mind tipográfust [nyomdászt], mind elég prenumeránsokat [előfizetőket] lehetne találni az költséget magára vállalónak. Ha ugyancsak a kinyomtatás Pesten találna lenni, tudok itt egy érdemes, medicínát tanuló ifjat, Földi János Uramat[9], aki örömest magára fogná vállalni a nyomtatásban szükséges korrekciót . . .

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc Levelezése I. Bp. 1890. 165–166. l.

1. *Ráday Gedeon, id.* (1713–1792) – költő, neves könyvgyűjtő, irodalom- és tudománypártoló és szervező főúr, a magyar felvilágosodás kezdeti szakaszának egyik legjelentősebb alakja. Számos irodalmi és tudományos vállalkozást támogatott: Kazinczyt és társait is segítette a kassai Magyar Museum című folyóirat kiadásában. L. még a 73. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Kazinczy Ferenc* (1759–1831) – költő, a nyelvújítási mozgalom vezetője. L. a 96. szemelvény 1. jegyzetét.
3. *Landerer* – német származású magyar nyomdászcsalád. *Landerer János Mihálynak* (1725–1795) Budán, Pozsonyban és Kassán volt nyomdája. Számos korabeli magyar író munkáját adta ki. A budai Landerer-nyomda nyomta *Landerer Mihály* vezetésével Martinovics több művét is, a cenzúra engedélye nélkül. A Martinovics-mozgalommal való kapcsolatai miatt Landerer Mihályt a jakobinusok elleni perben fogságra ítélték (l. a 83. szemelvényt).
4. *Weingand János Mihály* († 1802) – könyvkereskedő. 1768-ban Budán, majd Pesten alapított üzletet. Könyvkiadással is foglalkozott. Kiadta pl. Katona István, Pray György stb. műveit.
5. *Teleki József* (1738–1796) – író, politikus és tudós. L. a 73. szemelvény 2. jegyzetét.
6. *Teleki Ádám* (1740–1792) – valóságos belső titkos tanácsos, dobokai főispán, kormányszéki tanácsos. Magyarra fordította Corneille Cid című tragédiáját (Kolozsvár 1773).
7. *Orczy Lőrinc* (1718–1789) – költő, irodalompártoló nagybirtokos. L. a 93. szemelvény 8. jegyzetét.
8. *Pálffy Károly* (1735–1816) – főispán. II. József, akinek környezetében mint császári és királyi kamarás 13 évet töltött, 1787-ben Magyarország és Erdély udvari kancellárjává nevezte ki. A magyar irodalmat pártfogolta, a korabeli írók gyakran fordultak hozzá támogatásért megindítandó irodalmi vállalkozásaikhoz, s dicsérték őt, mint a nemzeti törekvések segítőjét. Kazinczy hozzá intézte az Orpheus ajánlását.
9. *Földi János* (1755–1801) – orvos, természettudós, költő és nyelvész. Felvilágosult szellemű, kiváló polihisztor volt; füvészkönyvet, állattant, nyelvtant stb. írt.

95

HORVÁTH ÁDÁM[1] LEVELE KAZINCZY FERENCNEK

Füred, 1788. december 7.

(Részlet)

... Románodra[2] én hirtelen prenumeránsokat [előfizető, ket] nem kapok, hanem minekelőtte kapnék, ímé, egynéhányra megküldöm a pénzt előre. — Szeretem segíteni, mert törvényem tartja, a nyelvünk előmenetelén igyekező jó szándékot; kivált mikor az írónak tehetségeit ismerem. — Kapok-e csak egyet is, nem tudom: mindazáltal számomra húszat nyomtattass, felére prenumerálok [előfizetek], felére subscribálok [aláírok]; annak idejében amint lehet, distrahalom [egyenként eladogatom]. — Igaz, hogy nálunk magyarok laknak,

de nem tudom mi által, úgy meg vagynak igézve, hogy ha a könyvekről való tudósításokat mutatom és javaslom nekik, többnyire csak mosolygással felelnek — pénzzel senki sem kínál. — Próbáltam már sok jó barátim kérésére, de alig találtam egyet-kettőt. . .

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc Levelezése I. Bp. 1890. 242. l.

1. *Horváth Ádám, Pálóczi* (1760–1820) — a felvilágosodás korának nemesi szemléletű költője, a nemesi ellenállás képviselője. Legjelentősebb műve az irodalom- és zenetörténeti szempontból egyaránt fontos Ó és új, mintegy ötödfélszáz énekek . . . című gyűjtemény (1813), amely kéziratban maradt, s csak 1953-ban jelent meg. Eleinte Kazinczy baráti köréhez tartozott, később „csimbókos magyarsága" miatt eltávolodott tőle.
2. Kazinczy Ferenc (l. a 96. szemelvény 1. jegyzetét) Bácsmegyeinek öszveszedett levelei című, 1789-ben Kassán megjelent szentimentális regényátdolgozásáról van szó. Kazinczy e művét egy Adolf's Briefe című, elfeledett német regény alapján készítette.

96

KAZINCZY FERENC[1] LEVELE IFJ. SZILÁGYI SÁMUELNAK[2]

Kassa, 1789. április 12.

Teljes bizodalmú Drága Nagy Jó Uram!

A megboldogult Szuperintendens Úr Henriása[3] mégis hever a Landerer[4] kezében, és amint azt e napokban önnönmagától hallottam, nem is lát októbernél elébb világosságot. Ezenfelül oly ocsmányságokkal készül eldíszteleníteni azt, mint most a Rajnis Virgiliusát[5]. Mit érez ezen tudósításra az Úr szíve, aki a megholtban nemcsak a literátort, mint én és mások, — hanem tisztelt Atyját is nézi? Elszenyvedi-é azt az Úr, hogy ez a *lett-magyar*, ez a — nem a tudományoknak és jó gusztusnak elterjesztésén igyekező, hanem tulajdon hasznát és gazdag nyereséget kereső fukar német oly gazul bánjon azzal a megbecsülhetetlen munkával? — Csak egy mód vagyon a helyrehozásra; mert a manuscriptum már kezénél vagyon. Az, hogy az Úr a megholtnak írásával együtt egy olvasható kópiáját adja kezembe, s én azt október előtt jóval kiadom, — oly csinosan, amint most *Bácsmegyeim* jöve ki, melynek exemplárjait [példányait] mind író, mind nyomtató papirosban láthatja az Úr a váradi normális oskola[6] egyik professzoránál, Szabó László Úrnál[7]. Ha többé a megholtnak manuscriptumát előszedni nem lehetne, csak egy hív kópiával is megelégedném én; — s azt vagy mostani Sem-

jénben mulattomba (hova holnapután indulok), vagy a debreceni vásárosok által Kassán vehetném. — Elkelvén az exemplárok, egy monumentumot tétetek a Szuperintendens sírja felibe. Eszerint az Úrnak mind úgy, mint fiának, mind úgy, mint hazafinak és literátornak okai vannak kérésemet teljesíteni.

Meglátja az Úr, mit mível Landerer a Henriással (melyet két esztendeig tartóztatott átkozott kezei között, sajtóit oly sok szerencsétlen írások kiadásával izzasztván), ha az Úr kérésemet megvetendi.

Méltóztasson az Úr engemet Semjénbe küldendő levele által tudósítani, ha reménylhetem-é ezt a szerencsét? Én mintegy 4. napig ott mulatok, és ha az idő engedte volna, csak ezen cél miatt is beszaladtam volna Váradra.

Azonban kérem az Urat, hogy ezen kérésemet senkivel se közölje. Meghallhatná Landerer, s bosszúságból még tovább menne.

Ajánlom magamat úri szíves indulatjaiba, s maradok egész tisztelettel

Az Úrnak

alázatos szolgája:
Kazinczy Ferenc,
a kassai kerületi normális oskolák
kir. inspektora

Kassán, 12. Apr. 1789.

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc Levelezése I. Bp. 1890. 322–323. l.

---

1. *Kazinczy Ferenc* (1759–1831) — író, a felvilágosodás híve, a nyelvújítási harc vezére, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. II. József uralkodása idején állami hivatalt viselt, támogatta az uralkodó felvilágosult kultúrpolitikáját. II. József halála után elbocsátották állásából. Már fiatal korában csatlakozott a szabadkőművességhez. Részt vett a Martinovics-mozgalomban, ezért halálra, majd várfogságra ítélték; hat és fél évi raboskodás után szabadult ki. Irodalmi munkásságának célja a felvilágosult eszmék terjesztése, a magyar nyelv és stílus megújítása, az irodalom fejlesztése volt. E törekvéseket szolgálták műfordításai, irodalmi folyóiratai (Magyar Museum, Orpheus), majd a Martinovics-mozgalom elfojtása utáni reakció időszakában az általa indított nyelvújítási harc, amelynek eredményeként a magyar nyelv alkalmassá vált a polgári eszmék kifejezésére. Kiterjedt levelezésével lakóhelyéről, Széphalomról irányította az irodalmi életet, ösztönözte az írókat, folyóiratokat és irodalmi központot pótolt. Eredeti munkái közül a Pályám emlékezete és a Fogságom naplója a legértékesebb. L. még a 144. szemelvény 1. jegyzetét.

2. *Szilágyi Sámuel, ifj.* — Bihar és Szatmár megye táblabírája, a bihari egyházmegye segédgondnoka.
3. *Szilágyi Sámuel, id.* (1719–1785) — református szuperintendens. 1784-ben fordított művét (Voltér úrnak Henriását) halála után fia, ifjabb Szilágyi Sámuel adta ki 1789-ben, Pozsonyban, Landererné l.
4. *Landerer János Mihály* (1725–1795) — volt ekkor a pozsonyi Landerer-nyomda vezetője. L. még a 94. szemelvény 3. jegyzetét.
5. *Rajnis József* (1741–1812) — jezsuita paptanár, költő; a görög-latin versformák egyik meghonosítója a magyar költészetben. Nevezetes Vergilius-fordítását (Vergilius Eklogái) 1789-ben adta ki.
6. Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis által előírt iskolaszervezetben a négyosztályos népiskola, amelynek 4. osztályában tanítóképzés folyt. E típus elnevezése a latin norma = minta szóból származik, ugyanis a normális iskolák mintául szolgáltak a többi népiskola számára.
7. *Szentjóbi Szabó László* (1767–1795) — költő, a felvilágosodás képviselője, Kazinczy barátja. II. József 1787-ben a nagyváradi normális iskola, majd 1789-ben a nagybányai gimnázium tanárává nevezte ki. Részt vett a Martinovics-mozgalomban, emiatt 1794-ben halálra ítélték, majd büntetését várfogságra változtatták. Kufstein várában — ahol Kazinczyval együtt raboskodott — halt meg.

97

MÁTYÁSI JÓZSEF
A MECÉNÁSKERESÉS INDÍTÓOKAIRÓL[1]

Pozsony 1794

(Részlet)

Némely... homályban lappangó árnyékemberek az olyatén nagy neveknek, mint valamely égő szövétnekeknek fényénél kényteleníttetnek a világot magok belső valóságokra esmértetni. Mások ezen a csatornán akartak a közönséges kedvességben befolyni, ezen a szivárványon alacsonyságoknak mélységéből felszökni. Egynéhányan cselekedték háládatosságból, mintegy magokon termett gyümölcsel kívánván ártatlanul, sőt kötelesen hízelkedni azoknak, akiknek ők teremtményei lehettek. Sokan a dicsőségnek nemes kívánásából függesztették a tudós világ egének első nagyságú csillagait és napjait munkáiknak homlokára, hogy ők mint magokban setét holdak, azoktól a tulajdon tűzzel bíró világosító állatoktól fényt kölcsönözhessenek. Nem kevesen oltalom és bátorság végett ajánlották magokat azoknak a föld nagyjainak néminemű mindenhatóságokba... Utoljára, talám legszámosabban voltak, akik a szükségtől (mely a derék elménck csaknem elválhatatlan útitársa, a versíróknak pedig mintegy orvo-

solhatatlan nemzettséges nyavalyája) kényteleníttettek munkáikat valamely elmésségben gyönyörködő és azon gyönyörűségek bálványának vagyonaikból is buzgón áldozó mecénásoknak kegyelmébe ajánlani, hogy aminek ők lételt, azok annak életet adjanak...

A szövegközlés alapja: Mátyási József: Semminél több valami. Pozsony 1794. Bevezetés.

1. *Mátyási József* (1768 k.–1849) – pesti ügyvéd, költő. Főként alkalmi és bölcselkedő versei jelentek meg. Eredeti műveinek és fordításainak nagy része kéziratban maradt fenn.

98

TAKÁTS JÓZSEF[1] LEVELE ARANKA GYÖRGYNEK[2]

Bécs, 1799. április 29.

(Részlet)

Alig kezd a jó remény csillámlani, mindjárt megint komor fellegek borítják a tiszta eget. Íme, Minervánk[3] is közelít a sírhoz! Midőn én tehetségem szerint dolgozom gyarapodásán, egyszersmind oly értelmű levelet veszek Keszthelyről, hogy mecénásunk Lipszky hadnagy magyarországi mappáira[4] 2000 forintot szánván, nem segítheti a M[agyar] Minerva folytatását. Szörnyű csapás volt ez az én jó szándékomnak; annyival is inkább, hogy énáltalam estek meg az ígéretek néhány munkás férfiaknak írásaik kinyomatása iránt. Mely hirtelen, mely csúfos változások ezek! Oda néki. Én ugyan még minden erőmet megvetem, hogy fordulást tegyek a rossz dolgon; nem kímélem a szép, a nyomós kérést; de ha ez nem használna is, mégsem hagyom oly hamar kihalni a Minervát. Reászánom időmet, fáradságomat, csekély mindenemet, amíg csak győzöm. Ha kevesebbet is, de csak fog esztendőnként valamit látni édes hazám. Bécsben kívánván tölteni életem napjait, eshetik módom, hogy pártfogókat szerezhetek a jámbor és hasznos igyekezetnek. Lehetetlen, hogy az olyan munkálkodásnak ellenségi támadjanak, amelyhez, ígérem, soha még csak a gyanú sem fog férhetni. Ami a II. kötetből bejövend, nekem méltóztatott ajándékozni a méltóságos gróf. Ezt én a III. kötet, Virág Benedek[5] felséges költeményei kiadására fordítom; és így teszek a többi részekkel is. Mely könnyű dolog volna minden akadályokon győzedelmeskedni, ha a könyvbéli kereskedés jobb lábon állana hazánkban. Mind tiszta, de szomorú igazság, amit ezen tárgy-

nál méltóztatott utolsó levelében írni Nagyságod. Vajha foganatos eszköz volna a fogyatkozás megjavítására a könyvárusokkal való szövetség! De tapasztalásból szólok, így sem orvosolhatjuk meg a nyavalyát. Ezen zsugori emberek sokkal drágábban árulják a könyveket, hogysem keletök lehetne; vagy ha van, részint megcsalódik, s így elkedvetlenkedik az olvasó fél; részint nem adnak annak idejében számot, föl nem küldik a bévett pénzt, epesztő bizonytalanságban hagyják, számtalan leveleire is, a kiadót. Weber pozsonyi könyvnyomtatónak[6] még tavaliban 50 exemplárokat [példányt] küldöttem Ányosból[7] az eladás végett, és még csak két hét előtt tudhattam meg gyakor értekezéseim után tőle, hogy csak egyetlenegyet sem adott el belőle. Még eddig csak jó barátim segítségével kelt el Minervából, ami elkelt . . .

A szövegközlés alapja: Takáts Sándor: Péteri Takáts József. Bp. 1890. 108–110. l.

---

1. *Takáts József, Péteri* (1767–1821) – író, Kisfaludy Sándor barátja, Kazinczy nyelvújításának ellenfele. Műveinél jelentősebb irodalompártoló tevékenysége. Festetics György támogatásával – akinek a fia mellett volt nevelő – 1798-ban Magyar Minerva címen szépirodalmi vállalatot indított, költői művek kiadására. Festetics azonban a 2. kötetnél visszalépett a mecénásságtól, s a vállalkozás, bár Péteri Takáts a saját költségén megpróbálta folytatni, a könyvkiadás és a könyvkereskedelem korabeli elmaradottsága miatt nem tudott fennmaradni. A Magyar Minervában megjelentek: I. *Ányos Pál*nak munkái. Bécs 1798; II. *Takáts József:* Erköltsi oktatások . . . Bécs 1799; III. *Virág Benedek* munkája. Pest 1799; IV. *Pápay Sámuel:* A magyar literatúra esmérete. Veszprém 1808; V. *Ruszek József:* A filozófiának rövid históriája. Veszprém 1811.
2. *Aranka György* (1737–1817) – író, irodalomszervező; az 1793-ban alakult Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság egyik kezdeményezője.
3. *Magyar Minerva* – l. az 1. jegyzetet.
4. *Lipszky János* (1766–1826) – huszárezredes. 1798-ban Bogdanics csillagásszal felmérte Magyarország határait és területének nagy részét. Térképeit Prixner és Karacs metszették rézbe. Tabula generalis . . . címmel Pesten jelentek meg 1804–1806-ban.
5. *Virág Benedek* (1754–1830) – pálos szerzetes, költő és történetíró, a klasszikus ódaköltészet legjelesebb magyar képviselője Berzsenyi Dániel előtt.
6. *Weber Simon Péter* – könyvnyomtató. 1783-ban nyitotta meg pozsonyi nyomdáját, amelyet halála után fia vezetett a cég 1852-i megszűnéséig. L. még a 116. szemelvény 35. jegyzetét.
7. *Ányos Pál* (1756–1784) – pálos szerzetes, költő. A szentimentalizmus képviselője. Legismertebb verse a II. József ellen írt Kalapos király.

99
A KALENDÁRIUMOK NAGY SZÁMÁRÓL[1]
1809

Nevezetes tünemény a magyar literatúrában, hogy szörnyű nagy számú kalendáriomok jelennek meg, és szerencsésen el is kelnek. Ugyanis Landerernél Pesten és Pozsonyban a Nemzeti Kalendárium 15 000, Győrött Streibignél 30 000, Komáromban Weinmüllernénél 20 000, Vácon Gottliebnél 20 000, Budán Landerernél 30 000, Pesten Trattnernél 30–40 000, Szegeden 20 000. Ezeken kívül Kisnél Pesten a Kis Kalendárium. Rövid szóval Magyarországban elkel több 150 000 kalendáriomnál. Ennek bizonysága a pesti augusztusi vásár, melyet a könyvnyomtatók és költők méltán kalendáriomvásárnak nevezhetnek. — De éppen ezen tapasztalás méltán azon kérdésre adhat alkalmatosságot: hogyan lehet, hogy az a nemzet, mely Magyarországban és Erdélyben 5 milliomra számlálhatja magát, csupán kalendáriomot 150 000-nél többet vásárol esztendőnként: mégis mindenestől a két magyar újságból[2] meg nem veszen 2000 exemplárt [példányt]; más fontos könyvekből pedig alig veszen meg 500-at???

A szövegközlés alapja: Trócsányi Zoltán: A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma. Magyar Könyvszemle, 1941. 33–34. l.

1. A kizárólagos privilégiumok, továbbá a magyar könyvkiadás fejlődését a XVIII. században, valamint a XIX. század elején gátló egyéb tényezők miatt a nyomdászok kénytelenek voltak a lakosság széles körében kelendő kalendáriumokat nagy példányszámban kiadni, hogy fennmaradásukat valamiképpen biztosítani tudják. Ezt igazolja ez a Hazai és Külföldi Tudósítások 1809. évfolyamában (II. 198. l.) megjelent közlemény is.
2. *A két magyar ujság* — a Magyar Kurir és a Hazai és Külföldi Tudósítások. L. a 116. szemelvény 3. jegyzetét.

100
JÓKAI MÓR
AZ 1840-ES ÉVEKBELI ÍRÓI HONORÁRIUMOKRÓL[1]

. . . Még egy szót az akkori írók életmódjáról és élhetésmódjáról. A legnagyobb honorárium volt ívenként tizenhat forint; egyes verseiért Petőfi kapott legtöbbet, öt forintot. Heckenast[2], Emich[3], Hartleben[4], Geibel[5] önálló munkáknál egy kötet prózát 150–180 forinttal díjaztak, de azt előre

fizették. A hírlapoknál működő írók is elég szerényen voltak fizetve. Az én havi díjam a *Jelenkor*nál[6] volt 35 forint, s a híres □ a *Pesti Hirlap*ban[7], Pákh[8], elején 40 forintot kapott. Petőfi első művei közül a *Helység kalapácsa* negyven forint tiszteletdíjt aratott, a *János vitéz* már százat, s két kötet összegyűjtött verseiért Emich ötszáz forintot fizetett neki. Petőfi azt a pénzt is szülőinek adta. Ő maga igen takarékosan élt; a bordalaiban megénekelt mámor költői fantázia csak ...

A szövegközlés alapja: Jókai Mór: Írások életemből. Bp. 1960. 82. l.

---

1. Az írói honorárium az 1830-as – 1840-es években kezdett általánossá válni Magyarországon. Előtte a kiadók többnyire a megjelent mű néhány példányával jutalmazták a szerzőt.
2. *Heckenast Gusztáv* (1811–1878) – könyvkereskedő és kiadó. L. a 89. szemelvény 3. jegyzetét.
3. *Emich Gusztáv* (1814–1869) – könyvkereskedő, kiadó és nyomdász. 1841-ben nyílt meg Pesten Nemzeti Könyvkereskedése. Számos tudományos és irodalmi munkát adott ki. Érdemei elismeréséül a Nemzeti Kaszinó is tagjává választotta. 1848-ban létesített nyomdája sokat dolgozott a szabadságharc alatt a kormánynak. Emiatt Világos után számos kiadványát elkobozták. Több lapot (Pesti Napló, Hon, Fővárosi Lapok stb.) adott ki, amelyekkel szintén a magyar művelődés ügyét szolgálta. Ő vásárolta meg és adta ki Petőfi összes költeményeit 1500, illetőleg 2000 forintért. Jókai közlése, amely szerint 500 Ft-ot kapott, tehát a honoráriumnak csak az egyik részletére vonatkozhatik. (L. a 108. szemelvényt.) Kiadta Kemény és Jókai több művét és Madách Az ember tragédiája című munkáját is. Vállalatából alakult 1868-ban az Athenaeum Rt.
4. *Hartleben Konrád Adolf* (1778–1863) – mainzi származású könyvkiadó és könyvkereskedő. L. még a 87. szemelvény 2. jegyzetét.
5. *Geibel Károly* – könyvkereskedő. 1822-től 1827-ig Lipcsében, Lauffer Vilmosnál tanulta a mesterséget, majd 1827-től 1841-ig Hartleben Konrád Adolf pesti könyvkereskedésében dolgozott. 1841-ben önállósította magát. Üzlete hamarosan Pest egyik legnagyobb forgalmú könyvkereskedésévé vált. Könyvkiadással is foglalkozott. Utóda 1849-ben öccse, Geibel Hermann lett, ő maga Lipcsében nyitott kereskedést. L. még a 109. szemelvény 7. jegyzetét.
6. *Jelenkor* – politikai hetilap. Széchenyi István indította 1832-ben, szerkesztője Helmeczy Mihály volt. A cenzúra és a szerkesztő tehetségtelensége miatt nem ért el számottevő hatást. 1847-től Jókai írta a lap budapesti napló-rovatát. A Jelenkor 1848-ban szűnt meg.
7. *Pesti Hirlap* – Kossuth Lajos szerkesztésében 1841-ben indult politikai lap, amelynek vezércikkeiben Kossuth az ország minden égető problémáját felvetette. 1844-től kezdve megszűnéséig (1849-ig) a centralisták orgánuma volt.
8. *Pákh Albert* (1823–1867) – író, szerkesztő. Különösen Kaján Ábel néven írott humoros karcolatai voltak népszerűek. Az 1840-es években a Pesti Hírlap és az Életképek munkatársa volt. A Pesti Hírlap fővárosi újdonságok rovatában közölt írásait □ jellel jelölte. 1854-től haláláig a Vasárnapi Ujságot szerkesztette.

A lexikon-pör vitairatairól

101

BAJZA JÓZSEF

FIGYELMEZTETÉS PESTI KÖNYVÁROS WIGAND OTTÓ TUDOMÁNYI S MESTERSÉGI KÖZÖNSÉGES TÁRÁRA[1]

1830

(Részletek)

Két ízben jelenté Wigand Ottó[2] könyváros a publikumnak szándékát egy magyar Conversationslexikon kiadása iránt. Első jelentését, bár az egészen kielégítő nem vala, mindenki örömmel vette, s örömmel én is, mert bennem a munka iránt jó remények támadtanak; készebb valék tudniillik a jelentés félszegségeit egy valami kontárkéz gyakorlatlan tollának tulajdonítani, mintsem azt higgyem, hogy a munkának plánuma [terve] nincs, vagy elrendelése fonák. Vágytam látni egy második jelentést, hogy kétségeim elhárítassanak, s amit vágytam, azt a kiadó február 6-d. közlött jelentésével s próbalapjaival teljesíté. Mohón nyúlánk a jelentés után, s csudálattal látók, amit nem vártunk. Ideje tehát, hogy szavamat ez ügy felett, mely nem annyira Wigand könyvárosnak, mint inkább a nemzetnek ügye, én is hallassam, s egyszersmind azokat, kik netalán előfizetni fognak e lexikonra, eleve figyelmesekké tegyem, mire vetik ki pénzöket . . .

Mi becses segéde légyen a tudományoknak oly munka, mint ama közönségesen ismert lexikon, melyet lipcsei könyváros Brockhaus[3] már hét ízben ada ki, minden érti, ki tudományokkal foglalatoskodik. Ez egy valódi ariadnei fonal[4], mely bennünket az emberismeretek fejszédítő sokasága közt híven vezet, s gyakor bukdosásinktól megóv. Jó előintésül szolgál s rövid ismereteket nyújt ezer környülményekben. Benne mind a tudományokkal foglalatoskodó, mind pedig a dilettáns tanácsadót s barátot lel; szóval ez az ismereteknek minden szükségeit pótló segédkönyv. Tudóssá, tanult emberré ugyan senki sem válhatik általa, sem kimerítő ismereteket valamely tudomány nemében belőle nem szerezhetni, mert ez nem is célja, de nélküle a tudományok barátjának felette nehéz ellennie. Fejledező literatúrában hatalmas pótléka a tudományok azon ágainak, melyekben még kimerítő munkák nincsenek. Ily pótlék gyanánt kellene szolgálnia

nálunk is, hol még kivált a felsőbb tudományok nagyrészint parlagon fekszenek. De éppen ezért, mivel interimális [ideiglenes] pótléka s előrajza sok, még ki nem mívelt ismereteknek, szükség, hogy nagy gonddal, ne felületes tudománnyal, ne himpellér [kontár] kezek által készüljön, hanem alapos ismeretű, világos értelmű, önállású, nem lengeteg ítéletek közt habozó fejek műve legyen, különben áltudományt fog elterjeszteni a homályból most fejlődő polgárok közt, s így hasznot éppen nem teend, kárt pedig igenis sokat. Mert az még tűrhető baj, midőn nem tudunk: ott a veszély, midőn rosszul tudunk.

Ily szempontokból tekintvén a dolgot, tartalék nélkül kimondom, hogy amilyen nagy barátja valék Wigand könyváros szándékának, midőn első jelentését értettem, oly nagy idegenség támadt bennem iránta, látván a munka plánumát, elrendelését – ha elrendelésnek nevezni lehet –, próbául közlött cikkelyeit, leginkább pedig a főredaktor [főszerkesztő] bujkálásait. Tekintse meg az olvasó figyelemmel a két rendbeli jelentést s a Fenyéry[5] Kérdéseire adott feleletet, s látni fogja, hogy belőlök fonák plánum, félszeg tudomány, gondatlan munka, inkonzekvenciák, grammatikai és stilisztikai tudatlanság, visszás logika egymásra halmozva tűnnek elő, annyira, hogy aki komoly ítélettel fontolja a dolgot, kísértetbe jő azt hinni, hogy Wigand könyváros lexikona által a magyar tudományi kultúrát akarja a külföld előtt nevetségessé tenni...

A kiadónak másodszori jelentése közli azon ók neveit, kik a hibásan úgynevezett Tudományok s Mesterségek közönséges Tárát dolgozásaikkal segéllik. Nagyobbrészint ismeretes férfiak nevei, s többen vannak közöttök, kik mint szép érzésű emberek, jeles tisztviselők, jeles polgárok, buzgó hazafiak tiszteletben állnak a nemzet előtt. Engedje meg mindazáltal a kiadó, ha erre nézve azon észrevételt teszem, hogy az, kinek logikája van, nem elégszik meg a Tár íróit egyedül csak jó karakterű s buzgó hazafiságú embereknek tudni, ő még ezeken felül azt fogja kívánni, hogy ezen tisztelt emberek jó írók is legyenek. Hogy pedig a fényes születésű ember, az igen jó polgár, igen jeles tisztviselő, szóval a legbecsesebb címekkel ragyogó férfi lehet a legsilányabb, legízetlenebb író gyakorta, azt sűrűbben mutogatja a mindennapi példa, hogysem valaki tagadni merné. Érzem, mi kedvetlen, mi keserű lesz, de az engem nem tartóztat őszintén – habár nem fájdalom nélkül is – megvallani, hogy azon

nevek között, melyeket a szóba vett lexikon jelentése kihirdete, csak két írót találtam, kiknek munkáik felől magamat szép reménnyel biztathatom. Egyike ezeknek gróf Széchenyi – a Hitel lelkes írója–, a másikat, úgy hiszem, az olvasó önmaga is igen könnyűszerrel ki fogja találni[6]. A többi – teljes számmal tíz – részint valaha fénylő, de már erőtlen, elaggott bajnokok, részint korán elért s már hamvatag reményű ifjak s ízetlen papirosmázolók; van közöttök egy-két ezen alkalomra született literátor is, ki még azt sem érti, patikai vagy konyhai szerekből áll-e össze az a csudalény, mit a tudósok literatúrának neveznek. Engedje meg az olvasó, hogy elhallgassam, mit gondolok, s mit várok ilyetén írók munkáik felől; különben is nekem e helyt velök semmi bajom. Szavaim egyedül a kiadóhoz, sőt – mivel ő magyarul nem ért, s oka az itt szóba vett félszegségeknek egészen nem lehet – nem is annyira hozzá, mint inkább ahhoz intézem, ki a főredaktori hivatalt viseli, mert minden, e munka kiadásában már eddig is elkövetett, s még bizonnyal elkövetendő balgatag hibáiknak ő legnagyobbik eszköze, amit talán maga is érez, mert mi oka volna egyébként Wigand és Cserneczky[7] nevek alatt bujkálnia? A vétlen idegen alakban lappangani nem szokott. De vigyázzon, mert tandem sua poena nocentem nsequitur [végül utoléri a bűnöst a büntetés] . . . Hogy Cserneczky legyen a főredaktor, elhinni felette nehéz, ha azonban mégis el kellene, akkor még inkább megerősödöm a fellebb kimondott véleményemben, hogy ezen Conversationslexikonnal csakugyan gúnyoló írása készül a magyar nemzet literatúrájának . . .

Hogy a mutatványlapokon az, kit leginkább kívánt volna az előfizető ismerni, a redaktor, meg nem mutatkozik, az minden előtt különösnek tetszhetett. Előttem legalább nem lehet nem gyanús dolog, s azt sejteti velem, hogy nem mere ily korán síkraszállni, mert önmaga sem bízott erejében. Való, hogy méltó oka is van a félelemre, mert amit vállaira vön, oly nagy, oly terhes munka, m lynek elbírására középszerű erő nem elegendő. A redaktor egyszersmind bírája is a munkáknak – ha nem az, redaktori nevet nem érdemel –, az emberi ismeretek annyi ágaiban pedig bírónak lenni súlyosabb dolog, mint magát a Vétek súlyát is Weissenfelsből[8] prózai köpönyegbe burkolgatva Kelemföld hegyéig cepelni. Ez az oka, hogy én különben az ügynek barátja, s csak ezen fonák módnak, mely jót nem szülhet, ellensége, azt javallanám, ha a főszerkesztetés inkább több férfiakra bízatnék.

De azoknak lelkes, józan ítéletű, nem hírnéven, ezen a hiú bábon kapkodó, nem írótársaik ellen kaján szándékokat forraló férfiaknak kellene lenni, mert egyes embernek oly széles tudománnyal bírnia, mennyi ide kívántatnék, lehetetlen.

Méltán kérdhetné az előfizető azt is, miért nem tudatja Wigand könyváros, hogyan vannak felosztva a tudományok nemei az írók között, azaz: melyik író micsoda nemben fog dolgozni? Mert eddig csak dr. Balogh[9], Thaisz[10] és Cserneczky körét ismerjük, a többiről említés sincs, holott azt kívánhatnók, hogy mindenik író minden időben felelni tartozzék az általa dolgozott cikkelyekért, különben az egész csak fonákságokból összvehordott gyűjtemény lesz.

Nem tagadhatni továbbá, hogy az, ki valamiért pénzt ád, méltán kívánhatja tudni, miért adja pénzét. Wigand könyváros ezen igazságos kívánatot oly kevéssé látszik tisztelni, hogy még mindeddig nem tudatta, sőt még Fenyérynek a Tudományos Gyűjteményben[11] tett kérdése után sem tudatta, hány ívből fog ezen kihíresztelt lexikon állani. Engedjen meg a tisztelt könyváros, de én úgy látom, hogy efféléből merkantilis [kereskedői] célok – s pedig nem a legszebbek – tetszenek ki, következőleg, ha csupán ezen oknál fogva is az előfizetni akarók visszavonatkoznak, ne panaszolja majd a külföld előtt, hogy a magyar nemzet saját haszna és kultúrája iránt is idegen, s higgye csak azt, hogy a magyar, mint minden egyéb nemzet is, magát megjátszani nem örömest hagyja.

De térek arra, ami figyelmemet leginkább magára voná, s ami leginkább oka volt, hogy itt a lexikon ügyében megszólamlom. Kik figyelnek a külföldre, igenis jól fognak emlékezni, a lipcsei Conversationslexikon hatodik kiadásában mi fonák cikkelyek vannak a magyar nemzetről, leginkább pedig a magyar literatúráról közölve. A hetedik kiadást még nem láttam, de igen hihető előttem, hogy ezen cikkelyek ott is le lesznek nyomtatva. Néhány év múlva Brockhaus egy nyolcadik kiadást is fog rendelni, mert ezen lexikonnak felette kiterjedt publikuma van. Ezen kiadáshoz a Magyarországról szóló cikkelyeket Brockhaus azon lexikonból fogja magának fordíttatni, melyet most Wigand kiadni készül, feltévén, hogy Magyarország írói legjobban ismerhették hazájokat, s legvalóbb dátumokat adhattak felőle. Gondoljuk meg most már, mi nyomorú képe lesz az a magyar nemzetnek, mely ott Wigand könyváros gondatlan lexikográfja [lexikonszerkesztője] után ábrázoltatni fog, s micsoda képviselőit fogja ott a külföld

a magyar literatúrának látni! Miattam lehetne ugyan nyomorú kép is, csak való, csak hív másolat volna, amit azonban *reménylenem felette nehéz.* Hogy pedig áltudomány s hibás vélemények terjesztessenek el felőlünk idegen nemzetek előtt, az, úgy hiszem, nagyobb figyelmet érdemlő dolog, mintsem hidegen vennünk lehetne, mert benne nemzeti becsület sérül. Felszólítom azért Wigand *könyváros lexikona* valódi redaktorát – de nem Csernecz*k*y Józsefet –, hogy cáfolja meg, amiket e helyt mondok, s ha hibáztam, térítsen jó útra, különben minden itt mondottaim tökéletesen igazak, s nem lesz egyéb hátra, mint az olvasópublikumot arra intenem, hogy Wigand könyváros Tárát előfizetésével ne segélje, mert minden ezen célra adott pénz nemzeti becsületünk sérelmének lészen eszköze.

A szövegközlés alapja: Bajza József Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1959. 143–148. l.

1. A 101. és 102. szemelvény a híres Conversationslexikoni-pör két fontos dokumentuma. Wigand Ottó pesti könyvkereskedő 1830-ban előfizetési felhívást tett közzé egy magyar nyelvű lexikonra a Tudományok és mesterségek közönséges tárára. Az Aurora-kör tagjai, Bajza és társai örömmel üdvözölték Wigand tervét, s munkájukkal is támogatni kívánták, de Döbrentei Gábor (l. a 122. szemelvény 12. jegyzetét), aki szembenállt velük s Wigandot a háttérből irányította, kirekesztette őket a vállalkozásból. A közölt mutatványcikkek gyengesége és Döbrentei intrikája ellentámadásra ösztönözte Bajzáékat. Fenyéry a Tudományos Gyűjtemény 1830. évfolyamában kérdéseket tett fel Wigandnak a lexikon jellegére, a szerkesztő személyére, s meg nem nevezve támadta Döbrenteit. *Wigandnak Döbrenteit védő válasza után kapcsolódott* be a vitába Bajza az itt közölt figyelmeztetésével, s benne a Csernecz*k*y Józsefet előtérbe toló Döbrentei ellen fordult, továbbá bírálta a lexikon szerzőit, rossz tervét stb. A lexikon a körülötte zajló vita ellenére 1831–1834 között megjelent Közhasznú Ismeretek Tára címen, 12 kötetben. A Figyelmeztetés a Felsőmagyarországi Minerva 1830. évi I. kötetében és a Tudományos Gyűjtemény 1830. évi III. kötetében jelent meg. Bajzáról l. a 88. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Wigand Ottó* (1795–1870) – német származású könyvkereskedő. 1826-ban Kassán alapított könyvkereskedését 1827-ben Pestre tette át. Boltja a haladó írók találkozóhelye volt. Pesten is, később Lipcsében is élénken részt vett a politikai életben; számos radikális szellemű művet adott ki. L. még a 80. szemelvény 1. jegyzetét.
3. *Brockhaus* – még ma is fennálló német könyvkiadóvállalat és könyvkereskedés. 1805-ben alapította Lipcsében Friedrich Arnold Brockhaus. Tudományos munkákat s elsősorban lexikonokat ad ki. Legismertebb és igen sok kiadást megért kiadványa, a Konversationslexikon 1809-ben jelent meg első ízben.
4. *Ariadné fonala* – Ariadnénak, Minosz krétai király leányának fonala, amelynek segítségével Thészeusz eligazodott a knosszoszi

Labirintus útvesztőjében. Átvitt értelemben: biztos útmutató, eligazító.

5. *Fenyéry Gyula*, valódi nevén: *Zádor (Stettner) György* (1799–1866) – ügyvéd, író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Kérdés és Egy szó Döbrenteihez című írásaival (1830) vett részt a Döbrentei Gábor szerkesztésében Wigand Ottó által kiadott lexikon körül zajló, ún. Conversationslexikoni-pörben.
6. Wigand jelentése felsorolta a lexikon 12 munkatársát. Ezek: Balogh Pál orvos, Bartosságh József gazdasági író, Cserneczky József, gr. Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Kis János, Kiss Károly hadtudományi és szépíró, Schedius Lajos esztetikus, egyetemi tanár, Szabó Dávid orvosi és szépíró, gr. Széchenyi István, Szentmiklósy Alajos és Thaisz András. A két író, aki iránt Bajza bizalommal van: Széchenyi (akit megnevez) és valószínűleg Kis János.
7. *Cserneczky József* – a Conversationslexikon fiatal szerkesztője, aki mögött Döbrentei Gábor állt, és irányította a szerkesztési munkát. A lexikon Hunyadi Mátyásról szóló mutatvány-cikkének, amelyet Bajza erősen megbírált, ő volt a szerzője.
8. *Weissenfels* – kis német város. Itt élt Adolf Müllner (1774–1829) német drámaíró, akinek Vétek súlya című patetikus végzetdrámáját Döbrentei Gábor fordította magyarra, és jelentette meg Wigandnál.
9. *Balogh Pál, Almási* (1791–1867) – orvos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Ő írta a Conversationslexikon részére az agyvelőről szóló mutatványcikket, amelyet Bugát Pál erősen elmarasztalt. Balogh Bajzáékkal szemben vett részt a lexikonperben.
10. *Thaisz András* (1789–1840) – ügyvéd, író. Ötlettelenül és unalmasan szerkesztette 1817-től 1827-ig a Tudományos Gyűjteményt. A szerkesztést Vörösmartynak kellett átadnia. Thaisz írta a Wigand-féle Conversationslexikon mutatványul közölt s Bajzáék által erősen kifogásolt Constitutio (Alkotmány) című cikkét.
11. *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841) – a legjelentősebb magyar tudományos folyóirat a XIX. század első felében. (L. még a 91. szemelvény 5. jegyzetét.) 1830. évfolyamának 1. számában tette fel Fenyéry a Conversationslexikon jellegére, szerkesztőjének személyére stb. vonatkozó kérdéseit.

102

BAJZA JÓZSEF
VÁLASZ DÖBRENTEI GÁBORNAK
A CONVERSATIONSLEXIKON ÜGYÉBEN[1]

1830

(Részlet)

Mi legyen a redaktor [szerkesztő] valamely munkánál, az mindekkoráig nem tudatott, s hogy ezen terra incognitának is valahára egy felfedezője akadjon, arra az örök végzet oly sok ezer tudós közül, mennyi Mózestől fogva Cserneczky[2] Uramig e világon élt, Kegyedet választá, drága Döbrentei Úr!

Nem mondhatom, mint örvendek én ezen dicső szerencsének! Íme, mi jámborok, boldog tudatlanságunkban bizony mindeddig azt hittük, hogy a redaktor oly valami lény, ami az írók munkáit bírálja, s aszerint, miképp jóknak vagy rosszaknak lelte, veti el vagy veszi fel kiadandó könyvébe! Azonban, hála a végzetnek! az Úr elhárítá a homályt, az Úr megmutatta csalhatatlan okokkal, hogy a redaktor csak ABC-rendbe szedi a cikkelyeket, hogy ítélnie, vizsgálnia a munkákat nem szabad, nem lehet, nem illő; Isten óvjon, hogy ezt merje! Ő semmi munkát el nem vethet; ő mindent, ha még oly soványság is, mint a Kis Gyula Könyve[3], tartozik felvenni. Mert hiszen, ha ilyetén jusokat uzurpálnia [bitorolnia] szabad volna, akkor az Agyvelő, Constitutio és Mátyás király cikkelyeknek[4], mint árváknak, hazátlan kellene bujdosniok, holott most példányaiként a lexikográfi remekeknek még mutatványul függesztetnek ki egész világ láttára. Mely boldogság így lexikográfusnak [lexikonírónak] lenni! Bármi nyomorúságot öszvefirkált az ember, senki azt kérdésbe többé nem veheti, az minden bizonnyal kinyomtattatik, sőt, még az író két aranynyal is tiszteltetik meg érte. Ó, szép felfedezés! Ó, gyönyörű hála az Úrnak, drága Döbrentei Úr! Most már nincs egyéb hátra, mint hogy proklamációt bocsássanak az Urak minden papirosmázolóhoz a két magyar hazában, hogy írjanak az Urak országszerte híres lexikonába, hogy – – ! De íme, most villan elmémbe! Aligha amaz igen humánus úriember[5] – cuius per fidele ingenuarum artium studium emolliti sunt mores [akinek lelkületét a nemes tanulmányokkal való elmélyült foglalkozás kiművelte] – meg nem bántatik azáltal, hogy e felfedezést Kegyednek tulajdonítom, drága Döbrentei Úr! holott ő már előbb ezen egészen új redaktori metódus szerint szerkesztette, éspedig több esztendőkig szerkesztette a Tudományos Gyűjteményt. De legyünk igazságosak, s adjuk meg kinek-kinek saját érdemét. Amaz úriember a természettől nyert gazdag zsenije által vezéreltetett ezen metódusra, az Úr pedig, drága Döbrentei Úr, teóriát absztrahált ezen zseniális metódusból, s legelső volt, ki a dolgot a világnak megmagyarázta; és így az Úrnak érdeme nyilván van, s csak irigyek tagadhatják azt meg . . .

A szövegközlés alapja: Bajza József Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1959. 152–153. l.

1. Bajza Figyelmeztetésére Döbrentei Ki a szerkesztője a Conversationslexikonnak? című, 1830. ápr. 6-i cikkében válaszolt, s

az Aurora-kör tagjait pártoskodással vádolta. Ugyancsak felelt Cserneczky is, védte a Bajza által kifogásolt mutatványcikkeket, és saját szerkesztői feladataként nem a cikkek bírálatát, csupán számbavételüket jelölte meg. Az itt közölt szemelvény, amely 1830. ápr. 16-án különlenyomatként jelent meg Székesfehérvárott, tartalmazza Bajza mindkettőjüknek adott feleletét.

2. *Cserneczky József* – a Conversationslexikon névleges szerkesztője. L. még a 101. szemelvény 7. jegyzetét.
3. A *Kis Gyula könyve*, vagy fiú és leány gyermekek számára írt elbeszélések. Pest 1829. – Döbrentei Gábor iskolai használatra írt könyve.
4. L. ezekről a 101. szemelvény 9., 10., 7. jegyzeteit.
5. Thaisz Andrásról van szó. L. a 101. szemelvény 10. jegyzetét.

Folyóiratok, hírlapok

103

BATSÁNYI JÁNOS
A KASSAI MAGYAR MUSEUM CÍMŰ FOLYÓIRAT BEVEZETÉSE [1]

Kassa, 1788. május 1.

(Részlet)

Tudva vagyon, mennyit használnak más nemzeteknél a tudományoknak és a hazai nyelvnek előmozdítására az evégett hetenként vagy hónaponként közrebocsáttatni szokott írások. Az efféle gyűjtemények, ha különbféle válogatott jó darabokból állanak, mind a nemzetnek kedvet adnak az olvasásra, mind pedig az íróknak alkalmatosságot szolgáltatnak holmi jeles munkácskáikat, melyek különben talán ismeretlenül maradtak volna, számos kézbe s közönséges ismeretségre juttatni.

Ilyen egy gyűjteményt fogunk mi, M a g y a r M u s e u m nevezet alatt, esztendőt által négyszer, kisebb vagy nagyobb darabokban (mert szakaszainknak vastagságát előre meghatároznunk nem lehet) közrebocsátani. Ebbe a gyűjteménybe mindazon kisebbszabású munkák befogadtatnak s közreeresztetnek, melyek jelentett tárgyunkra, azaz, anyai nyelvünknek gyarapítására s a tudományoknak hazánkban való terjesztésére szolgálnak. Azok az érdemes hazafiak tehát, akik valamely munkájokat gyűjteményünkbe iktattatni kívánják, azt szabad postán vagy valamely más alkalmatossággal ide Kassára, a Magyar Museum íróihoz utasítván, nevöknek

aláírásával, hozzánk béküldhetik. – Önként értetődik azonban, hogy az olyan munka nyomtatásra méltó, jól kipallérozott, semmi személyt vagy vallást érdeklő versengésbe nem ereszkedett, egyszóval, minden illetlen s nem a nemzet hasznát arányzó alacson tekéntettől ment légyen. Ok nélkül fogna tehát az olyan író reánk nehezteini, ha kinek munkáját, egy vagy más tekéntetből közre nem eresztvén, önnönmaga nevének is kedveznénk.

Ezen első szakaszban (amilyen négy az esztendőnek végével egy kötetet fog tenni) többnyire a mi saját munkáink foglaltatnak; mely szakasz egyszersmind példa is lészen, miként fogjuk dolgunknak további folytatását intézni.

Reménljük, hogy tőlünk minden pontban tökéletes munkát mindjárt eleinte senki sem fog kívánni. Egy ilyen munkának egybegyűjtését s helyes kiadását több és erősebb vállak terhének ismérjük lenni magunk is; s azt is tudjuk, hogy erre számosabb társaság, s hivatalbéli foglalatosságtól szabad tagok kívántatnak; de az a gondolat, hogy minden nagynak csekély a kezdete, hogy ez a példa talán majd másokat is felgerjeszt, hogy a közjónak szeretete kis társaságunkhoz majd több igaz magyarokat is szövetkeztet, – ez a gondolat, mondom, sokkal édesebb reménnyel biztat bennünket, hogysem akár a nehézségeknek s akármely más történhető akadályoknak elképzelése, akár más tekéntetek meghatározott szándékunktól eltéríthessenek. Reménljük azt is, hogy ha az ég igyekezetünkre olyan áldást terjeszt, amilyent annak ártatlansága s a hazának szent szeretete kíván, ennyi késedelem után mutathatunk valamit idővel, ami régi panaszainkat enyhíthesse.

Kassán, Pünkösd hav. [május] Iső napj. 1788.

A szövegközlés alapja: Batsányi János Összes Művei II. Prózai Művek 1. Bp. 1960. 98–99. l.

1. *Batsányi János* (1763–1845) – a magyar felvilágosodás kiváló politikai költője. Kassai kamarai kancellista korában, 1788-ban Kazinczyval és Baróti Szabó Dáviddal együtt megindította a kassai Magyar Museum című folyóiratot. A lap bevezető cikkében Bessenyei terveihez kapcsolódva foglalta össze a magyar kultúra felvirágzásának feltételeit. A folyóirattal a magyar nyelv fejlődését, a tudományok terjedését s a közönség művelését kívánta szolgálni. (A kassai Magyar Museumról bővebben l. a 86. szemelvény 1. jegyzetét.) A papságot támadó egyik írása miatt 1794-ben elvesztette hivatali állását, majd a jakobinus eszmék iránti rokonszenve miatt elítélték; egy évig Kufsteinban raboskodott. Kiszabadulása után Bécsben maradt, itt részt vett Napóleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványa megszövegezésében. 1809-től 1815-ig Párizsban élt, ezután az osztrákok Linzbe internálták.

104

KÁRMÁN JÓZSEF
URÁNIA[1]
1794
BÉVEZETÉS
(A folyóirat programjából)

Kilépünk két hazánk nézőpiacára, elejébe a közönség ítélőszékének, és benyújtjuk Urániánknak első szüleményét kedves olvasóinknak. Általlátjuk tökéletesen mind méltóságát azon közönségnek, mely által kívánunk olvastatni, mind azon tiszteletet, mellyel annak tartozunk; érezzük egész erejében azon kötelességeket, melyeket magunkra vállaltunk, és mindezeket öszvevévén, indíttatunk arra, hogy itt, bővebben, mintsem közjelentésinkben lehetett, lebeszéljük mindazt, ami ezen munkát illeti, és amelyek szerint kívánunk megítéltetni.

Aki hazánk literatúrájának valóságos állapotját tudja, nem kételkedik az, hogy ily folytatott írás [folyóirat] mind hasznos, mind pedig hogy most van éppen alkalmatos ideje azt közrebocsátani.

Hogy ezen állításunkat megbizonyítsuk, illő, hogy röviden előladjuk: mik és mi végre valók a folytatott írások?

Minden írás, amely többféle tárgyakat foglal és bizonyos időkben jelen meg, neveztetik folytatott [periodica][2] írásnak.

Különbségét tehát foglalatja és ideje határozza . . . tudományos, országos dolgok, a kereskedés, a szép- és még a kézi mesterségek is lehetnek céljai és tárgyai . . . idejekre nézve lehetnek mindennapos, héti-levelek, hólnapos vagy fertályesztendei írások.

Méltó, hogy számot adjunk afelől, ha hasznos-é amin törekedünk, és mire valók az ily írások?

Különböznek ezeknek következései aszerént, amint a nemzet és az olvasóközönség az esméretekben előlment vagy hátramaradt.

Ott, ahol hosszú szunnyadozásból a nemzet felébred, magát érzeni kezdi, érzeni a gondolkozásnak becsét és a szelíd tudományok méltóságát, ott ezek az írások kiáltó szó a pusztában, mely az utakat egyengeti. – Azon nemzetek, amelyek az erő, virágzó állapot és halhatatlanság ösvényén messze haladtak, az első polcon helyet fogtak, nem kevés részt tulajdoníthatnak az ily írásoknak. A Spectateur[3], melyre Popék[4] és Addisonok[5] nem általlották kezeiket tenni, az Encyklopedia[6] írói, melyeket csak a korcs tudós gyaláz – és az ily több

minden nemzeteknél elterjedt írások számatlan serege elég bizonyosság ezen jegyzés erősítésére . . .

Nehéz a tudományok útja, kezdete darabos és unalmas, elrettenti a félénket, és leveri az erőset is . . . Ezen írások röviden, kedveltető színben esmértetnek magunkat magunkkal és a körültünk való tárgyakkal; édes formában elfogadtatják velünk azt, amit az embernek tudni szükség, hogy – ember legyen, szoktatnak a mi belső tehetségeink gyakorlására, melyet vagy henyeségből, vagy butaságból félrevetünk . . .

Az értelem minden okos lélek örökös jussa. – Hol az a hatalom, mely ennek tüzét elfojthassa? . . . de ki is lenne az az irigy, aki lételünk első díszét, ezt az igaz Isten képét, melyet pecsétül reánk nyomott, rólunk leragadni akarná? – Hasznosak az ily írások abban is, hogy nem zárják az értelmet a tudósok kevély kőfalai közé, nem szorítják a négy tudománybeli karok[7] rostélyai közibe . . . minden, aki érez és ért, elfogadhatja intéseit.

Setét és komor a mély tudományok tartománya, és a bölcsesség együgyű s kedves; fennyenhágó a tudósság, – az életbeli okosság kézzelfogható. Sükeretlen amaz, szépen gyümölcsöz ez . . . A sivatag tudósságot hasznavehető tudománnyá tenni, a képzelt és szőrszálhasogató eszeskedéseket az élet, jó erkölcs és a köztársaság céljaihoz alkalmaztatni, a bölcsességet, mint Sokrates[8], az égből lehozni: ez is egy haszna az ily írásoknak.

Határ és végek közé szoríttatott az emberi elme. A tudni méltó dolgok egész széles vidékjeit nem hatja által egy tekintettel semmi szem . . . Az igazságok öszvefont láncát tagonként lehet csak elfogni: eltévelyedel, ha azoknak csak egy szemét elejted! – Az ily írások azok a tárházak, amelyekbe az igazságok egyenként lerakatnak, a jó mag hintetik, a matériálék [kellékek] letétetnek, melyekből lassan emelkedik fel a bölcsességnek szép palotája . . . Egyes részek, amelyekből egy nagy egész formáltatik. –

Midőn már a nemzet kikél a járószíj alól, és férfiúi erőbe lép, midőn többet elfogad és erősebbet megemészt, akkor az ily írások más formát öltöznek magokra.

Minden igazság jó, de azt a hely és idő teszi munkássá . . . Akkor az ily írások azon rakodó helyek, melyekbe sok jámbor hazafi jókívánásainak titkait leteszi, szívének egész teljességéből feleihez szól – szól, és reá figyelmez a haza.

Minden igazság jó, – de azt a szín és az ábrázat teszi kellemetessé . . . Minden igazság örökkévaló, maradandó – de

köntöse változik . . . Az ily írások az időnek és századnak kedvét kísérik, az igazságokat, amint minden időpont szereti, úgy adják elé, és így teszik a jót közjóvá, mert azt megszerettetik.

Azon, némely felhevülésében sok józan elmének szerzett apró munkák, melyek kisebbek, mintsem hogy könyvvé, de fontosabbak, mintsem hogy semmivé legyenek, ily írásokba záratnak és a semmivé lételtül megmentetnek . . .

Eredeti munkák vezetik a népet a jó formálásra.* Hidegen hagyjuk el a nézőpiacot Jason és Medea[9], Phaedra és Hippolytus[10] történetei látása után, – és könnyel telik szemünk, ha azon a körültünk történt dolgokat látjuk, és ha a magunk környülállásit a játékszínben újra feltaláljuk . . . Úgy van alkotva az emberi szív, hogy semmi néki nem tetszik, amely valamennyire reá nem tartozik. A közéletből való scénák, mindennap előforduló, hazánkat s magunkat illető dolgok ellenállhatatlanul vonsznak magokhoz . . . Amennyire tehát kis erőnk ér, feltételünk az is, hogy magunkból s körülünk merítsünk, elhitetvén magunkkal azt, hogy szebb a fülemile természeti erdei csacsogása az kanáriai madár kölcsönvett módos süvültésénél . . .

Az, hogy ezen munkát különösen az asszonyi nemnek szántuk, nem zárja ki a férfiakat is. Kívánunk a böles ítélőktől olvastatni, hogy jobbíttassunk, a gyengébbektől, hogy jobbítsunk. Talán lesz itt-amott munkánkban, amely kívánságunk mindkét részének megfelel.

Nem bántjuk meg a férfiúi nemet, ha azt állítjuk, hogy a szépnem az ízlés uralkodónéja. Lágy érzésök hatalmasabban elfogadja mindazt, ami szép. Nem kételkedünk, hogy egy nemnek tökéletesítése által a másnak is szolgálunk, akár azért, mivel a házi tiszta örömet felemelni igyekezünk, hahogy házastársakból érzékeny barátnékat és kellemetes társalkodónékat készíthetünk, akár azért, hogy ezen édes vehiculum [segítség] által a férfiúi nem tökéletességeire is munkálunk, vagy annak vonszó természtei ereje által, vagy azon nemes vetekedés által, melyet annak pallérozása szülhet; akár legalább az olvasásnak megszerettetése által, amely sok részeiben hazánknak csak a jó könyvek nemléte által fojtatik el . . . Legszebb ál-

* Libera per vacuum posui vestigia princeps, – Non aliena meo pressi pede. Qui sibi fidit Dux, regit Examen – Horat. [Szűz talajon elsőnek hagytam szabad lábnyomom, nem lépve senki nyomába. Aki bízik magában, az kormányozza vezérként a csapatot. Horatius. Epist. I.]

mainк közül való az, ha egy kellemetes hazánk-leányának unalmas óráját hasznosan rövidíthetjük.

Ezen céljaink elérésére minden erőnket feláldozzuk. Kevés száma előfizetőinknek, akiket itt háládóan s dicsekedve nevezünk, nem rettentett el intézetünk folytatásától, és ámbár mely nagy és terhes légyen is költségünk, de elhitetvén velünk szándékunk tisztasága, hogy a hasznost hasznosnak meg nem esmérni lehetetlen, bizonyossá tésszük a közönséget az eránt, hogy ha minden reménységeink ellen, több előfizetőink nem jönnének is, és minden segítség nélkül hagyatnánk is, magunk erejével az esztendőt kivisszük, és jó szándékunkat félbe nem szakasztjuk . . .

Gyenge leányka! indulj el immár kimért utadon, emlékezzél meg mennyei származásodról. Taníts! és igyekezz tetszeni! Légy tiszta és kellemetes! Légy hasznos társalkodónéje hazánk szerelmes leányinak, akik közé most kibocsátunk.

A szövegközlés alapja: Kármán József Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1955. 69–71, 72–74. l.

1. *Kármán József* (1769–1795) – a felvilágosodás korának jelentékeny magyar írója. Bessenyei programját tovább fejlesztve főként eredeti magyar alkotások révén kívánta irodalmunkat felemelni. Pestet akarta az irodalmi s általában a szellemi élet központjává tenni, s arra törekedett, hogy a hölgyközönség megnyerésével gyarapítsa az olvasók táborát. E célkitűzések megvalósítása érdekében indította 1794-ben Schedius Lajos egyetemi tanárral és Pajor Gáspár orvosnövendékkel az *Uránia* című szépirodalmi folyóiratot. Felvilágosult művelődési programját a lap itt közölt bevezetésében s A nemzet csinosodása című tanulmányában fejtette ki. Fő irodalmi műve: Fanni hagyományai.
2. *periodica* – időszaki, szabályos időközökben megjelenő sajtótermék.
3. *The Spectator* – angol folyóirat. Steele és Addison alapította 1711-ben. Jelentékeny szerepe volt a felvilágosodás előkészítésében.
4. *Pope, Alexander* (1688–1744) – angol költő, a klasszicizmus képviselője. Munkatársa volt a Spectator című folyóiratnak. Bessenyei György Az embernek próbája című műve (1772) az ő Essay on Man-jének fordítása.
5. *Addison, Joseph* (1672–1719) – haladó angol író, publicista és politikus. A Spectator című, külföldön is nagyhatású folyóiratnak egyik főmunkatársa volt.
6. *Enciklopédia* – a felvilágosodás eszméit hirdető és a tudományokat a felvilágosodás szellemében összefoglaló mű. Nagy jelentőségű fegyvere volt a polgárságnak a királyi abszolutizmus, a klérus és a középkori világnézet elleni harcában. 1751-től 1780-ig jelent meg Diderot és D'Alembert szerkesztésében. Munkatársai, az ún. enciklopédisták a XVIII. századi francia felvilágosodás legjelentékenyebb írói és tudósai voltak.
7. A négy egyetemi fakultás: teológiai, jogi, orvostudományi és bölcsészettudományi kar.

8. *Szokratész* (i. e. 470–399) – athéni görög bölcselő.
9. *Iászon és Médea* – görög mondai hősök, az argonautákról szóló történet főszereplői. Iászon az Argo nevű hajón Kolkhiszba hajózott, és Médea segítségével elrabolta az aranygyapjat, amelyet sárkány őrzött. A történetet többen is (Aiszkhülosz, Szophoklész, Arisztophanész stb.) feldolgozták.
10. *Phaedra és Hippolütosz* – Phaedra: Minosz krétai király leánya, Thészeusz felesége a görög mondában. Mostohafia, Hippolütosz iránti szerelme mindkettőjük pusztulását okozta. A mondát – többek közt – feldolgozta Szophoklész és Euripidész, majd Racine is.

105

BAJZA JÓZSEF

GONDOLATKÖZLÉS S ANNAK ESZKÖZEI [1]

1837

(Részlet)

... Az ember leggyarlóbb, legnyomorékabb alkotmány Istennek léte kezdetén, de magában erőt rejt: az észt, mely öt istenséghez hasonlító lénnyé képezheti. A szólás tehetség felséges adománya volt Istennek, de mégsem elég a gondolatok tökéletes közölhetésére; mert a szóbeli közlés fáradságos és szűkkörű, lassú és múlékony, s az emlékezet is, mely által a szólástehetség fő becsét nyeri, gyengébb és hűtelenebb az emberhez, mintsem az eszméket és gondolatokat a feledékenységből kivíván, későbbi használatul fenntarthassa. Érezve e szükséget, e hiányt, az emberben lakó istennek, az észnek kellett mesterséges eszközt fölfedezni, mely mind a gondolatközlést tökéletesbítse, mind pedig a feledékenységgel dacoljon. Így fedeztette föl a szükség először a képjegyeket, utóbb a találmányok egyik legnagyobb csodáját, a hangjegyeket (betűket), s általok az írás mesterségét, mi a gondolatközlés történeteiben időszakot alkotó pont volt. A betűk már magokban is bámulatra méltó lelemény, de még inkább az következményeire nézve, sőt e tekintetben egyetlen egy. A teremtés napjától fogva máig semmi sem volt oly nevezetes, oly nagybefolyású az emberi lélek fejlődési történetében, mint ezen hangjegyek feltalálása. Képzeld az emberiséget napjainkban, midőn e jegyek használata már egyetemes lőn, írástudomány nélkül, s egy oly állapotot fogsz képzelni, melyben az egész szellemi világ forgása egyszerre megállott. Kezdetben csak a léleknek volt szava, s azt Istentől nyerte, s most ember kísérté meg a teremtést, s ím, akaratára a lélek nélküli tárgyak is megszólaltak.

A nagy kezdet meg vala téve a gondolatközlés eszközlésében, s mi következményű volt legyen a lélek birodalmában, bizonyítja az emberi míveltségnek azon nagy tömege, melyet Egyiptus, Görögország és Róma s az ezek után jött időszak egész a XV. századig mutat.

Az emberi lélek, melynek oly dolgok is sikerültek, mik teremtéshez hasonlítanak, lassanként észrevette, hogy az írás általi gondolatközlés is még igen hiányos és fárasztó, azért új eszközök felől gondolkodott. Nagy időnek kellett lefolyni, míg egy új haladó lépés történhetett; de végre a XV. század megszülte a hatalmas eszmét, mint lehessen az egyszer leírt gondolatot kevés idő alatt és fáradság nélkül több száz és ezer példányúvá tenni. Gutenberget nevezem, s meg van nevezve a gondolatközlés második nagy időszaka. Ez időpont után azt lehetett hinni, hogy a szellemi közlekedés eszközei kimerítvék, hogy e tekintetben az ember mindent hatalmába kerített, amit képzelni lehet, s íme, alig tűnt el egy kis idő – *mert mi egy század az emberiség történetében?* – s egy harmadik nagy fölfedezés megmutatta, hogy a gondolatközlés eszközei Gutenberg találmánya által még korántsem voltak kimerítve. Az, ki Velencében az első „Gazettát"[2] kiadá, volt kezdője a szellemi közlekedés harmadik nevezetes eszközének, a folyóiratoknak. Elég csak mondanom, hogy mindenki egész terjedelmében képzelje, micsoda hatalmat nyert az emberiség az eszmeközlésre nézve a folyóiratoknál fogva. A folyóiratok azáltal, hogy bizonyos napon rendesen s elmaradhatatlanul, meghatározott helyre és olvasókhoz érkeznek meg, minden gondolatnak, eszmének, mely ember agyában születik, szárnyakat fűztek, melyeknek sebességével egyik földsarktól a másikig küldethetnek értesítést, vizsgálat és csere végett. Az időszaki iratokat megelőzött kor eszméi hosszadalmas lassúsággal terjedtek csak szülőhelyük határain túl is; évek kellettek hozzá, míg egy nagy eszme, mely keleten született, nyugotra eljuthata: most a gondolatnak mérföldek ezrein át, tengeren túli országokig bizonyos pálya nyílt fel. A négy fal között fölemelt szózatot egypár nap milliók, egypár hét alatt egész nemzetek meghallják. Az eszmék ezernyi soka ága jő és megyen, s megtelik velök az egész levegő. S e bámulandó jelenéseket, íme, a szellemi közlekedés mindenható eszközei, folyóiratok teremtették.

Alig lehet ember szebb viszonyban embertársaival, mint vannak azok, kik az időszaki iratokat, ezeket a szellemi közlekedés léghajóit kormányozzák, kik szellemi árukkal,

ész és képzelet kincseivel megrakva, koronként útnak indítják, s naponként vagy hetenként ezerekhez szólanak, s ezerektől hallgattatnak meg; nekik, ha lélekkel bírnak, gyakorta egy egész nemzet értelmi iránya kezökben van. De valamint nagy és dicső a folyóiratok hatása, s nagy és dicső azok helyezete, kik által kormányoztatnak, úgy más részről felette terhes és nehéz, s e hatalmas eszközök ügyetlen, gondatlan vagy éppen rosszra irányzott kezek között silánysággá fajulhatnak és kártékonyakká. Folyóiratot céljának megfelelőleg szerkeszteni nagy gondot és előrelátást, finom tapintatot és ízlést kíván. Az olvasóközönség míveltségi fokát és értelmi körét ismerni, a jelen idő szükségszülte kívánatait megérteni, s ezeket ismervén s megértvén, nekik megfelelőleg szellemi élményt s táplálékot adni, ezek azon nagy mesterségek, melyekkel folyóirat szerkesztőinek bírniok kell, s ezeknek nem bírásában vagy feledésében rejtezik az ok, hogy oly nagy a célttévesztett időszaki iratok száma, s hogy az értelmiségnek ezen mindenható előmozdítói silány és nem ritkán kártékony iratokká válnak, s megvetéssel tekintetnek éppen azok által, kik a tudományoknak különben legszenvedélyesebb baráti . . .

Meg kell vallani, hogy ezen vádaknak fontos és sok figyelemre méltó oldala van, s ha végigfutunk gondolatban az időszaki iratok történetein, kivált a legújabb korban, nem merhetjük tagadni, hogy a zsurnál-irodalmat [újságírást] méltán éri gáncsolás, mert azon lengeségnek a tanulásban, azon rendszer nélküli ismereteknek, melyek a legújabb időt és jelen nemzedéket bélyegzik, ha nem egyedüli okai is, valósággal nagy részben előmozdítói. De ezen előzményekből, azt hiszem én, nem úgy foly a következés, mint némely, bár egyébiránt minden tiszteletre érdemes férfiak látják. Midőn az időszaki lapok hasznos vagy kártékony befolyása felett vitatkozás támad, nem kell soha figyelem nélkül hagyni azon kérdést, vajon az ilynemű lapoknak természetében és lényegében fekszik-e azon rossz, melyet szülnek, s melyet én is kész vagyok, iménti vallomásom szerint, rossznak elismerni. S vajon miben van a szült rossznak oka? Magában a dologban-e szükségképpen, vagy történetesen csak a módban, mellyel gyakoroltatik? Évnegyedi és havi iratok rendszerint nem szoktak zsurnalisztikai kárt hozó befolyással vádoltatni, s miben különböznek a napi- és hetilapok emezektől? Csak abban, mit nevök jelent: a megjelenés idejében. Ha tehát a napi- és hetilapoknak természetében fekszik azon kárhozatos következés, melyet szülnek, hasonló vád érhetne minden néven nevezhető

folyóiratot, mert a megjelenés ideje csekély különbséget tehet közöttük. Az én hitem az, hogy a gáncsolás a napi és heti iratokra nézve is csak úgy áll, mint számtalan más általánosan rosszalt dolgokra nézve. Maga a dolog, elvontan tekintve, sem jó, sem rossz, csak lehet rosszá vagy jóvá aszerint, miként bánunk vele... zsurnalizmus létezni fog ezentúl világ végéig; ez a léleknek már úgyszólván szükségévé vált; nem azon kell tehát ügyekezni, hogy ne létezzék, ami lehetetlen, hanem azon, hogy jótékony befolyású és célszerű legyen.

Elfajult a zsurnalisztika azért, mert nagyobbrészint csak vásárilag űzetik, s a szerkesztők és kiadók kezdetben nem nyúlnak elég készülettel a dologhoz, később pedig igen is könnyűnek veszik azt, ami éppen nem könnyű. Nem tartatik lelkiösmeretes dolognak a tárgyak közlésében a körülményeket fontolni, többnyire csak a szempillantat vételik célba, s egyesek vagy kis sereg tetszése, minden kinézés nélkül meszszebb időkre és a művelődés magasabb kívánatira. Igaz, hogy napi és heti írás nem meríthet ki egész tudományokat, s nem terjeszthet ismereteket tökéletes rendszerben, de ennek nem is az rendeltetése, s tőle ilyesmit kívánni oly túlságos tudományszerelem, mely pedantizmussal [szőrszálhasogatással] határos. Napi és heti iratokból nem fog senki bölcseletet vagy történettudományt tanulni, ily célra rendszeres munkák valók; ellenben a bölcseletnek és történettudománynak egyes részleteire, ágaira világosságot vetni, azokat kimeríteni s iránt mind új, mind hasznos eszméket terjeszteni nincs tökéletesebb eszköz ezen napi- és hetilapoknál. Tartsuk lelkiösmeretes dolognak csak olyat közleni az olvasóval, ami ész és ízlés tekintetében épületes, ami vagy tanít, vagy hasznosan mulat, akkor őt a komoly tudományoktól nem elvonni fogjuk, hanem inkább hozzájok édesgetni, s vágyakat ébreszteni benne, hogy amit vele részletesen megszerettettünk, azt egész terjedelmében ügyekezzék ismerni.

Nálunk, magyaroknál, hogy magunkról is szóljunk, jelenleg semmire sincs oly nagy szükség, mint oly napi- és hetilapokra, melyeknek szilárdabb jellemök és komolyabb arcok legyen, s tudományt és művészetet férfiasabb lélekkel fogjanak fel. Tudjuk, mint fogadtatnak a nagyközönség által honunkban a mélyebb és rendszeres tudományos munkák, tudjuk, hogy azon művekből is, melyek szépirodalomhoz számíttatnak, a magasabb szelleműek mely kevesek által értetnek, kedveltetnek azalatt, míg holmi, gyakran igen üres

csecsebecséknek nagy kelendőségök van. Ezen bal útról csak komolyabb szellemű napi vagy heti irat téríthet meg bennünket, mely magának könnyebben szerez bemenetelt mindenütt, mint a sok kötetű tudományos munka. Az Athenaeumnak éppen az leend kitűzött célja, hogy a léleknek nemesebb és hasznosabb táplálékot nyújtson, s az olvasóközönséget tudomány- és művészetben szilárdabb becsű dolgok megkedvelésére édesgesse. Tanulságosat és gyönyörködtetőt akarunk egyszersmint nyújtani, s azon ügyekszünk, hogy lapjainkban érdekeset mind a mulatni akaró, mind a tudományok barátja koronként leljen. E két dolgot nálunk sokan nem szeretik együtt látni, mi pedig éppen összekapcsolni ügyekezünk; mert nem akarunk azon félszegek számába tartozni, kik egyiket a másik miatt megvetik, s erősen azt hisszük, hogy a tudományoknak a művészetekkel karöltve kell járniok, ha célt akarnak érni. A tudomány magában elfásítja a lelket, a művészet magában – értem annak merő gyakorlati részét – felületessé és félszeggé teszi, s csak az jár igaz úton, ki széppel köti össze a jót. De másrészről tapasztalásból tudjuk azt is, hogy a magyar olvasók kicsiny száma egyes tudományszakot képviselő folyóiratokat még nem képes fenntartani, s ki valamely lapnak hosszabb időkre akarja biztosítani életét, több érdekeket kell egybekapcsolnia. Meg kell jegyeznünk azt is e helyt, hogy ha lapjainknak vagy tudományos vagy szépliteratúrai része találna érdekesebb lenni a másik felett, az semmi másnak ne vétessék jeléül, csak annak, hogy jelen körülményeink közt s erőnkkel abban állíthatánk elő több figyelemre és közlésre méltót . . .

Hirdetésünkben elő voltak számítva a tudományok, melyekre az Athenaeum és Figyelmező[3] koronként kiterjesztendi figyelmét. Félreértés elhárítására meg kell jegyeznünk, hogy az előszámláltakból nem mindig s állandóan lesznek cikkek közölve, hanem majd egyből, majd másból, aszerint, mint a körülmény engedi. Megtörténhetik, hogy lesz az előszámláltaknak oly ága, melyből néha hónapokig nem közlendünk, ha ti. érdekeset nem közölhetünk; máskor ismét ugyane nemből egy hónap alatt is több ízben. Külföldi folyóiratokból szorosan csak azt szándékozunk közleni, ami nálunk érdekes lehet, s lelkiösmeretes dolognak nevezendjük semmit sem adni csak azért, hogy lapjainkat töltse. Eredeti dolgozatokból pedig törekedni fogunk mindent olyat adni, ami irodalmunk jobb termékei közé számíttathatik, vagy legalább körülményeink között nyereség lehet az irodalomban.

Ügyekeztünk minden összegyűjthető erőket és tehetségeket lapjaink körül összegyűjteni, s örvendezve dicsekedhetünk azon ritka szerencsével, hogy új pályánkon hazánk annyi jeles íróitól segíttetünk. De valamint egyrészről mindent elkövettünk, ami kezdeményünk hasznára szolgálhatand, úgy másrészről némi aggodalom támad bennünk, hogy talán éppen ezen előkészület által oly reményeket gerjesztettünk az olvasóközönségben, melyeknek megfelelni képesek nem leendünk. Mi, jól érezvén a vállalat nagyságát s erőnk középszerűségét, semmi rendkívüli dolgokkal nem kecsegtetjük olvasóinkat, egyedül ügyekezet és szorgalom az részünkről, ami iránt teljes biztosságot nyújthatunk. Amit olvasóinktól előlegesen kérünk, abból áll, hogy lapjainkat ne egy-két számból s úgyszólván születésök napjain, hanem több számok után ítéljék meg; ha kinek pedig várakozását huzamosabb idő után sem volnánk képesek betölteni, azt bizodalmasan kérjük: legyen szíves magával számot vetni aziránt, mily nemű volt várakozása, s ha megfontolva a körülményeket, reményei nem mentek-e túl a lehetségeken. Hiba mindkét részről képzelhető: a miénkről, ha igazságos kívánatoknak meg nem felelünk, az olvasó részéről, ha oly valamit vár tőlünk, minek teljesítése vagy erőnket múlja felül, vagy körülményeink között nem lehetséges.

A szövegközlés alapja: Bajza József Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1959. 261–268. l.

1. *Bajza József* (1804–1858) – költő, első nagy irodalomkritikusunk. Gondolatközlés s annak eszközei című cikke bevezetésként látott napvilágot a Bajza–Toldy–Vörösmarty által szerkesztett Athenaeum első számában. (Összegyűjtött munkái 1851. évi kiadásában A folyóiratok fény és árnyék oldalai címmel jelent meg.) Az emberi gondolatközlés eszközeinek fejlődésében az írás és nyomtatás felfedezésével – kis túlzással – egyenrangúnak tartja a folyóiratok megjelenését. Körvonalazza az újságok és folyóiratok kulturális jelentőségét, majd meghatározza az Athenaeumnak és melléklapjának, a Figyelmezőnek jellegét és célját. Bajzáról l. még a 88. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Gazetta* – újság. Az első hírlap Velencében jelent meg 1563-ban, a II. Szolimán török császár ellen viselt háború idején, amikor is az események iránt tájékozódni kívánó nép felvilágosítására újságleveleket adtak ki. Egy-egy lapért 7 korabeli magyar fillérrel azonos értékű váltópénzt, azaz egy gazettát kellett fizetni. Innen származik az elnevezése.
3. *Athenaeum* – tudományos és szépirodalmi folyóirat, a kor legmagasabb színvonalú és a magyar irodalomtörténet egyik legnagyobb hatású lapja. 1837-ben indította s megszűnéséig (1843) szerkesztette Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály. Tényleges irányítója Bajza József volt. Minden jelentős kortárs-író munka-

társa volt a lapnak. Itt látott napvilágot pl. Petőfinek is első nyomtatott verse (A borozó). 1841-ig *Figyelmező* címmel melléklapja jelent meg.

106
KOSSUTH LAJOS
A PESTI HÍRLAP BEVEZETÉSE[1]
1841

Midőn a tulajdonos kiadó úr eme nyilatkozása[2] következtében szerkesztéshez fogunk, oly meggyőződésből tesszük azt: hogy a napnak tömérdek szükségei között alig van egy-egy sürgetőbb, mint oly időszaki lap, mely a nemzet életének hű tükre legyen; közzé, nemzetivé tegye öröm s bánatnak, hűség s törvényességnek, bajnak s hiánynak minden érzetét, melyet a nemzet szívében egy hangrezgésre találni köz, magas és szent érdekek jogosítanak; és szabad tért nyisson az észnek, értelemnek, jóakaratnak, hogy szűkkeblűséget, mint elbizakodást egyiránt kerülve, vak előszeretetet, vak előgyűlölség nélkül, higgadt kebellel s ama mérséklettel és illedelemmel, mely a jó szándék s igazság bélyege, megvitassék és előkészítsék a napnak nagy kérdéseit, mikben e honnak jövendője rejtezik. Mert nem az a kérdés közöttünk, haladjunk-e, avagy magálljunk? miként Józsue napjáról írva van; – e kérdést eldönté a Mindenható, midőn a világot megteremtette; és bizony, nincs erő, mely a világkerék küllőibe vághasson – nem ez hát a kérdés közöttünk, hanem az: hogy mit és miként? És itt egy magasabb nézőpontra van szükség. Nem mind javítás, ami egyes érdekeknek hízeleg, és tartós csak az, mely igazságon épült, *valódi* szükségen segített, s a nemzet életéből önként fejlett ki. Ismerni kell tehát a nemzetnek előbb önmagát, és ismernie kell szükségeit; aztán megvitatni célt és eszközöket, dolgot és módokat, minden oldalról, s ha ekkor elkövetkezik a törvényhozás ideje, áldásdús leend mindenik törvény, mert egy-egy szociális meggyőződést mondott ki. A törvény, mely ekként született, mindenekelőtt jogszerű leend – mert hiú bölcsesség az, melyet a jog tekintete nem vezet, de a jogszerűség határai közt követni fogja a józan politika sugallásait; és bizonyosan nem felejtendi, hogy a századokon át emelkedett országépület roppant boltjainak árnyékában millió élet, millió érdek nyugszik, mely az igazság mellett gyöngéd figyelmet s kíméletet is követel. – Vezetni egy időszaki

lapot, mely ily tükör, ily kalauz, ily raktár legyen, nehéz, fontos feladat; s ha mi, kik mélyen érezzük, hogy egyike vagyunk a leggyengébbeknek, a kiadó úr becses bizalmú felszólításának erőtlenségünket feledve engedénk, oly hiedelemben tettük azt, hogy egy ily nemű szükség érzete sok kebelben él, s így számos polgártársaink s barátaink köréből nem egy kitűnő észre és szívre számolhatunk, kik erősbek, mint mi, gyámolítandják gyöngeségünket.

És ha szükségről szólottunk, távol volt tőlünk az időszaki sajtó körébeni pályatársaink érdemeit kellőleg nem méltányolni, csak azt akartuk mondani, hogy egy nemzet életében több színvegyület s több árnyéklat van, és egymás mellett mindenik megfér. Mi baráti kezet nyújtunk pályatársainknak, s végcélunk különböző nem lehetvén, ennek megközelítéséhez egy becsületes versenyre szólítjuk fel, s ha versenyzésünk egymásnak viszonosan jótékony ösztönül szolgálandott, minden dicsőséget örömest átengednünk – elégültek, ha szerényen szabad lesz éreznünk, hogy a közjó nagy építményéhez egy-két darabbal mi is járulhatnánk. Helyén lenne most talán az ígéretek és biztatások szokott szóseregét elősorozni; de mi úgy hisszük, az értelmes közönség ilyesminek nem sok becset ád, s ahol foglalót csakugyan kíván, inkább hajlandó személyességet, mint ígéretet annak fogadni. – Lapunk jövendője min kezünktől függ. Hogyha nem vagyunk szükségtelenek, hogyha sem későn, sem korán nem jövénk, egyszóval: hogyha megérdemeljük, bizonnyal pártfogást is lelendünk e nemzetnél; – ha pedig mindez másképpen vagyon: le a színpadról ügyesbek elől! nem érdemlettük meg az életet. Azonban ha gyöngeségünk érzetében ninesen is bár jogunk egy derék művészünk példájára az érdemes közönséget atridesi reményekkel biztatni: annyit mondunk, miképpen szennyes érdekek vezetni sohasem fognak, meggyőződésünk nem lesz eladó, s tanulni szeretve is, szükségét is érezve, észnek és oknak ugyan mindig hódolunk, de más semmi, s nevezetesen Nagy Pál[3] „*egykori*" szavaival élve: „sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaink heve soha el nem tántorít". – Ezek után nincs egyéb hátra, mint a tisztelt közönséget megkérni, hogy miután a kiadó tulajdonos úr lapjaink kiadhatása felől tisztába csupán a lefolyt év legutolsó napjaiban jöhetett, s így a szükséges előkészületre, adatgyűjtésre, vidéki levelezés elrendezésére időnk teljességgel nem vala, sőt a szerkesztés elvállalása is csak éppen most, már a hirdetmény közre-

bocsátása után történt: lapjaink hecse ne az első egy-két számokból ítéltessék.

A szövegközlés alapja: Kossuth Lajos hírlapi cikkei I. 1841–1842. Bp. 1906. 1–5. l.

---

1. Kossuth Lajos Bevezetés című írása 1841. január 2-án jelent meg a Pesti Hírlap 1. számában. Kossuth 1840 májusában szabadult ki a börtönből, s még ez év nyarán. Szentkirályi Móric szerkesztésében új lapot készült indítani ellenzéki nézeteket valló társaival; lapengedélyt azonban nem kaptak. Ekkor kérte fel Kossuthot éppen megindítandó politikai hírlapja főszerkesztőjéül Landerer Lajos kiadó, aki előzetesen megállapodott Bécsben a kormány embereivel, hogy ha Kossuth szerkesztői tevékenysége veszélyessé válnék az udvarra, eltávolítja őt a lap éléről. Kossuth, miután Landerer arról biztosította, hogy a lap irányát és tartalmát teljhatalmúlag intézheti, elvállalta a szerkesztést, s fent közölt Bevezetésében megjelölte az újság programját. A Pesti Hírlap Kossuth irányítása mellett a reformkor legjelentősebb sajtóorgánumává vált. Benne jelentek meg először Magyarországon vezércikkek. Legtöbbnek Kossuth volt a szerzője; ezekben támadta a konzervatív politikát, a feudalizmus rendszerét, ezekben fejtette ki reformprogramját, s ezek nyomán indult meg közte és Széchenyi István közt a híres vita. A lapnak sok előfizetője (1841 nyarán: 4100 felett, 1844: 5100) és igen nagy hatása volt: a középnemesség haladó rétegeiből és az értelmiségből megteremtette az egységes ellenzéki tábort. Bécs közbelépésére 1844 végén Landerer honoráriumvitát provokált, s ennek kapcsán Kossuth lemondott a lap szerkesztéséről. A Pesti Hírlapot 1845-től a centralisták irányították, Szalay László, Csengery Antal, majd Kemény Zsigmond szerkesztette. 1849. január 23-án jelent meg az utolsó száma, ekkor Windischgrätz betiltotta.
2. Landerer Lajos mint kiadó a meginduló Pesti Hírlap első számában a következő sorokkal mutatta be a lap olvasóinak a szerkesztőt, Kossuth Lajost: „Most, midőn e lapokat megnyitom, örömmel van szerencsém értesíthetni a tisztelt közönséget, hogy semmit el nem mulasztottam, miáltal a lap érdekességét emeljem és szíves szándékomat, a közkívánatnak megfelelni, tettleg bizonyítsam. Úgy vélem, e szándékomnak fényesebb tanúságát nem adhatnám, mint azáltal, hogy a szerkesztés vezetésére Kossuth Lajos urat kértem meg, kit ezennel a t. közönségnél mint e lapok szerkesztőjét bemutatni hazafiúi szíves örömömre szolgal."
3. *Nagy Pál, Felsőbüki* (1777–1857) – ügyvéd, híres szónok, az egyik első nemesi reformpolitikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Sopron megye követeként 1807-től kezdve többször bátran szót emelt nagyhatású szónoklataiban a reformok szükségességéért, a magyar nyelv, a jobbágyság stb. érdekében, s kárhoztatta a bécsi politikát. Az 1825. évi országgyűlésen Széchenyi István az ő gyújtóhatású beszéde után vetette meg az Akadémia alapját. Nagy Pál később nem vett részt a politikai harcokban, Sopron megyei birtokára visszavonulva s külföldön élt.

Petőfi és a könyvkiadás

107
PETŐFI SÁNDOR VERSEINEK KIADÁSA[1]

A Nemzeti Kör[2] jegyzőkönyvéből

1844. március 27.

A folyó évi január hó 23-án tartott igazgató választmányi gyűlés 4. *pontjabeli határozat* tettleges életbeléptetése tekinteteiből Vörösmarty Mihál úr Petőfi Sándor, ifjabb íróink legjelesbike tíz ívre terjedő, többnyire újságlapokban megjelent, s közméltánylással és tetszéssel fogadott verseinek a Nemzeti Kör pártolása alatt leendő minél előbbi kiadatását, s addig is pedig a nevezett ifjú anyagi szükségeinek jómóddali fedezéséről gondoskodást indítványozá. – Miután azonban az igazgató választmányi gyűlés hatási köre a pénztárróli szabad rendelkezést meg nem engedé, a jelenlevő t. c. tagok pedig az indítvány üdvösségét melegkeblűleg pártolák, s a nevezett ifjún hova-hamarabb segítni elhatározák, Tóth Gáspár[3] úr 60 pfrt [pengőforint] tüsténti kifizetését ajánlá a nevezett ifjú részére, oly feltétel alatt azonban:

a) Ha a kérdés alatti tíz ívnyi költemények egy kinevezendő küldöttség által megvizsgáltatván, az azokat a kinyomatásra érdemesnek találandja.

b) Ha a Nemzeti Kör tagjai közől tizenkét jótálló egyén találkozik, kik ha a kinyomott költemények árából félév múltán azon 60 pfrt-nyi összeg ki nem kerülne, annak kifizetését aránylag magokra vállalják.

Mely ebbeli nemes ajánlatra Antal Mihál[4], Babits János[5], Bajkay Endre[6], Csanády Ferenc[7], Dulovits János, Fábri Pál[8], Fáy András[9], Fényes Elek[10], Irányi Dániel[11], Kronperger Antal[12], Lendvay Márton[13], Rökk Pál, Rákóczy János[14], Török János[15], Tóth Gáspár, Szigligeti Eduárd[16], Várady Antal[17], Vachott Sándor[18] és Vörösmarty Mihál urak, összesen tehát tizenkilencen nyilatkoztatván magukat jótállókul, s egyszersmind Antal Mihál, Kronperger Antal és Lendvay Márton urak öt-öt példányra előfizetvén, – határoztatott Tóth Gáspár úrnak ebbeli önzés nélküli, célravezető ajánlatáért, valamint Antal Mihál, Kronperger Antal és Lendvay Márton uraknak fentebbi hathatós és nemes tetteikért az igazgató választmányi gyűlés köszönetet szavazván, Vörös-

marty Mihál, Szigligeti Eduárd és Vachott Sándor urak a nevezett költemények általvételére, megvizsgálására oly meghagyással küldetnek ki, hogy ha azokat kinyomatásra érdemesnek találandják, a Tóth Gáspár úr által előlegezett 60 pfrt-ot, s az első fizetett 15 pfrt-ot a nevezett Petőfi Sándornak nyugtatvány mellett, haladék nélkül adják át, továbbá a nyomási költség iránt a kir. egyetem könyvnyomtató intézetével egyezkedjenek, s ezen költségfelszámítást, mint szintén a nyomtatásróli tervüket, a nyomatandó példányok száma- és áraróli véleményükkel együtt, a legközelebbi közgyűlésre nyújtsák be.

1844. május 11.

Vörösmarty Mihál úrnak, mint a folyó évi március 27-én tartott igazgató választmányi gyűlés 5. pontjában foglalt határozathoz képest Petőfi Sándor versei véleményezésére kinevezett választmány elnökének, a nevezett író verseiről és azok kiadásáról írásban foglalt véleménye következtében, – jelesül:

1. A nevezett versek, mint egy szerencsés elme érett termékei, melyek az érzelgéstől távol, valódi s helyenként mélyebb érzelműek, keresetlen, férfias s tősgyökeres magyar beszédbe foglalvák, s azokat szellemi önállás és eredetiség bélyegzik, – minden tekintetben méltók, hogy kiadatásuk a Nemzeti Kör által előmozdíttassék.

2. A kinyomatási költségekre nézve az egyetemi könyvnyomtató intézet két árszabályt csinált, úgymint gyengébb papiroson ezer példányban, tizenkettedrétben egy ív kerülne 24 frt [forint] 7 kr [krajcár], erősebb papiroson ugyanannyi 29 frt 51 kr – a versek pedig mindössze 142 lapot, körülbelől hat tizenkettedrét ívet, vagyis kilenc nyolcadrét ívet töltvén, a nyomtatási költség jobb papiroson 179 frt 6 kr, a gyengébben pedig 144 frt 42 kr, ehhez adva a bekötés és boritéki ár 30–40 frt p. p., a szebb kiadás mintegy 209–219 pfrt 6 kr, a másik pedig 174 – 184 frt 42 kr-ba kerülne. – A munka nem terjedvén sokra, ezen választmány a szebb kiadást ajánlja, s ez esetben egy példány ára egy frt lehetne, s így a kiadási költségeket 280–300 előfizető fedezhetné. Végre a könyvnyomtató intézetnél a nyomtatási költségeknek egyharmada a nyomtatás kezdésével, kétharmada pedig végeztével fizetendő, –

határoztatott: Minden ilynemű vállalkozásnál a jövőre a szükséges intézkedések tétele végett állandó bizottmány fog kineveztetni. – Jelen véleményadó bizottmányhoz azért Bajza

József[19] úr tagul kineveztetvén, az állandóul meghagyatik. A szebb papirosú kiadást és egy példány árának egy pfrt-ra határozását tárgyazó ajánlat elfogadtatván, a bizottmánynak utasításul adatik, hogy a nevezett versekre aláírási íveket bocsásson ki, melyen a véleményező választmányi tagok nevei előszámláltassanak, s mihelyt százhúsz aláíró találkozik, a nyomatást kezdesse meg, a nyomatási költségek egyharmada kifizetésére pénztárnok úr utasíttatván.

Aláírási ív

ily című könyvre: *Petőfi Versei.* Kiadását eszközli a Nemzeti Kör.

Ára egy példánynak egy pengőforint.

Az aláírási ívek a begyűlt pénzzel együtt legkésőbb f. 1844-ik évi szeptember végéig küldetnek be, alkalommal vagy bérmentesen, t. Antal Mihál úrhoz, a Nemzeti Kör pénztárnokához (Borz utca 219. sz. alatt). Az előfizetők példányai, ha az előfizetési pénzek jókor begyűlnének, novemberi vásárkor szolgáltatnak kézhez, helyben a Nemzeti Kör szállásán, vidéken a gyűjtőknél.

Alválasztmányi tagok
Vörösmarty Mihál m. k.
Vachott Sándor m. k.
Szigligeti m. k.

Felszólítás Petőfi versei ügyében

Azon t. c. egyesületek s egyesek, kik a Petőfi verseire gyűjtés végett nálok levő aláírási íveket eddigelő be nem küldék, azon aláírási íveknek, a begyűlt pénzzel együtt, Antal Mihály úrhoz – ki délelőtt kilenc órától délutáni egy óráig a nemzeti kaszinó könyvtárában, délután két órától pedig hat óráig az aláírási íven is megnevezett saját szállásán (Borz utca 219. sz.) található – minél előbbi beküldésére ezennel fölkéretnek. – Beküldési záridőül jövő őszutói vásár határoztatott. Költ Pesten 1844. őszhó [október] 5-én. *Vörösmarty Mihály* alválasztmányi elnök, *Várady Antal* jegyző.

Petőfi Úti leveleiből

Sárospatak, 1847. július 9.

... Debrecenből utaztam Pestre, 1844-ben, februáriusban, kopott ruhában, gyalog, egypár huszassal és egy kötet verssel.

E kötet versben volt minden reményem; gondolám: ha eladhatom, jó, ha el nem adhatom, az is jó . . . mert akkor vagy éhen halok, vagy megfagyok, s vége lesz minden szenvedésnek. Egyes-egyedül mentem itt a Hegyalján; egy lélekkel, egy élőlénnyel sem találkoztam. Minden ember födelet keresett, mert iszonyú idő volt. A süvöltő szél havas esőt szórt reám. Éppen szemközt jött. Arcomon megfagytak a könnyek, melyeket a zivatar hidege és a nyomorúság fakasztott.

Egyheti kínos vándorlás után Pestre értem. Nem tudtam, kihez forduljak; nem törődött velem senki a világon; kinek is akadt volna meg szeme egy szegény, rongyos kis vándorszínészen? . . . A végső ponton álltam, kétségbeesett bátorság szállt meg, s elmentem Magyarország egyik legnagyobb emberéhez, oly érzéssel, mint amely kártyás utósó pénzét teszi föl, hogy élet vagy halál. A nagy férfi átolvasta verseimet, lelkes ajánlására kiadta a Kör, s lett pénzem és nevem. – E férfi, kinek én életemet köszönöm, s kinek köszönheti a haza, ha neki valamit használtam vagy használni fogok, e férfi: Vörösmarty.

A szövegközlés alapja: Lukácsy Sándor–Balassa László: Vörösmarty Mihály 1800–1855. Bp. 1955. 316–319. l.

1. Petőfi 1844 februárjában Debrecenből Pestre gyalogolt, s kiadót keresett versei I. kötetének megjelentetéséhez. Barátai tanácsára először Geibelt, a kor egyik ismert kiadóját kereste fel, de ő elutasította a költőt. Ezután szerencsét próbált több más kiadónál, nyomdásznál, könyvkereskedőnél, a verseket azonban egyik sem vásárolta meg. Több heti eredménytelen kísérletezés után elkeseredésében Vörösmarty Mihályhoz fordult, aki eleinte szintén kiadó segítségével próbálkozott a költeményeket kinyomtatni, miután azoban ő is kudarcot vallott, a Nemzeti Kör figyelmébe ajánlotta Petőfi verseit. A kör vállalkozott is kiadásukra. A Versek I. kötete 1844 végén jelent meg.
2. *Nemzeti Kör* – 1837-ben írókból és színészekből alakult egyesület, amely az 1840-es évek közepére az ellenzéki reformeszméket propagáló klubbá alakult. Tagjai a magyar nyelv, irodalom és művészet pártolását tűzték ki célul, Kossuth politikáját támogatták, külföldi, főleg francia újságokat olvastak. Kiadták Rózsavölgyi zeneműveit is.
3. *Tóth Gáspár* – szabómester, Pest egyik tekintélyes polgára. Részt vett a reformkor haladó mozgalmaiban.
4. *Antal Mihály* (1793 k.–1850) – író, a Nemzeti Kaszinó könyvtárosa, a Nemzeti Kör pénztárnoka. Részt vett a Magyar Tudományos Akadémia kéziszótára szerkesztésében. Az Akadémia 1833-ban levelező tagjává választotta. Nyelvészeti kutatásokkal foglalkozott.
5. *Babits János* – orvos. Orvosi értekezés az életművek rokon- és ellenszenveiről című munkája Budán jelent meg, 1846-ban.
6. *Bajkay Endre* – a dunamelléki református egyházkerület világi főjegyzője. Több cikke s Az állati és életmagnetismus (delejesség

tudománya), mint bizonyos gyógymód címmel (Pest 1852) önálló munkája jelent meg.

7. *Csanády Ferenc* (szül. 1815) – a Kossuth Lajos által létrehozott Országos Iparegyesület jegyzője 1844-ben. Az Iparegyesülettel kapcsolatos és gazdasági tárgyú cikkei jelentek meg az 1840-es években. Megzavarodott című színműfordítását 1835-ben Debrecenben előadták.
8. *Fábri Pál* (1790–1872) – író, tanár. Külföldi egyetemeken végzett filozófiai és klasszika-filológiai tanulmányokat. 1825-től 1837-ig a pesti evangélikus gimnázium tanára és igazgatója volt, később a pesti evangélikus hitközség felügyelője lett. A Közhasznú Ismeretek Tára című lexikon munkatársa volt.
9. *Fáy András* (1786–1867) – író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Az első magyar társadalmi regény szerzője (Bélteky-ház, 1832). Az önálló magyar gazdasági élet megindulását segítette a Pesti Hazai Első Takarékpénztár felállításával.
10. *Fényes Elek* (1807–1876) – statisztikus, közgazdasági író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Ellenzéki Kör alelnöke, az Országos Iparegyesület aligazgatója. A statisztika tudományának egyik első hazai művelője. A szabadságharc előtt az országos statisztikai hivatalt szervezte, s ennek 1848-ban elnöke lett. 1849-ben a pesti vésztörvényszék elnökévé nevezték ki. 1848–49-es tevékenysége miatt Világos után bujdosnia kellett, majd fogságbüntetést szenvedett. Kiszabadulása után mellőzötten élt. Ekkor készítette el Magyarország helységnévtárát.
11. *Irányi Dániel* (1822–1892) – ügyvéd, politikus. Az Ellenzéki Kör választmányi tagja s a márciusi fiatalok egyike. 1848-ban és 1849-ben több tisztséget viselt (igazságügyminisztériumi titkár, képviselőházi jegyző, kormánybiztos stb.). Tevékenyen részt vett a debreceni országgyűlés munkájában. 1849 áprilisában a Radical Párt tagja lett. A szabadságharc után emigrálnia kellett, távollétében halálra ítélték.
12. *Kronperger Antal* (1796–1859) – római katolikus lelkész, író. 1832-től 1842-ig a Milánóban állomásozó Radeczky-ezred tábori papja volt, s a császári tisztikart magyar nyelvre tanította. Hazatérése után az Iparegyesületnél francia nyelvtanár s a konzervatív párti Gyülde igazgatója lett. 1851-ben az osztrák kormány ideiglenesen megbízta a cenzori teendők végzésével.
13. *Lendvay Márton* (1807–1858) – híres színész. A Nemzeti Színháznak megnyitásától tagja volt. Részt vett a szabadságharcban.
14. *Rákóczy János* (1821 k.–1878) – politikus, ügyvéd. 1848-ban, az első felelős minisztérium megalakulásakor pénzügyminisztériumi titkár, a honvédelmi bizottmány létrejötte után annak elnöki titkára lett. A Habsburg-ház trónfosztása (1849. ápr. 14.) után mint miniszteri tanácsos, majd mint kormánybiztos vett részt a szabadságharcban. Az önkényuralom elől külföldre menekült, s távollétében halálra ítélték. Visszatérése után, 1861-ben Pest megye főjegyzője, 1869-ben országgyűlési képviselő lett.
15. *Török János* (1809–1874) – hí apíró, szerkesztő, politikus; a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1841-től 1848-ig a Magyar Gazda című folyóirat szerkesztője volt. A szabadságharcban való részvételéért fogságbüntetést szenvedett.
16. *Szigligeti Ede* (1814–1878) – drámaíró, színész, rendező, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Hosszabb ideig a Nemzeti Színház igazgatója volt. A magyar népszínmű megteremtője.

17. *Várady Antal* (1819–1885) – ügyvéd, író, a reformkori haladó mozgalmak tevékeny résztvevője, Petőfi barátja. Jurátus korában, 1843-ban ismerkedett meg Pesten Petőfivel, s magához hívta lakótársnak. Amikor 1844 tavaszán Petőfi újból Pestre jött, s a Nemzeti Kör Vörösmarty ajánlatára versei kiadására vállalkozott, a körnek Várady volt a jegyzője. Ő lett a jegyzője a kör által Petőfi verseinek kiadása ügyében létrehozott albizottságnak is, és sokat fáradozott a vállalkozás sikeréért. 1845-ben ügyvédi irodát nyitott. 1848-ban postai biztos lett, s számos császári proklamációt elégettetett. Ezért Világos után elítélték.
18. *Vachott Sándor* (1818–1861) – költő, Petőfi barátja. A szabadságharc után börtönbe vetették, ahol megőrült.
19. *Bajza József* (1804–1858) – költő, első kiemelkedő irodalomkritikusunk. L. a 88. szemelvény 1. jegyzetét.

108

PETŐFI SÁNDOR ÉS EMICH GUSZTÁV SZERZŐDÉSE[1]

Szerződés

Alólírottak a következendő szerződésre léptünk: *1-ször.* Én, Petőfi Sándor összes költeményeimet, melyeket Emich Gusztáv könyváros *1847-ben egy kötetben* kiadott, s mely kiadásnak címlapja és tartalma ide mellékeltetik, örökre eladtam, minek következtében a föntebbi kötet ezentúl az ő kizárólagos sajátja. *2-szor.* Én, Emich Gusztáv, mint kiadó, fizetek a szerzőnek egyszer mindenkorra (semel pro semper) 1500 – mondd: egyezerötszáz pengőforintot három egyenlő rátában, éspedig a folyó 1847ik évi június 27kén 500, mondd ötszáz; 1847-ik október 1jén 500, mondd: ötszáz; és 1847ik novemb. 20kán az utolsó 500, mondd ötszáz pengőforintot. *3-szor.* Én, Petőfi Sándor ezen szerződés következtében egyszersmind kötelezem magamat az ezentúl irandó költeményeimet egyes kisebb darabokban vagy kötetekben ki nem adni, hanem azokat összegyűjteni, míg egy olyan kötetet képeznek, mint ezen első nagy kötet (tudniillik nagy nyolcadrétben 35 ívet körülbelül), s ezen második folyamatot nem másnak adni el, mint Emich Gusztáv kiadó könyvárosnak, az előre meghatározott díjért: egyszer mindenkorra (semel pro semper) 2000, mondd: kétezer pengőforintért.

Ezen szerződést két egyenlő példányban elkészítettük, és saját aláírásunkkal s pecsétünkkel megerősítettük.

Költ Pesten, június 26. 1847.

A harmadik pontot illetőleg közös megegyezés mellett abban állapodtunk meg, hogy a második kötet honoráriumából

1000, azaz egyezer pengőforintot e folyó 1848dik évben fizet a szerzőnek a kiadó, május közepétől kezdve minden hónap közepén száz pengőforintot, augusztus és novemberben pedig kétszáz pengőt; a második ezer pengőt pedig 1849ben szinte hónaponként száz pengőforintjával. E második ezer pengő ily módoni lefizetése azonban csak úgy áll, ha szerző az egész kötetet készen átadja még az 1848 év folytában a kiadónak; ellenkező esetben ezen összeg lefizetése mindaddig fölfüggesztetik, míg a kézirat a kiadó kezében nem lesz, s akkor az előbben ezer pengőnek annyi közösen megegyezett kamatja vonatik le, ameddig ezen ezer pengő 1849 elejétől kezdve hevert. Költ Pesten, január 1. 1848.

A szövegközlés alapja: Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 560–561. l.

1. A reformkorban jelentős változás történt az írók és kiadók viszonyában. Amig azelőtt a kiadók szinte saját tetszésük szerint bántak az irodalmi alkotásokkal, erre az időre kialakult Magyarországon is a szerzői tulajdonjog fogalma; az irodalmi munkát az író sajátjának tekintették, s a szerző és kiadó szerződésekben szabályozták kölcsönös jogaikat és kötelességeiket. — *Emich Gusztávról* l. a 100. szemelvény 3. jegyzetét.

109

JÓKAI MÓR PETŐFI SEGÉDSZERKESZTŐI TEVÉKENYSÉGÉRŐL [1]

. . . Azon évben, hogy a *Pesti Divatlap*ot [2] Vahot Imre [3], tisztelt barátom megindítá, őt szólította fel segédszerkesztőjének. Bajza [4], ki valami éppen nem személyes, de tisztán irodalmi polémia miatt Vahottal ellenkezésben állt, maga tanácsolta Petőfinek, hogy fogadja el az ajánlatot, mely Pesten lételét biztosítja.

Petőfi tehát először is minden számába a *Divatlap*nak tartozott egy verset írni. Másodszor, az újdonságokat szerkeszteni, és harmadszor, fél mérföldet utazni reggelenként Pestről, a Magyar utcából Budára, Gyurián és Bagó [5] nyomdájába, s ott végezni a korrektúrát.

És mind e munkáért kapott négyszáz, mondd négyszáz váltóforintot; nem havonként: – egész esztendőre.

A jó Petőfi nemhogy keveselte volna ez összeget, sőt dicsekedve mondá nekem, hogy milyen szép fizetésbe jutott. Szállást is kapott ezenfelül, melynek ablakát félig eltakarta a lépcső; itt írta azt a panaszos verset a naphoz, hogy mért nem

akar hozzá besütni? hisz tudhatná magáról Appolló[6], hogy a poétának nincs pénze fára és gyertyára.

A korrektúrából még az a mellékakcidenciája volt [az az alkalma adódott], hogy ahol lehetett, egy-egy furcsa sajtóhibát csúsztatott be a szövegébe, például ahelyett, hogy ez s ez a párizsi főúr egy örökösének kétezer livre [francia ezüstpénz] évi díjt, másiknak háromszázezer frankot hagyományozott, így igazítá ki a mondást: az egyiknek kétezer éves livrée-t [libériát – a cselédség formaruháját], a másiknak háromszázezer frakkot.

Az ilyeneken azután ő nagyon jól mulatott.

Első nagyobb költeményét, a Helység Kalapácsát negyven forintért vette meg tőle Geibel Ármin[7], János vitézt százért Vahot Imre; egyes verseiért eleinte két forintot adott Frankenburg[8], Horváth Lázár[9] egy aranyat; később az *Életképek*[10] szerkesztői másfél aranyat...

A szövegközlés alapja: Jókai Mór: Írások életemből. Bp. 1960. 119–120. l.

---

1. Petőfit 1844-ben, amikor Debrecenből Pestre jött, s versei a Nemzeti Kör kiadásában megjelentek, Vahot Imre maga mellé vette segédszerkesztőnek a Pesti Divatlaphoz. Petőfi 1844–45-ben működött a lapnál.
2. *Pesti Divatlap* – szépirodalmi folyóirat. Vahot Imre szerkesztésében jelent meg 1844-től 1848-ig.
3. *Vahot Imre* (1820–1879) – író, hírlapíró, szerkesztő. 1844-től 1848-ig a Pesti Divatlap szerkesztője volt.
4. *Bajza József* (1804–1858) – költő, első nagy irodalomkritikusunk. L. a 88. szemelvény 1. jegyzetét.
5. *Gyurián József* és *Bagó Márton* nyomdája Budán a Vízivárosban volt. 1833-ban vették át a műhelyt Landerer Annától, s 1847-ig dolgoztak közösen, ekkor Gyurián kilépett a vállalkozásból.
6. *Apollón* – a görög mitológiában a fény, a költészet, a tudomány istene.
7. *Geibel Ármin Károly* – 1841-től 1849-ig pesti könyvkereskedő. Könyvkiadói tevékenységet is folytatott. Mielőtt Petőfi versei 1844-ben a Nemzeti Kör kiadásában megjelentek, a költő sikertelenül próbálkozott közzétételükkel Geibelnél. Később megvette a Helység kalapácsát, sőt e mű kiadási jogát 1846-ban nem volt hajlandó átadni Emich Gusztávnak, holott Emich Petőfitől összes műveinek kiadási jogát megvásárolta. L. még a 100. szemelvény 5. jegyzetét.
8. *Frankenburg Adolf* (1811–1884) – író, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az 1844-ben indított Életképek című lapja köré gyűjtötte az 1840-es évek haladó íróit, a Tizek Társasága tagjait.
9. *Horváth Lázár, Petrisevich* (1807–1851) – író, hírlapíró, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Honderű című folyóiratával a konzervatív, hazafiatlan főnemességet szolgálta,

s harcolt Petőfi és a népies irány ellen. A folyóiratban eleinte Petőfinek is megjelent néhány verse.

10. *Életképek* – a reformkor egyik fontos szépirodalmi, művészeti és divatlapja. 1844-től 1848-ig jelent meg. Frankenburg Adolf indította meg, 1847-ben a Tízek Társaságának orgánuma lett) 1847. július 1-től Jókai, 1848. április 30-tól Jókai és Petőfi szerkesztette.

110

PETŐFI SÁNDOR LEVELE ARANY JÁNOSNAK [1]

Pest. 1848. január 2.

(Részlet)

Immáron pedig ami Murány Ostromát[2] illeti, arra való nézvest cethalszájamnak kéne lenni, hogy méltóképpen megdicsérjem, azért bele sem kezdek, csak annyit mondok, hogy mind a hárman (ti. én, Petőfiné és Jókai[3]) elragadódtunk általa. Légy nyugodt, tovább is barátom maradsz, mert hisz dicsőségednek egy új, nem selyemszálát, hanem hajóhúzó kötelét eresztetted... Lisznyaisan[4] beszélve. Alleluja! – Ennyit materiális oldaláról; ami a dolog költői oldalát érinti, voltam vele Emichnél, aki munkádat meg is venné, de oly csekély árt szabott neki (100 pfrt-ot [pengőforintot]), hogy alkuba sem ereszkedtem vele. Ezt a Kisfaludy Társaságnak[5] köszönheted, miért árulja Toldit olyan drágán, h gy kevesen veszik. A könyvárus nem a munka becsét, hanem keletét nézi, és ezt kereskedőtől nem is vehetni rossz neven. Mármost én azt gondoltam, hogy legjobb lesz a munkát el nem adni, hanem kinyomatni, így hosszabb idő alatt ugyan, de két-, söt három- vagy négyannyi hasznod is lehet, mint amúgy lenne. Ezt tanácsolja maga Emich is; azután a többi munkáidra, ennek a kelete szerint, szívesen alkuszik. Ő magára vállalja a kinyomatást, oly föltétellel, hogy a munka hozzá menjen bizományba. Természetesen, a nyomtatási költségét aztán levonja a jövedelemből. Véleményem szerint ez lesz a legjobb. Ha rögtön van szükséged pénzre, eljárok vele a többi könyvárushoz; ha nincs, maradjunk emellett. Énnekem valamennyivel volt már dolgom, s biztosítlak, hogy Emich a legbecsületesebb ember köztök, s így jó lesz vele jönnöd összeköttetésbe. Írd meg tehát tüstént, hogy mit csináljak? ha a föntebbi terv szerint nyomatjuk ki, úgy hiszem, legjobb lesz János Vitéz formája és ára mellett maradni. Különben, ha akarod, Emich fényesen is kiállítja. Tégy rendelést tetszésed szerint. Aszerint végzek...

A szövegközlés alapja: Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 389–390. l.

1. Petőfinek a 110. és 111. szemelvényben közölt levélrészlete – amely Arany János Murány ostromának kiadási problémáiról szól – jellemző adatokat tartalmaz a korabeli magyar könyvkiadási és cenzúra-viszonyokra.
2. *Murány ostroma* – Arany János költői beszélye. A Kisfaludy Társaság pályázatára készítette. Pesten jelent meg Emich Gusztávnál, 1848-ban.
3. Petőfiék ebben az időben együtt laktak Jókaival Pesten, a Dohány utcában.
4. *Lisznyai Damó Kálmán* (1823–1863) – költő. A haladó írókat Petőfi vezetésével egyesítő Tizek Társaságának tagja volt. A szabadságharcban őrnagyi rangot kapott, 1849 után büntetésből két évig közlegényként szolgált. Petőfi népiességét cikornyás, modoros tájköltészetté torzítva utánozta. Külsődleges népiességét utánozza gúnyosan itt Petőfi.
5. *Kisfaludy Társaság* – 1836-ban Kisfaludy Károly tíz barátja által alapított emléktársaság, amely később széptudományi intézetté alakult át. Célja a magyar szépirodalom ápolása és a műízlés nemesítése. Ennek megvalósítása érdekében számos művet kiadott és pályadíjakat tűzött ki. Pályázatára készült, s kiadásában jelent meg – többek közt – Arany János Toldija (1847) is.

111

PETŐFI SÁNDOR LEVELE ARANY JÁNOSNAK

Pest, 1848. február 10.

(Részlet)

Kedves Jankóm! Az eső esik, a hó olvad, mindamellett is nagy a sár. Bocsáss meg, hogy esőben, sárban végeztem Murány Ostoba . . . akarom mondani Ostroma ügyében. A cenzor három versszakot meg akart benne gyilkolni, ott, ahol arról beszélsz vagy beszélteted Máriát, hogy nézzünk csak a szegény romlott cseh szomszédig stb., azt fogta rá, hogy ez allúzió [célzás] a mostani politikai viszonyokra, de én bizonyossá tettem, hogy nem lehet az, már csak azért sem, mert szerzője olyan szamár paraszt, akinek fogalma sincs politikáról és viszonyokról; denique [végül is] a kapacitáció köszörűkövén megtompítottam gyilkos szándékú tőrét, s kedves rajkód életben és tökéletes épségben maradt, nem hogy meg nem ölték, hanem még csak zsidóvá sem lett, azaz környül sem metéltetett. És ezt nekem köszönheted, mert a cenzor az öreg Rezseta[1] volt, az öreg Rezsetával pedig csak én tudok beszélni. Tőle a nyomdába mentem, s ott is végeztem. Olyan formában nyomják, mint a János Vitéz első kiadása, ívét 22 pengőért, szép velin-

papiroson, 1000 példányban. A nyomtatási költség és a bekötés mindössze mintegy 130 pengő, ára 40 pkr [pengőkrajcár] lesz, s így levonva a nyomdai költséget és a könyvárusi procentet, tiszta hasznod lesz, ha az 1000 példány elkel, körülbelül 400 pengő...

A szövegközlés alapja: Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 395. l.

1. *Rezeta* – pesti cenzor az 1840-es években. Az írók körében népszerű volt, mert – kollégáitól eltérően – sok esetben meglehetősen engedékeny és elnéző magatartást tanúsított kéziratuk átnézésekor és engedélyezésekor. Petőfit szerette, s ha munkáiban kifogásolnivalót talált, mindig barátságos és kérő hangon igyekezett a változtatásra rávenni.

Írói társulási tervek a könyvkiadás megjavításáért

112

VÖRÖSMARTY JAVASLATA SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ VÁLLALKOZÁS ALAPÍTÁSÁRA

1840-es évek közepe

Ha több milliónyi nép, melynek nyelvét még ezenfelül egymillió idegen beszéli vagy érti, arról panaszkodik, hogy nincs irodalma, ha több milliónyi népnek írói arról panaszkodnak, vagy legalább magokban töprenkednek, hogy nincs közönségök, kölcsönösen egymást vádolják oly dologért, melyet egyes fél erejével létesíteni s összes erővel nem létesíteni csaknem egyaránt lehetetlen. Az ily vád végtére is saját tehetetlenségünket vagy nemakarásunkat árulja el.

Mert ha például az írók gyengék, álljanak a több milliónyi népből jobbak elé, s ha ezek kiállottak, nincs becsületes ok, miért ne pártolja őket a közönség; ily részvétlenség csak veszni indult s magáról végképp megfeledkezett s lemondott néptől telhetnék ki. S viszont ha a közönség pártolja az írókat, nincs ok, miért ne lépjenek síkra a legjobb tehetségek, kiknek a honfiak tetszésével megérni nemzeti kötelesség, ha szinte világhírrel bírni fényesebb volna is.

A szorosabb szövetséget írók s olvasók között akarnók megkísérteni különösen a szépirodalommal, mely jelenleg legpangóbb állapotban van.

E talán nagyon is köznapi bevezetéssel csak azt akarnók kimondani, hogy az irodalom ügyét, habár az tartalmilag korához s előzményeihez képest igen gyarlón halad is, nem tartjuk veszettnek, hogy nemzetünkből mind író, mind közönség kitelhetik, ha köztök idegenség vagy hanyagság helyett élénkebb viszony, szorosabb szövetség köttetik, s erre az út megkönnyíttetik, vagy tulajdonképpen megrövidíttetik, ha mindenik rész a ráeső félutat a központ felé megtenni nem vonakodik.

Mert ha politika és tudományosság a magyar nyelvnek alapját vetendik is, társalgásban mégis a szépirodalom által hozathatik be leginkább, efelett a szépirodalom lévén az, melyben a nemzet lelke legteljesebben kifejezve van, melyet minden jóravaló nemzet kincse gyanánt tekint, nem gondoljuk, hogy gyermekes játékszerrel bíbelődünk, midőn ennek fölemelésére lépéseket teszünk.

Meg kell röviden említenünk, hogy áll most a könyvkiadás dolga. A magyar Akadémia[1], melyet az ország pártolni jelenleg nem képes, mely jelenleg szegény, s csak valaha lesz gazdag, midőn már késő vagy fölösleges lesz, mostani körülményei közt keveset költhet könyvkiadásra (különösen szépirodalmiakéra, gondja s intézkedése az egész irodalomra kiterjesztve lévén). S azt is oly késedelmesen, hogy ebbeli pénzereje a szükségnek teljességgel meg nem felel. A könyvárosok, kik csak vidéki könyváros társaik és könyvkötők által vannak érintésben a közönséggel, s kiknek a legmagyarabb néprész elérhetetlen, csak egy-két nagyobb szerencséjű írót pártolhatnak illetőleg, a többi, s néha nem kevésbé figyelemre méltó rész, kinek munkái csak három-négyszáz vevőre számíthatnak, nem adhat annyi hasznot, hogy író és könyváros méltónak tarthassák rajta megosztozni. Ezek tehát saját szerencséjökre hagyatvák, jobban mondva kitéve minden alkalmatlan gondnak, mely őket foglalkozásaikban csak megzavarja.

Hogy mind e bajok elháríttassanak, a következő tervet kívánjuk a közönség elébe bocsátani, miszerint a könyvkiadók és előfizetők folytonos összeköttetésbe hozatván, a szépirodalmat közerővel előmozdíttatván mindaddig, míg az saját erejével minden gyámolítás nélkül megállhatand. A terv vázolata következendő:

1. Alulírtak még, néhány megkérendő társaikkal meg fogjuk bíráltatni (négy, szükség esetében öt, körünkből választott bíráló által) a kiadandó munkát, szorosan ügyelvén arra, hogy az olvasók kezébe lehetőleg jó munkát juttassunk. Egy

folyamat (évhez kötni nem tartjuk célirányosnak) száz kis nyolcadrétű ívre terjedendő, csupán eredeti szépirodalmi, még kiadatlan műveket (kivévén a folyóiratban elszórva közlötteket, melyek mint gyűjtemény, ha egyharmad részük új, szinte felvehetők) vállalnak el a kiadók. A kézirat a jegyzőhöz utasíttatik, ki azt az elnöknek kijelentvén, gyűlésileg bírálók rendeltetnek megvizsgálására. Ha a munka elfogadtatott, kinyomatik ötszáz példányban, az író saját költségén azonban tetszése szerint többet is nyomathat.

2. A vidéken több ügybarátaink által négyszáz előfizető fog szereztetni a fönn említett száz ívnyi szépirodalmi munkával tíz pengőforintjával, mely ár szerint egyíves munka hat pengőkrajcár, tízíves munka egy pengőforint, mi a mostani könyvárak között körülbelül közép. Ezen előfizetésekből fognak fedeztetni minden könyvkiadási költségek, úgymint szedés, nyomtatás, papiros, boríték, kötés, javítás (korrektúra), s a tisztviselők, úgymint pénztárnok, jegyzői díjak, valamint a szolga s elküldözési és egyéb véletlen kiadások is. Ami fennmarad az előfizetésből, az író díja lesz.

3. Továbbá ötszáz példányt nyomatván, ebből négyszáz az előfizetőké, négy-öt a bírálóké, a fennmaradottak, a hiányokat is levonván mintegy nyolcvan példány, az író tulajdona, aki ezen munkáját bizonyos idő múlva szintén kiadhatja, de sem ezt, sem a maradék példányokat a fenn kitett árnál olcsóbban nem szabad árulnia.

4. A példányok vagy egyesek által helyből vitethetnének el a jegyzői hivatalból, vagy vásári, vagy más biztos alkalommal küldetnének el az előfizetés-szedőkhöz, kik azokat a vidékiekbelieknek szétküldenék. Az előfizetés-szedő egy általános nyugtatványt kaphatna valamennyi előfizetőjéről, s ennek felmutatásával vehetné át az összes példányokat, de kapna egyes nyugtatványokat, melyeket a pénztárnok és ő írnának alá. Ezen nyugtatvány mellett venné át az egyes előfizető példányát vagy tőle, vagy helyben, mely utóbbi eset az általányos nyugtatványba bejegyzendő volna.

5. A száz ív betelvén, új folyamat, azaz új előfizetés és kiadás kezdődik, mit évhez kötni azért nem tartanánk célirányosnak, mert megeshetik, hogy egyik vagy másik évben nem bírnánk száz ívet kiállítani, s ez a számolásban zavart okozhatna.

6. Az előfizetési összeg valamely később hírül adandó biztos helyre fog letétetni, s minden folyamat befejezése után nyilvános számadás tétetni.

Ezen terv szerint kerülne az olvasónak egyíves munka hat pengőkrajcárba; az író kapna egy ívtől mindjárt munkája megjelenése után 19 frt 36 kr pengőt. Ha fennmaradt nyolcvan példányát is el tudná adni, kapna még (levonván a könyvárosi procentet) 6 frt 24 kr, összesen: 26 pengő frt, tehát egy tízíves munkáért 260 pengő frt.

A könyvárt, mely különben sem magas, alábbszállítani azért nem gondoljuk tanácsosnak, mert akkor jobb íróinkat meg nem nyerhetjük, kik különben nagyobb nyereséggel adhatják el munkáikat. E díj azonban elég arra, hogy e vállalatban jobb íróink is részt vegyenek, mert azonkívül, hogy munkáiknak urai maradnak, hogy az alkudozás, kiadás gondjaitól fölmentetnek, haladék nélkül kikapják az előfizetésből osztályrészüket s maradék példányaikat, melyekről intézkedni már igen kis bajjal jár. Hozzájárul, hogy saját szerencséjökre kevés költséggel az ötszáz példányon fölül többet nyomatni hatalmokban áll.

Előre meg kell jegyezni, hogy e számolásokban némi módosulás lehet ugyan, de nagy semmi esetre nem. Az ár fölemeltetni semmi esetre nem fog, de az írók díja elő nem látott kiadások miatt némileg apadhat, előfizetők szaporodtával azonban nevekedhetik is. E díjnevekedés fog terjedhetni ívétől negyven pengőig, ide nem számítva a maradék példányok árát (mi ezentúl fennmarad, abból újabb munkát fognak nyomatni a száz íven fölül ajándékul az előfizetőknek). S így díj és élv folyvást és csupán az olvasó és írók között fog megoszlatni, leszámítva egyedül azon csekély összeget, mi a tisztviselőkre és szolgálatra, dolgaik szaporodván, a rendes összegen felül még adatni fog, mi hihetőleg nem emelkedik annyira, mint különben az eladási procent.

A szövegközlés alapja: Török Pál: Vörösmarty szépirodalmi könyvkiadó vállalati terve. Irodalomtörténeti Közlemények, 1942. 379–382. l.

---

1. *Akadémia* – a nyelv, a tudományok és művészetek fejlődését szolgáló intézmény, egy-egy ország legmagasabb rangú tudományos intézménye. A Magyar Tudományos Akadémiát gróf Széchenyi István alapította 1825-ben, felajánlva birtokainak egyévi jövedelmét. Működését 1830-ban kezdte meg. Első elnöke gróf Teleki József, alelnöke gróf Széchenyi István, titkára Döbrentei Gábor volt. Működése kezdeti szakaszában feladatául a tudományok, elsősorban a társadalomtudományok művelését tűzte ki, de könyvkiadással is foglalkozott.

113
KAJNA GÁBOR
A KÖNYVKIADÓ TÁRSULAT[1]
1848

Egy nagykörű vidék érzelmeit fejezem ki, midőn a pesti magyar könyvkiadó társulatnak korszerű intézkedéseért igénytelen nevem alatt üdvözletet mondok. Jótékonysága gyakorlatilag nem hatott ugyan még hozzánk, de alakulva van, s mint ilyen, hangosan kimondá az érdeket, miért a becsületesség nehezebb eszközeivel jól vívott írónevek kezeskednek. Üdvözlet még egyszer s ismételve a nagykörű vidék nevében. Nem célom pontonként elősorolni azon merész visszaéléseket, melyek e társulat keletkezésének indokul szolgáltak, mert ezek a mindennapi tapasztalásból, valamint az írói hitel írója, úgy mindenki előtt eléggé ismeretesek; hanem célom honpolgári kötelességem érzetében egy kövecsel járulni az új épülethez, s kimutatni egyszersmind a hézagot, hova kövecsem illeszthető, mely ha a külszínezet sorozatán kisszerűsége miatt szembe nem ötlik is, magasztos céljához, melyre a társulat alkotva lőn, hiszem, egy lépcsővel közelebb lendíti.

A könyvkiadó társulat, mint címe mutatja, irodalmunkat az eddigi sanyar elemek anyagi kapcsai alul felszabadítva, oly útra kívánja segélni, hol közösen óhajtott felvirágzásának biztosabb irány nyújtassék. És ezt úgy vélte a társulat eszközölhetni, hogy kéziratokat vásárol, azokat pénztárából kinyomatja, s az eddigi módját a terjesztésnek egészen nélkülözve, könyveit saját ügynökei által teszi minden nehézség nélkül kaphatókká. Szép, valóban szép s korszerű intézkedés! s ha irodalmunk általános felvirágzása eszméjét kibírná, ez volna bizonnyal legcsalhatatlanabb reform, melyet irodalmunk emancipációja tekintetében a józan felfogástól valaha várhattunk, különösen mi, vidékiek, kik az e részbeni visszaéléseknek oly egyzékeit bírjuk, melyekről talán magának a könyvkiadó társulatnak sincs fogalma. De kérdem: minden jó magyar mű a társulat gondnoksága alatt fog-é megjelenni? nem lesznek-é írók, kik az írói szabadsággal műveik kiadási függetlenségét is megtartani kívánják? nincs-é elég ok arra, hogy nem minden író juthat minden készség mellett is a könyvkiadó társulat sorompói közé? – mi történik itt és ez írókkal? semmi, mert a könyvkiadó társulat intézkedésének jótékonysága csak azon könyvekre hat, melyek a megvásárlás által sajátjaivá lettek, az egyéb, akármi okból innen kiszorult írók a társulat mellett

is ott lesznek, hol voltak a társulat keletkezése előtt, ott a szokott úton, a zsarnok kezek bőrfejlesztő mellesztései alatt: és lehet-é ily helyzetben a társulatnak kielégítő reménye, hogy irodalmunk gyökült gátai általa szétrombolva, s felvirágzásának feltételei alapban le vannak téve? igen, ha azt hiszi, hogy csak az általa kiadandó könyvek lesznek jók s haszonvehetők, a körén kívüliek pedig mind rosszak; de ha a méltánylatot a körén kívüliekre is kiterjeszteni lehetségesnek tartja, akkor szép reménye az irodalom általános felvirágzása tekintetében, bizony, felmerül.

Midőn nemzeti ügyben erő erőhöz csatlakodik, soha sincs a magyarnak fontosb oka felsóhajtani, hogy a kohézió oly erőegységet létesítsen, mely állandó szilárdságában kibírja a célt, melyre alkotva van, hogy szét ne pörrenjen, mert ne feledjük, a viszálkodás is született jelleme a magyarnak, s ha a felsőbb segély malasztjával képes is néha a vészes elemeket romboló hatályiban megállítani, magából az erőegységből villannak ki gyakran a legerősb rázatások, melyeknek az egyesület szép terményét fölemészteni egy perc feladata. Nincs itt szükség oksorozatra, mert élő példák szólnak mellettem, s örökké bizonyos marad, hogy kivételként csak az oly egyesület biztosíthatja jövőjét, mely alkotott célját általánosságban az egész nemzetre kiterjeszti: általános célú intézet-é az, mely csupán saját érdekét ügynökli? – így s jelen álladalmában a társulatot másképp még nem tekinthetjük, sőt ha intézkedését egy kis elfogulatlan szigorral nézdeljük, abban inkább utánozást, mint eredetiséget találnánk, mert idővesztés volna itt a nevezgetés, vannak honunkban körök, hol szinte kéziratot vásárlanak, kinyomatják s árulatják, talán csak azon egyetlen különbséggel, hogy az eddigi utakat nem nélkülözik, a könyvkiadó társulat pedig nélkülözni akarja, de csak önérdekéig. Nem úgy, Urak! mi nem így, hanem úgy szeretnők e lényeget módosítani, hogy e társulat által az egész irodalom s ennek minden tényezői az ismert zsarnokság alul kiszabadíttassanak, mire nézve elég volna a dolgon annyit fordítani, hogy érdeke irányában maradjon úgy a társulat, mint alakult, de a magánró könyveinek példányait is *bizományképp* vállalja el, s országszerte beültetett ügynökeivel úgy árultassa a társulathoz ekképp folyamodó magáníró műveit, mintha azok sajátjai volnának: a kezelési díjt, csak illendő legyen, minden magáníró szívesen s köszönet mellett hűn kiszolgáltatja, ily kedves szolgálatot ngyen bizony senki sem követel, nem követelhet. És ekkor az rodalom felvirágzásának gátköve igenis legördül, e szent nem-

zeti kincsünk teljes átalánosságban, nem részletben, igazán emancipálva lesz. De ekkor már ama zsarnokaink szájából kikapott *kiadó*-címet a világért sem hagyhatnók a társulaton nyugodni, nehogy a rossz szándék a kollegiális viszony köpenye alatt valamit fujjon a társulat szeme közé; hanem nevezné magát: *magyar irodalomterjesztő társulatnak*, mint igazán és elvitázhatlanul az is lenne.

És íme, a hézag az új épületben, melyet kimutatni, s ahhoz egy kövecsel járulni kívántam, mi ha érvénytelenül szétporlanék is, szolgáljon a társulatnak meggyőződésül, hogy iparát a nyilvánított feltétel alatt melegen tudnók pártolni, s a közrészvétet iránta s jóléteért minden úton felgerjeszteni.

Kajna Gábor

Jegyzet: Noha társulatunkról rövid időn kimerítőleg akarunk e lapban szólani, mindazáltal közöltük e cikket minden haladék nélkül azért, mert tanúságul szolgál arra nézve, miszerint vidéken is figyelmet, részvétet gerjeszte e társulat keletkezése; és mert az indítványozó úr kívánata a mi terveinkkel egészen összeegyez. A mi részvényekre alapított egyletünk ugyanis nem annyira könyvkiadó – mint inkább magyar irodalomterjesztő társulat, mely az írói szabadságot egyátaljában nem korlátozza, s az irodalmi, céhbeli egyedáruskodással éppen ellenkező jót eszközlendi, miután már több idő óta készített alapszerkezeténél fogva nemcsak a saját költségén, hanem a körén kívüli idegenek által kiadott könyveket is bizományba veszi, s az ország minden részében nagy számmal létezendő ügynökeihez eladás végett a legnagyobb pontossággal megküldi. Egyébiránt a tervben velünk egyező Kajna úrnak azon kifejezésére, mintha mi mellőzve az eddigi utakat, ügyünket egyedül saját ügynökeink által kezelteinők, meg kell jegyeznünk, miként ügynökeinken kívül vidéki könyvárusainkkal is összeköttetésben leszünk, kik máris a legnagyobb készséggel ajánlkoztak hozzájuk is küldendő könyveink eladására. – De mindezekről bővebben szólandunk annak idejében, – mert az idő előtti tárma nagy füstjét gondosan kerülni akarjuk.

Szerk

Kajna Gábor: A könyvkiadó társulat. Pesti Divatlap, 1848. 7. sz. 212–213. l.

1. *Kajna Gábor* cikkével a pesti magyar könyvkiadó társulat munkásságának hatékonyságát kívánja segíteni. Olyan javaslatot tesz, hogy a társulat bizományképpen vegye át és terjessze azoknak az íróknak a műveit is, akik nem tagjai, s ezáltal az irodalom egészét szabadítsa fel a kiadók önkénye és zsarnoksága alól.

Nyomdászat és papírgyártás

114
A MAGYAR PAPÍRGYÁRTÁS ÉS NYOMDÁSZAT ELMARADOTTSÁGÁRÓL[1]
1796. augusztus 30.

De ki győzné előszámlálni azokat a számtalan könnyű és jó módokat, amelyeknek a közepibe minket helyheztett a scithiai szerencse a magyar földön, — mindent könnyen el tudni kezdeni? — Azok a szép gyolcs fábrikák majd azt is magok után húznák azután, hogy a papiros fábrikáink is jobbak és számosabban lennének; mert ez amattól függ: ha pedig a papiros fábrikánk jó lenne, úgyhogy Hollandia s Anglia ne vághatna elébünk e részben, úgy a könyveinket is szebben nyomtattathatnók, és igen könnyen le lehetne kapatni a glascowi[2] kevély nyomtatást, — ennél könnyebben megeshető dolog nincsen. De most mit csinálnak a mi könyvnyomtatóink? Széltére mázolják a kapcából készült papirossat; mely hogy annál rútabb legyen, az olyan is nekiáll a könyv nyomtatásának, aki éppen annyit tud hozzá, mint a tehén a kártyázáshoz: ötven közül alig van egy, aki csak a nagyjából is értené a mesterségét fundamentomoson; ugyan hogy tudna hát ez újakat tanítani s jól formálni? Jó volna ezt a tudományok, mesterségek s nemzet boldogsága archívumát [tárházát], a könyvnyomtatást jól eszére hozni. Azon az 5—6000 forinton, amelyet a mai időben egy haszontalan könyvnyomtató, — vagyis inkább, papirosmocskoló műhelyre s szerszámra szoktak rendszerént elvesztegetni, lehetne kettőt olyat felállítani, mint az a híres glascowi, s ámsterdámi Elzeviré[3]. — Két s három sajtós műhelyt értünk. — De minthogy bundánk nincs, a kacagány is jó. — Gondoljon többet utána, aki hazája boldogságát szereti, mozgolódjon, s mozdítson másokat is.

A szövegközlés alapja: Trócsányi Zoltán: A XVIII. századbeli magyar nyomdászat egykorú kritikája. Magyar Könyvszemle, 1939. 71—72. l.

---

1. A magyarországi papírgyártás és könyvnyomtatás XVIII. század végi helyzetére vonatkozó szemelvényt a Pethe Ferenc szerkesztésében 1796—1797-ben Bécsben, hetenként egyszer megjelenő Gazdaságot Tzélozó Ujság című gazdasági lap 1796. aug. 30-i száma közölte először.

2. Skóciában, a XVIII. században a *glasgow-i* egyetem nyomdászai, a Foulis-testvérek, Robert (1707–1776) és Andrew emelték magas színvonalra a könyvnyomtatást. Különösen tipográfiailag szép és tartalmilag pontos klasszikus-kiadásaik (Cicero, 1749; Homérosz, 1756; Horatius, 1774) híresek.
3. *Elzevir* – híres holland nyomdász- és könyvkereskedő család. Kis alakú, bőrkötéses klasszikus kiadásaik, az ún. elzevirek világhírűek. Az alapító, Louis Elzevir (1540–1613) Leidenben nyitott könyvkereskedést 1580-ban, ugyanitt utóbb a családnak egy nyomdája is megkezdte működését. A leideni Elzevir-nyomda a XVII. század folyamán hatalmassá fejlődött, nagyszámú kiadványát a frankfurti, párizsi, római és nápolyi Elzevir-könyvkereskedések árusították. A család leghíresebb tagja, az alapító unokája, ugyancsak Louis Elzevir (1604–1670), bejárta egész Európát, majd 1638-ban Amszterdamban telepedett le, és jelentékeny kiadói tevékenységbe kezdett (kiadta pl. Descartes munkáit). 1640-ben nyomdát is nyitott. Az Elzevirek amszterdami nyomdája 1680-ban oszlott fel, a leideni pedig 1712-ben került idegen kézre.

115

A DEBRECENI NYOMDA SZEMÉLYZETÉNEK FOLYAMODÁSA A VÁROSI TANÁCSHOZ HELYZETE JOBBÍTÁSÁÉRT[1]

1807. július 29.

Tekintetes Nemes Tanács!

Az a nagy drágaság, mely országszerte uralkodik, kényszerít bennünket, hogy a t. Nemes Tanácsnál, mint Patronus Urainknál zörgessünk, kiken kívül másuvá nem is folyamodhatunk, hogy tekintetre méltó nyomorult sorsunkon segítsen. Ugyanis:

Egy tipographiae sociusnak [nyomdászlegénynek] hivatala olyan, hogy ha volna is valami módja az ökonómia folytatásba [a pénzszerzésre], ez egészen elvonja tőle; mivel reggeli hat órától fogva estvéli hat óráig az officinába [műhelyben] kell lenni szorgalmatosan, mely szerént egyenesen csak a sallariumra [bérre] kell támaszkodni, amely 200 forint lévén, ha házbérbe kiveszünk belőle 70 rhénes forintokat[2], melynek elmúlhatatlanul meg kell lenni, egyikönknek sem lévén házunk, csak 130 forint marad, ez pedig akárkinek is élelmére és ruházatjára, cselédes állapottal lévén,[3] egyenes ítélet szerént nem elég egy esztendőre. Már minden privatus tipographusok tekintetbe is vették a mostan uralkodó drágaságot, és a fizetést az időhöz képest mindenütt megjobbították, mely szerént más tipographiákban egy tipographiae sociusnak nyolc s kilenc forint fizetése is van egy hétre. Ezenkívül az universitas tipographiájában oly rendelés is van,

hogy amely sodalis [alkalmazott] 10 esztendeig szolgál, annak ha valami nyomorúsága esik, és a további szolgálatra alkalmatlan. . .[4] holtig kijár.

Mi is azért, kik életünknek jobb részét, egész ifjúi időnket, 17—20 esztendőket ezen Nemes Város tipográfiájában eltöltöttünk, mely idő alatt meg is cselédesedtünk, könyörülő szívére terjesztvén a Tekintetes Ns. Tanácsnak sanyarú állapotunkat, instálunk alázatosan vagy kvartélyt rendelni, hogy subsistálhassunk [megélhessünk], vagy pedig kvartélypénzt, hogy kvartélyaink árát fizethessük, mert már alig kaphatunk béres házakat is a városba, 80—90 rhénes forintokat kérnek egy csekély kvartélyért is. Kegyes resolutióját [döntését] óhajtva várván, maradunk Debrecen die 29. Julii 1807. A Tekintetes Nemes Tanácsnak alázatos szolgái: Vatai Mihály, Báthori János, Z. Göntzi László, Rábai István, Tóth Ferenc, Schgráfer Aloisius, File György tipographiae sociusok.

[A félív külső lapján Komlósy Dániel városi jegyző jegyzete:]

Az instansok [folyamodók] fizetése a folyó militaris esztendőnek[5] elején jobbíttatván meg, a belől kitett kéréseket most teljesíteni nem lehet. Debr. 5. Aug. 1807.

A szövegközlés alapja: Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen 1911. 400—401. l.

---

1. A debreceni nyomdára vonatkozólag l. a 70. szemelvény 1. jegyzetét. — A napóleoni háborúkat követő infláció következtében a pénz vásárlóértéke szerte Európában s Magyarországon is erősen csökkent, ugyanakkor az árak emelkedtek. Emiatt a debreceni nyomda alkalmazottai is nehezen éltek meg bérükből, s többször folyamodtak béremelésért. A városi tanács 1806 végén felemelte fizetésüket, de 1807 nyarán, a közölt beadványban, újból fizetésemelésért folyamodtak.
2. *rhénes forint* — l. a 70. szemelvény 10. jegyzetét.
3. Családja, gyerekei lévén.
4. A szövegből itt egy fél sor kiszakadt, olvashatatlan.
5. *militaris esztendő* — katonai esztendő. A debreceni nyomda 1777-ig naptári év szerint, majd a november elejétől október végéig tartó, ún. katonai esztendő szerint készítette számadásait a város számára.

116

TRATTNER JÁNOS TAMÁS[1]
MAGYARORSZÁGI KÖNYVNYOMTATÓ MŰHELYEK 1817-DIKBELI ÁLLAPOTJOK

Nemzetünknek előmenetelét a tudományokban legjobban mutatják anyai nyelvünkön készült és időről időre készülendő új könyvek és könyvnyomtató műhelyek állapotjok.

— Az új könyvek a Tudományos Gyűjteményben[2] és két magyar újságainkban[3] mindenkor hirdettetnek, de a mi könyvnyomtató műhelyeink állapotjaikról még eddig senki nem írt; és csupán csak az írhat, aki a művészségben járatos, és tulajdon tapasztalásából minden műhelynek állapotját esmeri. Én erre már egynehány esztendő olta figyelmemet fordítottam; — meglehet, hogy néhány hibákkal dolgoztam ki, de ha a sok foglalatosságaim megengedik, minden esztendőben újonnan kidolgozva, ezzel hazámnak kedveskedni akarok; és így a bécsúszott hibákat megjobbítván, talán a jövendő korra nézve is hasznos lehet aztat látni, hogy hogyan szaporodott vagy kevesült az új könyvek, könyvnyomtató műhelyek, szedők, nyomtatók s papiros feldolgoztatásának számok.—

Valóban, ha ez egy esztendő alatt nálunk készült magyar és más nyelveken írt és kinyomtatott könyveket öszveszámítjuk, öröm nélkül nem nézheti a jó hazafi, annyival inkább, ha rövideden előhozom litteratúránknak okozandó hátráltatásait; úgymint, *először*: schol nincsenek annyi kirekesztő engedelmek (exclusiva privilegia[4]), mint nálunk; itten a könyvnyomtató egy fillér bizonyos haszonra számot nem tarthat, mert amit vennének, azt nékik nyomtatni nem szabad; ilyenek a katolikus oskoláskönyvek, schematismus [címtár], még az Abc-ék is, melyekre a kir. universitásnak[5] kirekesztő engedelme vagyon; tudjuk pedig, hogy legtöbb a katolikus oskola, és így ezen könyveknek legnagyobb kelete is vagyon. *Másodszor*: ugyan a kir. universitás könyvnyomtató műhelynek kirekesztő szabadsága vagyon a zsidó és serbus [szerb] nyelven írt könyvekre, a serbus nemzet mostanában igen sokat nyomtattat, ebből is tehát az intézet igen szép hasznot veszen. *Harmadszor*: a debrecenyi könyvnyomtató műhely három esztendő előtt a református új énekeskönyvre kirekesztő szabadságot nyert (hány esztendőre? nincsen a privilégiumban kitéve, de hihető, hogy szerencsénkre csak 6 vagy 10 esztendőre adatott), az új énekeskönyvet új énekekkel imitt-amott felcserélték, sokakat pedig kihagytak, úgyhogy az a réginél szinte 10 árkussal kevesebbet teszen; a régi énekeskönyveknek oly jó kelete volt, hogy 7—8 helyen folyvást nyomtattatott; csak Füskuti Landerer Mihály[6] maga esztendőnként 3000 [-t] eladott, az egész énekeskönyvet pedig, amely 47 árkust tett, a betűket öszveszedve tartotta, hogy annál olcsóbban adhassa. — E három előhozott artikulusok [cikkelyek] csupáncsak a mostanában birtokos uraknak hajtanak bizonyos hasznot, a többi könyvnyomtatók hogy mit és

mennyit nyomtatnak, megmutatja ezen írásom: ezek többnyire csak kalendáriomot nyomtatnak, de emellett is szinte semmi nyereségök nincsen, mert szinte minden könyvnyomtatónak lévén, olcsón adni kénteleníttetnek, csakhogy keljen; *ebből pedig nagy nehezen élhetnek a mi könyvnyomtatóink.*

Csekély ítéletem szerént jó volna arra is figyelmezni, hogy a könyvnyomtató műhelyek csak a litteratúra előmeneteléhez képest szaporíttatnának; különben ha erre nem tekintetik (mint eddig), nem élhetnek, és ezen leghasznosabb szabad művészség lealacsonyíttatik, e státusban [állásban] pedig felette ártalmas, ha szükséggel küszködnek, mert a királynak és hazájának árthat, ha az egyenes utat eltéveszti. —

Ahol szegény a könyvnyomtató, ottan a tudósnak nincsen semmi megjutalmaztatása fáradságának; innét van az, hogy több originális munkák nem készülnek, mert hogyan dolgozhatna nálunk egy tudós valamely originális jó munkát, melyhez három-négy esztendő szükséges, ha ez után eladáskor nyomtatott árkusért váltócédulákban legfeljebb 10 forintot kaphat, *mégpedig ezt is nagy nehezen*, mert kivévén egypár nyomtatót, ingyen sem vállalhatják a többiek; — erről bővebben leszen szerencsém a *könyvek kelleteiről* és *előfizetés módjáról* értekeznem.

Állapotjok ez:

Budán, Királyi Universitás[7] mindenféle nyelveken, többnyire katol. oskoláskönyveket, dicasteriomoknak [hatóságoknak] örömest váltó munkákat[8] is nyomtat; rácul (azaz: serbus, cirillus betűkkel) csupáncsak az nyomtathat, mert egész Magyarországban erre és minden katolikus oskoláskönyvekre kirekesztő szabadságjok (exclusivum privilegium) vagyon; itt készül az egyik német újság: Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung Rösler úr által[9]; ezen könyvnyomtató műhelyt igazgatja 1 direktor, 1 casae perceptor [gazdasági vezető], 1 contraagens [ellenőr], 2 adjunktus [adminisztrátor], ezek az urak egyszersmind a nálok készült könyveket tulajdon könyvboltjokban árulják, emellett vagyon betűöntő műhelye. Tart 3 korrektort [a nyomdai hibákat javító személyt], 2 faktort [művezetőt], 24 szedőt, 40 nyomtatót, 9 könyvrakókat; feldolgozhat esztendőn által 1500 báll[10] papirost.

Budán, Landerer Anna[11] (Leány) váltó és régi közönséges kelendős könyveket, német kalendáriomot ne-

gyed-, tótot negyed-, magyart nyolcadrétben nyomtat; tart 1 faktort, 2 szedőt, 4 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 115 báll papirost.

Besztercebányán, Stephani János[12] többnyire csak váltó, maga költségén német kalendáriomot negyedrétben, és igen csekély munkákat maga költségén nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 36 báll papirost.

Debrecenbe, Sz. Királyi Debrecen Városa[13], direktora volt mostanában megholt Csáthy György, nyomtat váltó és maga költségén számos református teológiai s oskoláskönyveket; itten nyomtatódik az új református énekeskönyv, melyre kirekesztő szabadságot Őfelségétől 1814-ben nyertek (ezáltal a többi könyvnyomtatók rettenetes kárt vallanak); tart 6 szedőt, 10 nyomtatót, 1 könyvrakót; esztendőn által feldolgoztathat 280 báll papirost.

Eszéken, Diwalt János Márton Fia[14] csupáncsak váltó munkákat nyomtat, ő maga szed és nyomtat; esztendőn által feldolgozhat 18 báll papirost.

Egerben, Őexcell. Egri Érsek, M. Báró Fischer[15] igen kevés váltó munkákat tulajdon költségén nyomtattat; tart 1 faktort, 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 30 báll papirost.

Eperjesen, Pupe Henrik maga szed és nyomtat, csak váltó munkákat nyomtat; esztendőn által feldolgozhat 18 báll papirost.

Győrött, Streibig József[16] váltó és maga költségén régi közönséges kelendős könyveket nyomtat; itten Éleji által 1726-ban nyomtatódott a legelső magyarországi schematismus, egynehány esztendővel később egy német kalendáriom negyedrétben, melyet még mostanában is folytat; és mivelhogy ők kezdették, s legelső is volt, annyira megkedvelte a köznép, hogy még mai napig is a német parasztság csak győri kalendáriomot vesz, és ő többet elád a magáéból, mintsem a többi könyvnyomtatók mindnyájan, emellett még egy magyar kalendáriomot nyolcadrétben nyomtat; tart 2 szedőt, 5 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 130 báll papirost.

Komáromban, özvegy Weinmüllerné[17] váltó és más régi kelendős könyveket maga költségén nyomtat, ezenkívül egy magyar kalendáriomot nyolcad-, egy németet negyedrétben; tart 1 faktort, 2 szedőt, 2 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 64 báll papirost.

Kismartonban (Eisenstadt), Stotz János Lépold, herceg Eszterházynak könyvnyomtatója maga szed és nyomtat, csak váltó, de többnyire a hercegnek rubrikás könyveit [számadáskönyveit] nyomtatja; esztendőn által feldolgozhat 20 báll papirost.

Kalocsán, kegyes oskolabeli szerzet[18], azelőtt Tomántsek könyvnyomtató arendálta [bérelte], egynéhány esztendők előtt meghalván, azólta könyvnyomtató nélkül áll, és Trattner János Tamás a kegyes oskolabeli szerzettől megvette; a prést és a betűket felhozatta, és a magáéval egybeelegyítette.

Kassán, Füskuti Landerer Ferenc[19] már mostan csupáncsak váltó munkákat nyomtat, azelőtt itten atyja éltében igen sok szép új magyar könyvek készültek; tart 1 szedőt, aki egyszersmind nyomtat is; feldolgoztathat esztendőn által 18 báll papirost.

dtto [ugyancsak ott], Ellinger István[20] váltó és maga költségén mindenféle kelendős régi könyveket nyomtat, úgy nemkülönben egy magyar kalendáriomot negyedrétben; tart 2 szedőt, 3 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 70 báll papirost.

Lőcsén, Podhoránszky Mihály[21] csak váltó munkákat nyomtat, tart 1 szedőt, aki egyszersmind nyomtat is; esztendőn által feldolgoztathat 15 báll papirost.

dtto, Mayer József Károly[22] csak váltó munkákat nyomtat, ő maga szed és nyomtat; esztendőn által feldolgozhat 15 báll papirost.

Miskolcon, Szigethy Mihály[23] váltó munkákat és egy magyar kalendáriomot nyolcadrétben nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 25 báll papirost.

Nagykárolyban, Gönyey Gábor[24] csupáncsak váltó munkákat nyomtat, ő maga szed és nyomtat; esztendőn által feldolgozhat 12 báll papirost.

Nagyszombatba, Jelinek Vencel[25] többnyire csak váltó munkákat nyomtat; tart 2 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 50 báll papirost.

Nagyváradon, Tichy Károly[26] csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 30 báll papirost.

Pécsett, Engel Krisztián örökösei[27] csupáncsak váltó munkákat nyomtat, néha tart segédet is, többnyire

pedig ő maga szed és nyomtat; feldolgoztathat esztendőn által 10 báll papirost.

Pesten, Trattner János Tamás nyomtat mindenféle nyelveken váltó, maga költségén pedig a régi könyvek mellett felette sok új magyar munkákat, az írókat meg is jutalmaztatja (hibás tehát tudós Y. úr állítása a Tudományos Gyűjtemény III. darabjában, 20. lapon), itt készül az egyik magyar újság: Hazai s Külföldi Tudósítások[28] t. Kultsár István[29] úr által, Nemzeti Gazda[30] tek. K. S. [Kis-Szánthói] Pethe Ferenc T. B. [táblabíró][31] úr által és a Tudományos Gyűjtemény; úgy nemkülönben egy magyar és német kalendáriom negyed-, egy magyar nyolcadrétben; tart 2 korrektort, 1 faktort, 23 szedőt, 20 nyomtatót, 6 könyvrakókat; esztendőn által feldolgoztathat 648 báll papirost.

dtto, Patzkó Ferenc[32] csak váltó munkákat, maga költségén igen keveset nyomtat; tart 2 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathat 35 báll papirost.

dtto, Füskuti Landerer Mihály örökösei[33] (a pozsonyi tipográfiának filiája) nyomtattatnak váltó és a magok költségén régi kelendős könyveket; tartanak 1 faktort, 2 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathatnak 50 báll papirost.

Pozsonyban, Füskuti Landerer Mihály örökösei[34] váltó, magok költségén pedig igen sok régi kelendős, néha új könyveket is nyomtatnak, ezeken kívül készül egy német és magyar kalendáriom negyed-, egy tót tizenkettedrétben; tartanak 1 faktort, 2szedőt, 3 nyomtatót, 1 könyvrakót; esztendőn által feldolgoztathatnak 100 báll papirost.

Pozsonyban, Weber Simon és a Fia[35] váltó, régi kelendős s új munkákat maga költségén nyomtat, itten készül a második német újság (Pressburger Zeitung)[36] és egy német kalendáriom negyedrétben; tart 4 szedőt, 5 nyomtatót, 1 könyvrakót; feldolgoztathat esztendőn által 120 báll papirost.

dtto, Belnay György Aloyz örökösei[37] többnyire csak váltó munkákat nyomtatnak, itt készül a deák újság; tartanak 1 faktort, 2 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathatnak 50 báll papirost.

dtto, Sznisek Károly Gáspár csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 26 báll papirost.

Sárospatakon, Reform. Kollégium[38] csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 faktort, 2 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által 50 báll papirost feldolgoztathat.

Szegeden, Grün Urbán[39] váltó, maga költségén nyomtat közönséges régi kelendős könyveket és egy magyar kalandáriomot nyolcadrétben; tart 1 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 45 báll papirost.

Selmecbánya, Sulczer János Ferenc[40] csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 36 báll papirost.

Szombathelyen, Perger Ferenc[41] többnyire csak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 20 báll papirost.

Sopronban, Sziez Antal örökösei[42] leginkább váltó munkákat nyomtatnak; tartanak 2 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathatnak 60 báll papirost.

Szigeten, Gottlieb Antal[43] (filiája) csak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, aki egyszersmind nyomtat is; esztendőn által feldolgoztathat 18 báll papirost.

Székesfejérváron, Számmer Mihály özvegye[44] csupáncsak váltó munkákat nyomtattat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 20 báll papirost.

Temesváron, Klapka József[45] csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 faktort, 2 szedőt, 4 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 60 báll papirost.

Újvidék, Jankovits János csak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztat 28 báll papirost.

Veszprémben, Számmer Mihály özvegye[44] többnyire váltó, maga költségén kevés közönséges régi kelendős könyveket nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 30 báll papirost.

Vácon, Gottlieb Antal[43] váltó és maga költségén kelendős régi könyveket nyomtat, azonkívül egy magyar kalandáriomot nyolcadrétben; tart 3 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztat 45 báll papirost.

Öszveséggel tehát vagyon 35 könyvnyomtató műhely, 5 korrektor, 12 faktor, 95 szedő, 121 nyomtató, 18 könyvrakó, és 3887 báll papiros dolgoztatik fel.

A szövegközlés alapja: Tudományos Gyűjtemény 1817. 78–86. l.

---

1. *Trattner János Tamás* (1789–1824) – pesti nyomdász és könyvkereskedő, a híres bécsi Trattner-nyomdászcsalád leszármazottja. – A bécsi Trattner-nyomdát *id. Trattner János Tamás* (1717–1798)

alapította. 1748-ban megvásárolt egy kis műhelyt, amelyet gyorsan fejlesztett; 1750-ben már 16 sajtóval nyomtatott. Mária Terézia 1752-ben megbízta az összes tankönyvek kiadásával és nyomtatásával, s e jogát privilégiummal is megerősítette. Ebben az időben 32 sajtója és 2 papirosmalma működött már. 1773-ban Bécsben nagy nyomdaépületet emeltetett („Trattnerhof"). Itt a korabeli nyomdatechnika minden ágazatát egyesítette. Bécsen kívül nyomdái voltak Pesten, Varasdon, Zágrábban, Innsbruckban, Triesztben és Linzben, könyvkereskedései Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Temesváron, Besztercén, Nagyszebenben, Zágrábban, Varasdon s Pancsován és az osztrák birodalom minden nagyobb városában, továbbá Németországban Lipcsében és Frankfurt am Mainban működtek. – A pesti nyomdának 1789-től egyik rokona, *Trattner Mátyás* (1745–1828) volt a vezetője. Trattner Mátyás előzőleg Párizsban dolgozott, majd 1779-től 10 éven át az egyetemi nyomda ügyvezetőjeként működött. 1789-ben született János Tamás nevű fia, akinek keresztapja a bécsi Trattner János Tamás lett, s ez alkalomból keresztfiának ajándékozta a pesti műhelyt. Trattner János Tamás 1813-ban vette át atyjától a nyomda vezetését. Művelt fiatalember volt, lelkesen és áldozatosan támogatta a kibontakozó magyar irodalmat, baráti szálak fűzték a kor számos magyar írójához (pl. Kazinczy Ferenchez, Fáy Andráshoz, Kölcsey Ferenchez, Kultsár Istvánhoz, Vitkovics Mihályhoz, Döbrentei Gáborhoz stb.), akiknek számos művét saját költségén adta ki, s akik gyakran összejöttek pesti házában, ahol az irodalom kérdéseit vitatták meg. A könyvnyomtatás korabeli helyzetét is az irodalom és a magyar tudományos élet felvirágoztatása miatt vizsgálta. Trattner János Tamás fiatalon, 34 éves korában hunyt el. Halála után, 1824-től 1827-ig újból atyja, Trattner Mátyás irányította a nyomdát, majd 1827-ben vejének, Károlyi István ügyvédnek adta át, aki haláláig, 1863-ig vezette.

2. *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841) – a XIX. sz. első felének egyik legjelentékenyebb magyar tudományos folyóirata. L. még a 91. *szemelvény 5. jegyzetét.* – *1830-ig rendszeresen közölt ismertetéseket az új, elsősorban a Trattner-cég kiadásában megjelenő munkákról.*
3. A két magyar újság: a Magyar Kurir és a Hazai és Külföldi Tudósítások. A *Magyar Kurir* – a második magyar nyelvű lap. Bécsben jelent meg 1786–1834 között. Megindítója és legjelentősebb szerkesztője Szacsvay Sándor. A *Hazai és Külföldi Tudósítások* – politikai és vegyes tartalmú újság. Kultsár István indította 1806-ban Hazai Tudósítások címen, majd 1808-tól, amikor külföldi hírek közlésére is engedélyt kapott, Hazai és Külföldi Tudósítások címen folytatta. A lap 1839-ig jelent meg.
4. *exclusiva privilegia* – kizárólagos jog, előjog. Olyan jog valamely nyomda vagy nyomdász részére, amely bizonyos kiadványok megjelentetését egyedül az ő számára engedélyezte és mindenki másnak megtiltotta; ezzel akadályozta a nyomdászat fejlődését.
5. Pontosabban: az egyetem nyomdájának.
6. *Landerer Mihály János* († 1809) – a híres Landerer-nyomdászcsalád tagja, Landerer János Mihály (1725–1795) fia és örököse. 1795-től 1809-ig vezette a pozsonyi, a kassai és a pesti Landerer-nyomdát.
7. *Egyetemi nyomda.* – A nagyszombati egyetemi nyomdát 1777-ben Mária Terézia, az egyetemmel együtt, Budára helyezte. Fellendülését számos privilégium biztosította: 1795-ben felszerelése Nova-

kovics István bécsi cirillbetűs nyomdájával gyarapodott, s ettől kezdve kizárólagos joga volt szerb, román és rutén könyvek kiadására, 1779-ben Mária Teréziától a magyarországi iskolákban használatos tankönyvek kiadására kapott privilégiumot, 1811-ben I. Ferenc a Breviárium és a Missale Romanum, 1822-ben a Rituale és a Corpus Juris Hungarici kiadására szóló privilégiummal ruházta fel. L. még a 75. szemelvény 4. jegyzetét.

8. *váltó munka* — olyan mű, amelyet a nyomdász nem a maga költségén ad ki, azaz amelynek ő nem kiadója, hanem csak nyomdásza, s amelynek nyomtatási költségeit a tényleges kiadó (szerző, mecénás) megfizeti, megváltja.
9. *Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung*, helyesen: *Vereinigte Pesther-Ofner Zeitung* — Budán 1800-tól 1845-ig megjelenő német nyelvű hírlap. 1837-ig Rösler (János) Kristóf szerkesztette.
10. *báll* = bála — papírmértékegység. Általában 1 bál = 10 rizsma, 1 rizsma = 500 ív.
11. *Landerer Anna* († 1833) — a Landerer-nyomdászcsalád tagja. 1802-től haláláig volt a budai Landerer-nyomda tulajdonosa. Az üzemet ebben az időben Gyurián József vezette mint művezető.
12. *Stephani János* († 1819) — 1796-tól haláláig volt beszterebányai nyomdász. Halála után 10 évig özvegye a nyomda tulajdonosa.
13. *A debreceni városi nyomdának* 1804-től 1817-ig volt Csáthy György a vezetője. 1817-ben Tóth Ferenc vette át a nyomdát, 1832-ig irányította az ott folyó munkát. A nyomdáról l. még a 70. szemelvény 1. jegyzetét.
14. *Divald János Márton* — a Divald-nyomdászcsalád első tagja. 1776-ban megvásárolta és 1819-ig vezette a ferencesek eszéki nyomdáját.
15. Az *egri érseki nyomdát* 1756-ban Barkóczy Ferenc egri püspök alapította. Az egri püspökségből 1804-ben alakult ki az érsekség, a nyomdát ezután „érseki" nyomda névvel jelölték.
16. *Streibig József* — a soproni, majd győri Streibig-nyomdászcsalád tagja. 1775 körül vette át a nyomda irányítását, és 1818-ig vezette. 1788-ban Pápán is rendezett be könyvnyomtató műhelyt, de ezt a következő évben (1789) áthelyezte Veszprémbe. — Az 1726-ban Győrben kiadott első magyarországi sematizmust Streibig József Antal nyomtatta. Címe: Titulare Calendarium seu Schematismus Regni Hungariae. Olyan naptár tehát, amely címtárat is tartalmazott.
17. A *komáromi* Weber-nyomdát 1795-ben *Weinmüller Bálint* vásárolta meg. Halála után a nyomda tulajdonosai özvegye, Weinmüller Klára, majd fia, Weinmüller Bálint Imre és leánya, Weinmüller Franciska voltak 1848-ig.
18. A *kalocsai piarista rend* 1765-ben szerezte meg a gróf Batthyány József érsek által 1749-ben alapított kalocsai érseki nyomdát. A műhelyt 1803-ban 10 évre bérbe vette Tomancsek János nyomdász, aki előtte a pesti Landerer-nyomda művezetője volt. Halála után 1816-ig szünetelt a nyomda működése, ekkor Trattner megvásárolta, és pesti üzletével egyesítette.
19. *Landerer János Mihály* 1775-ben vásárolta meg a család részére a kassai jezsuita akadémia nyomdáját. Ezt vezette ebben az időben Landerer Ferenc.
20. Az *Ellinger*-nyomdászcsalád kassai nyomdáját Ellinger János József rendezte be 1788-ban, s a Felvidék egyik legjelentékenyebb könyvnyomtató műhelyévé fejlesztette. 1810 körül fia, Ellinger István lett az utóda, s 1842-ig vezette a nyomdát.

21. *Podhoránszky Mihály* – 1778 körül rendezett be nyomdát Lőcsén; ezt halála után utódai birtokolták.
22. *Mayer Károly József* – 1803-tól 1817-ig volt lőcsei nyomdász. Ekkor nyomdáját Rozsnyóba helyezte át, s ott 1826-ig vezette, majd eladta Kék Józsefnek.
23. *Szigeti Mihály* – Pozsonyban, a Weber-nyomdában tanulta a nyomdászmesterséget. 1787-ben a debreceni városi nyomdába szegődött segédnek, majd 1792-ben a nyomda vezetője lett. 1803-ban saját nyomdát vásárolt, s ezzel előbb Nagyváradon, majd 1810 körül Miskolcon telepedett le. Haláláig, 1832-ig miskolci nyomdász volt, üzemét ezután 1840-ig örökösei vezették.
24. Nagykárolyban Károlyi Ferenc gróf alapított nyomdát 1754-ben, miután megvásárolta a lőcsei Breuer-nyomda berendezésének egy részét. Ez a nyomda 1794-ben a *Gönyey*-család kezébe került; ebben az időben Gönyey Gábor volt itt a nyomdász.
25. *Jelinek Vencel* – előbb a nagyszombati egyetemi nyomdában dolgozott, majd amikor a nyomda nagy része 1777-ben az egyetemmel együtt Budára került, önálló nyomdát nyitott Nagyszombatban.
26. *Tichy Károly* – a Tichy-nyomdászcsalád tagja. A család egyik tagja, Tichy János Ferenc 1806-ban a nagyváradi szeminárium nyomdájának lett a vezetője, majd 1809-ben megvásárolta a műhelyt.
27. Pécs első nyomdásza *Engel József* volt, aki 1772-ben alapított itt nyomdát, és azt haláláig, 1796-ig vezette. Utóda özvegye, Engel Krisztina (és nem Krisztián, ahogy Trattner írja) lett, ő 1808-ban vejének, Knezevics Istvánnak adta át a jól működő műhelyt.
28. *Hazai és Külföldi Tudósítások* – l. a 3. jegyzetet.
29. *Kultsár István* (1760–1828) – író, szerkesztő. 1806-ban indított Hazai Tudósítások című lapjával a magyar nyelv és művelődés felemelésén munkálkodott. Ő adta ki először Mikes Kelemen Törökországi leveleit (Szombathely 1794).
30. *Nemzeti Gazda* – gazdasági hetilap. 1814-től 1818-ig jelent meg Pethe Ferenc szerkesztésében, előbb Bécsben, majd 1817-től Pesten.
31. *Pethe Ferenc* (1762–1832) – mezőgazdasági szakíró, szerkesztő. Számos külföldi országot bejárt, s mezőgazdaságukat tanulmányozta a hazai mezőgazdaság fejlesztése érdekében. Egy ideig Festetics György Keszthelyen 1797-ben alapított Georgiconában volt tanár. Több gazdasági lapot szerkesztett: Magyar Újság, Gazdaságot Tzélozó Újság, Nemzeti Gazda, Vizsgálódó Magyar Gazda.
32. *Paczkó Ferenc* – a Paczkó-nyomdászcsalád tagja. Paczkó Ferenc Ágost 1770-ben Pozsonyban állított fel nyomdát, s itt nyomtatta 1780-tól az első magyar hírlapot, a Rát Mátyás szerkesztésében megjelenő Magyar Hirmondót. 1788-ban Pesten is könyvnyomtató műhelyt rendezett be. Ebben nyomták az első pesti magyar újságot, a Magyar Mercuriust. A pesti nyomdát halála után Ferenc József nevű fia, majd annak özvegye vezette 1829-ig. Ekkor Beimel József tulajdonába került. A pozsonyi nyomdát öccse vette át, s 1809-ben Schnisek Károly Gáspárnak adta el.
33. A pesti Royer-nyomdát 1783-ban a *Landerer*-család egyik tagja, Landerer Katalin vette bérbe, majd füskuti Landerer János Mihály 1784-ben megvásárolta. Halála után, 1795-től 1809-ig fia, Landerer Mihály vezette az üzemet. 1809-ben Landerer Mihály meghalt, fia, Lajos azonban még kiskorú volt, s így az üzem vezetését ténylegesen csak 1824-ben vehette át.

34. A pozsonyi Royer-nyomdát (ahogy a pestit is) ugyancsak *Landerer* János Mihály vásárolta meg 1750-ben. Itt indult 1764-ben a Pressburger Zeitung című német nyelvű újság. A nyomdát halála után – a pestihez hasonlóan – fia, Landerer Mihály, majd 1824-től Landerer Lajos vezette.
35. *Weber Simon Péter* – Nagyszebenből került Pozsonyba, s itt 1783-ban nyomdát, majd 1789-ben Komáromban fióknyomdát nyitott. A XVIII–XIX. század fordulóján számottevő vidéki nyomdász volt, legjelentékenyebb kiadványai közé tartoztak Gvadányi József könyvei (pl. Egy falusi nótáriusnak budai utazása, 1790).
36. *Pressburger Zeitung* – 1764-ben indult pozsonyi német újság, Windisch Károly polgármester alapította. Előbb Landerer, majd Weber Simon pozsonyi nyomdájában készült; hetente kétszer jelent meg. 1929-ben szűnt meg.
37. *Belnay György Alajos* (1766–1809) – a pozsonyi királyi akadémia tanára, utóbb nyomdász. 1801-ben feleségül vette Schauff János történelemtanár és nyomdász leányát, így lett tulajdonosa a Schauff-féle nyomdának. Halála után 1809-től 1842-ig özvegye nevén működött a nyomda, s ekkor a Landerer és Heckenast-féle pozsonyi nyomdába olvadt. – A Belnay-nyomdában készülő latin újság az 1804-től 1838-ig megjelenő Ephemerides Posonienses volt.
38. A *sárospataki kollégium nyomdáját* – egyben az első sárospataki nyomdát – Lorántffy Zsuzsanna alapította 1650-ben. A nyomda első vezetője 1657-ig Renius György volt, őt Rozsnyai János követte. 1671-ben a jezsuiták elűzték a kollégiumot Sárospatakról, s 1807-ig a nyomda sem működött. Ekkor Szentes József főstrázsamester rendezett be könyvnyomtató műhelyt, ennek 1811-től 1853-ig Nádaskay András volt a vezetője.
39. *Grün Orbán* – 1801-ben létesített nyomdát Szegeden, majd betűöntödét is állított fel. Halála után, 1828-tól néhány évig özvegye, Borbála vezette a műhelyt, majd fia, Grün János tulajdonába került.
40. *Sultzer Ferenc János* – 1789-től 1824-ig volt selmecbányai nyomdász.
41. *Perger Ferenc* – az 1776-ban keletkezett szombathelyi Siess-nyomda tulajdonosa 1806-tól 1840-ig. Ekkor üzeme csődbe jutott, s eladta Reichard Károlynak
42. *Siess Antal* – az atyja, Siess János József által 1749-ben alapított soproni nyomda tulajdonosa. 1776-ban ő alapította azt a szombathelyi nyomdát, amelyet Perger Ferenc vásárolt meg 1806-ban. A soproni műhely „Siess Antal örökösei" néven 1820-ig volt a család birtokában.
43. *Gottlieb Antal* († 1817 k.) – nyomdász, Vác első nyomdájának, az Ambró-nyomdának volt a művezetője, majd amikor a tulajdonos, Ambró Ferenc Ignác 1793 körül meghalt, megvásárolta azt. 1803-ban bérbe vette a nagyváradi katolikus papnevelde könyvnyomtató műhelyét, s ugyancsak 1803-ban Máramarosszigeten rendezett be nyomdát.
44. *Szämmer Mihály* († 1806) – 1790-ben Veszprémben, majd 1806-ban Székesfehérvárott alapított nyomdát. Mivel még 1806-ban elhunyt, mindkét nyomdának özvegye, Szämmer Klára lett a tulajdonosa, s haláláig, 1822-ig irányította működésüket.
45. *Klapka Károly József* – nyomdász, Klapka György honvédtábornok édesatyja. 1807-től 1830-ig volt temesvári nyomdász, 1826-ban Aradon is nyitott könyvnyomtató műhelyt. Temesvári nyom-

dáját Beichel József vásárolta meg. Klapka élénk szerepet játszott Temesvár életében. 14 évig a város polgármestere, 1825-ben és 1832-ben pedig országgyűlési képviselője volt.

117
KLIEGL-KÖNYV[1]
1842

Előszó[2]

Alig van az emberi nem történeteiben különösebb jelenet, s mely mélyebb pszihológiai vizsgálatot érdemelne, mint az, hogy éppen azon találmányok, melyek az egész emberi nem haladását mintegy varázsütés által előmozdították, melyek által az eszmék világa új irányt nyert, korukban hidegséggel fogadtattak, s több gáncsokkal illettettek, mint amennyi hírt arattak. Ki nem ismerné a mondát, melyet Platóban[3] olvashatunk, mely szerint *Thót*[4] az írás feltalálója, az egyiptomi királyhoz ment jutalmat várva, s a király nem látta át az új mesterség nagyszerűségét, s belőle csak a tudomány hanyatlását következtetve, azt mondá: „Vigyázz, *Thót*, hogy találmányoddal az emberiségnek többet ne árts, mint menynyit használsz, hogy ez a feledés eszközévé ne váljék: mert az emberek eddigelé gondolkoztak s tudtak; ezentúl írni fognak – s feledni." – Még ismeretesebb parancsa azon barbár királynak, ki midőn vezére a bevett városban található minden könyvekből máglyát építtete, a megégetést megtiltotta, nehogy a nép, elvonatva az olvasástól, unalmában férfierejéről megemlékezzék. – S midőn *Guttenberg* a nyomtatást feltalálta, az akkori tudósok egész serege felzúdult ellene: mert ők a tudományt szent tulajdonuknak tekinték, melyet az új találmány őrségök alól kiragadva, a nagy közönség avatatlan kezeibe juttatandott. Sőt, még korunkban is találkozott egy szellemdús író, ki a nyomtatás feltalálásának árnyoldalait kiemelte: azon roppant könyvözönt, mely most a józan észt elborítással fenyegeti; a nemzetek természeti fogékonyságának azon olvasás általi eltompulását, melyre a legjobb könyv sem képes többé maradó befolyással lenni; a tudomány közönbösítését, a rossz munkák tömegében, melyek szintúgy mint a jobbak, utókorra át fognak a szellemi örökség terhe gyanánt menni; végre azon aránytalanságot, melyben a művelődés eszközei elpuhult testünkhez állanak. – S íme, újra felébredt egy eszme, mely, ha a számítások nem csalnak, a szellemi életben egy új korszakot idéz elő; s kivitele megint

csak hanyagon pártoltatik, sőt még a kivitel kísérlete is alig tud figyelmet gerjeszteni; mindamellett, hogy sikerülés esetében a képzelődés nem elég gazdag a következmények egész láncsorát felfogni. Meglehet, hogy csalódom, – de azért mégsem mulasztom el, valahányszor Pozsonyban vagyok, *Klieglt*, a derék gépészt meglátogatni, s neki részvevő baráti kézszorítással szerencsét s türelmet kívánni, mire annyira szüksége van. Nyárutó közepén látogattam meg, s akkor, mint már többször is, szomorú állapotban találtam. Osztógépe csaknem egészen kész volt: négyszáz pengőforinttal képesnek hitte magát azt elkészíteni úgy, hogy a kísérlet nagyban is megtörténhessék. – Számolásai eddig nem csalták meg, ő maga meg van elégedve gépével, s azon remény, mellyel a jó sikerben nem is kételkedik, még munkásaira is átment, s midőn őket megint – akkor már negyedszer – pénzhiány miatt elbocsátani kénytelen volt, ketten közölök, csupán ügyszeretetből, műhelyében megmaradtak, s ingyen dolgoztak. Ő pedig látja maga előtt közeljövőben a hírkoszorút, melyet elérni egy pár száz pengőforint híja nem enged, s látja maga körül családjának, neveletlen gyermekeinek szegény állapotját: mert vagyonát már régen kísérletekre költötte, s nem képes sem rajtok segíteni, sem gépét elvégezni; – valóban tantaloszi kín[5], mely az itlanok gyanúsításai s a nagy tömeg gúnykacaja által még növekedik, mely őrültnek tartja azt, ki egy nagyszerű eszme kétséges kiviteléhez vagyonát, életét, becsületét kötötte! Hát ha még gyenge pillanatai is volnának, melyekben felébredne benne a kétely számolásainak igazsága iránt? melyekben életerejének, családja jövőjének vesztét maga előtt látná, mik talán egy ki nem számított rugó erejétől, egy számolási tévedéstől függnek? S hideg részvétlenség körözi őt, s azon százak közt, kik tíz-tíz forinttal segítették elő, alig találkozik egy, ki ezen állapotot felfogná, ki őt baráti kézszorítással bátorítaná s a csüggedés óráiban vigasztalná; alig találkozik, ki a gépet, habár kíváncsiságból, megnézné! A nagyobb rész odavetette neki a pénzt, mint szoktunk alamizsnát vetni az alkalmatlan koldusnak, hogy megmenekedjünk tőle, nem emberi érzésből; s most legfellebb azt kívánja tudni: valjon a lángeszű gépész pénzbeli számadásait az olasz könyvvitel szabályai szerint vitte-e? – mi történjék a géppel, ki gondolna avval! – Mindez kimondhatatlan fájdalmat gerjesztett bennem, pedig Kliegl nem panaszkodott, sőt mély hálával említé azokat, kik az ügybarátok utolsó hírlapi

felszólamlása után közel 300 forintot áldoztak a munkára, – de az üres műhely s maga a csaknem egészen kész gép hangos panaszképpen állottak előtte – s én érteni kezdtem Prométheusz[6] mítoszát, a hatalmas Titánét, ki az égi tüzet a földiek számára elorozta, s azért a kaukazi bércekhez bilincseltetett, hol őt az általa boldogított emberek egyike sem kereste fel, míg a saskeselyű belsejét felszaggatta. Valóban, minden lángész új Prométheusz – s a saskeselyű időnk itlan, számoló, kereskedői s ügyészi kedélyét jelképezi.

Pestre jövén, több rokonérzésű férfiakat találtam, kik addig cselekedtek, míg én ábrándoztam. Itt volt barátom, *Zsoldos* Ignác[7], ki a *Kliegl-könyv* eszméjét megpendítette, minek következésében már több író beküldte járulékát, köztök gróf *Mailáth* János[8], Komáromnak oly becses naplóját; itt a lelkes *Császár* Ferenc[9], ki nemcsak az ügy általános előmozdításában fáradozott, hanem a könyvre szükséges papirost is előlegezte; itt *Garay*[10], ki a szerkesztés és felügyelés terhét magára vállalta, s midőn még *Heckenast* és *Landerer*[11] könyvnyomó intézete a nyomtatást is előlegezni ígérte, csak egy hibázott még, a négyszáz pengőforint, mire Kliegl nek legközelebb szüksége volt. Felszólítottuk tehát azon könyvkereskedőt, ki már annyit tett a magyar irodalom számára, kinek egyes munkáknáli nyereségét az írók oly sokszor említik, míg a megbukott munkáknáli veszteségét elhallgatják, kinek árvízkönyvi[12] jövedelmét azok vetik szemére, kik ahhoz járulékaikat be nem küldötték – *Heckenast* Gusztávot, – s ő késznek nyilatkozott a nehéz idők és pénzkrízis dacára is ezen összeget előlegezni, ha a többi könyvkereskedők magokat el nem vonják, – sőt mindjárt fel is szólította e részben *Eggenberger* Józsefet[13] és *Hartleben* K. A.[14] urakat, kik vele egyetemben a szükséges pénzt Pozsonyban kifizették. – Mindezen előlegezések hypotékájaul [zálogául] szolgál ezen könyv, – mire azon olvasókat figyelmeztetni kötelességemnek tartottam, – kiket a tartalom ki nem tudna egészen elégíteni, hadd elégítse ki őket azon *érzelem*, hogy egy nagyszerű találmány kivitelét *elősegítették*.

Pulszky Ferenc

Kliegl-könyv. Pest 1842. I. köt. I–VIII. l

1. *Kliegl József* (1795–1870) – magyar feltaláló. Pesten végezte egyetemi tanulmányait, utána katonának állt, de egy sebesülése miatt elhagyta a katonai pályát. Bécsben tanult festészetet, s egy ideig festegetéssel kereste kenyerét. 1833-ban gépészettel kezdett foglalkozni, s hamarosan egy búvárhajó és egy számoló-

gép tervét készítette el, megvalósítani azonban egyiket sem tudta. A XIX. század közepe táján – a nyomtatás századeleji gépesítése után – a nyomdászat egyre aktuálisabbá váló problémája lett a szedés meggyorsítása a kéziszedésnek gépiszedéssel való felcserélése révén. Kliegl a szükségszerűséget felismerve, az 1830-as években egy olyan gépet tervezett, amely betűket szed, majd a nyomás elvégzése után azokat szét is osztja. Találmányát, amelynek modelljét 1839-ben bemutatta a pozsonyi országgyűlésen, és 1840-ben foglalkozott vele a Magyar Tudós Társaság is – kellő támogatás hiányában nem tudta elkészíteni. Bár a magyar írók és politikusok egy része az 1842-ben megjelent Kliegl-könyv kiadásával segítségére sietett, s országos gyűjtésre is történt kísérlet, Magyarországon a nyomdák körében ekkor még kevés érdeklődés mutatkozott az ilyen jellegű technikai találmányok iránt, s Kliegl gépének gyakorlati alkalmazására nem került sor. Később a gép modellje is elveszett. Nem valósult meg számos más találmánya sem (egysínű vasút, hangjegyírógép, aratógép stb.), élete utolsó éveit nyomorogva élte le, újból festegetett, s kisebb találmányok eladásából tartotta fenn magát.

2. Az Előszó szerzője *Pulszky Ferenc* (1814–1897) – író és régész, a Nemzeti Múzeum igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Részt vett a reformkori haladó mozgalmakban, a liberális ellenzéki politikát támogatta. A szabadságharc idején a nemzeti kormány megbízásából Angliában diplomáciai szolgálatot látott el. Az emigrációban Kossuth oldalán tevékenykedett. 1866-ban hazatért, és a Deák-párt tagja lett.
3. *Platón* (i. e. 427–347) – görög filozófus, az idealista filozófia legnagyobb ókori képviselője. L. a 76. szemelvény 25. jegyzetét.
4. *Thót* – óegyiptomi isten. Az istenek írnoka, a tudományok és művészetek feltalálója.
5. *Tantalosz* – a görög mitológia szerint király volt, akit büntetésből Zeusz az alvilágba küldött, s ott örökös éhséget és szomjúságot kellett elviselnie, bár szája előtt a legfinomabb ételek voltak, s állig vízben állt *(tantaloszi kínok)*.
6. *Prométheusz* – görög mitológiai hős, az emberi értelem jelképe.
7. *Zsoldos Ignác* (1803–1885) – jogász, kúriai tanácselnök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Az aulikus politika híve volt.
8. *Mailáth János* (1786–1855) – politikus, író. Vagyonát könnyelműen elpazarolta, s az osztrák rendőrség szolgálatába lépett. Magyar verseket, mondákat és meséket adott ki német nyelven. A Kliegl-könyvben általa megjelentetett mű: Magyarországi s erdélyi bujdosó fejedelem Késmárki Thököly Imre secretariusának, Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experientiaja. 1697. oct.–1703. febr. 1.
9. *Császár Ferenc* (1807–1858) – ügyvéd, író, szerkesztő. Számos olasz író munkáját fordította magyarra. Ő volt pl. Dante első magyar fordítója. Nevét Petőfi elleni támadásai tették hírhedtté.
10. *Garay János* (1812–1853) – költő, hírlapíró, kritikus. Vörösmarty hatására való eposzokat írt. Legjelentősebb műve a Háry János történetét feldolgozó Az obsitos.
11. *Heckenast és Landerer* – Heckenast Gusztáv pesti könyvkereskedő és Landerer Lajos nyomdász 1840-ben társultak, s közös üzemüket az ország egyik első nyomdájává fejlesztették.
12. *Árvízkönyv* – Heckenast Gusztáv könyvkereskedőt az 1838-i pesti árvíz alkalmával igen nagy károsodás érte. Támogatására

a magyar írók – Eötvös József felhívására – Budapesti Árvízkönyvet adtak ki.

13. *Eggenberger József* – pesti könyvkereskedő. Weigand János György halála után, 1802-ben az ő üzletét vette át s ez 1850-ben fiára, Eggenberger Ferdinándra szállt.

14. *Hartleben Konrád Adolf* (1778–1863) – pesti könyvkiadó és könyvkereskedő 1803-tól 1844-ig. L. még a 87. szemelvény 2. jegyzetét.

118

KOSSUTH A PAPÍRGYÁRTÁSRÓL[1]

1842

VI. Papír

Ha egyszer iparműkiállításaink segedelmével honi papírgyáraink összes terményét (produkcióját) megismerhetendjük, s a külföldről még mindig igen nagy mennyiségben bejövő (mintegy 50–60 000 rizma) papírt hozzávetendjük, el fogunk bámulni a tömérdek mennyiség fölött, mely ez iparműből hazánkban évenként elfogyasztatik. – Az irodalom ugyan még nem fogyaszt annyit, mint a szellemi kifejlés érdekében óhajtanunk kell, ámbár újabb időben a gyarapodás e részben is igen nevezetes; miután csak a hírlapok által felfogyasztott papírt legalábbis 12 000 rizmára (6 millió ívre) tehetni, s csak a budapesti öt könyvnyomó intézet évenkint mintegy 32 ezer rizmát dolgozik fel; mindazáltal a kollegiális [testületi] kormányzati rendszer, s municipális [megyei] életünk és végetlen törvénykezéseink kellékeire tekintve, bátran elmondhatjuk, hogy talán nincs ország, melyben hasonló népességre több papírfogyasztás esnék. – Honunkban jelenleg a papirosmalmok száma a százat bizonnyal meghaladja; terményeik azonban csak igen kevéssé valának az első műkiállításon képviselve. –

Küldöttek ugyanis gyárműveikből mutatványpéldányokat:

Smith és *Meynier* urak fiumei géppapírgyárukból.

A szlabócsi géppapírgyár, Gömör vármegyéből.

Schloss Móric, a *hermaneci* papírgyár tulajdonosa.

Hüttner Keresztély pécsi papírgyáros. – Néhány szót mindenikről.

Smith és *Meynier* urak fiumei papírgyára oly nagyszerű, oly szilárd hírű s hitelű intézet, hogy nemcsak minden magyarhoni papírgyárak között kétségtelenül a legelső helyen áll, s eddig mögötte minden más messze hátra van, hanem némely

papírnemekre nézve a világpiacon is az európai kontinens papírgyáraival bátran mérkőzhetik; mit az is bizonyít, hogy gyárművének oly biztos keletet talál, miszerint még mindig nem látná szükségesnek műveinek árát leszállítani, ámbár az oly magasan áll, hogy az ausztriai, például neusiedli papírt jóval olcsóbban kaphatnók, a neusiedli papírgyár pedig a fiumei után az egész monarchiában első helyen áll. — Fiume (amint tudva van), szabadkikötő lévén, vámvonal által van az országtól elválasztva*, miért is *Smith* és *Meynier* urak jelenleg, úgy látszik, nem annyira bel-, mint külföldre, név szerint Olaszországra dolgoznak. Ezen gyárnak úgy, valamint a többieknek is részletes ismertetését, adathiány miatt, a jövő iparműkiállításra kényteleníttetvén halasztani, jelenleg csak annyit említünk, hogy a műbíráló választmány *Smith* és *Meynier* urak fiumei géppapírgyárukat, műiparos érdemeik méltánylata jeléül — *ezüst* emlékpénzzel tünteté ki.

*Gyürky*né asszony és *Hornbacher* testvérek *szlabócsi* gyára (Gömör vármegyében, Rozsnyó mellett) honunkban a fiumei után legelső géppapírgyár; s minthogy nyomtató papirosra nézve géppapírral a merített papírnak legjobb neme sem képes akár szépségben, akár olcsóságban versenyezni; az iparegyesület annyival inkább kötelességének ismeri ezen gyárt a közönség pártfogásába ajánlani, minél bizonyosabb, hogy a tetemes pénzerőt kívánó gyárak csak terjedt produkció által lesznek képesekké gyártmányaiknak oly árt szabni, miszerint a befektetett tőkét már rég fedezett, s így olcsóbban dolgozható külföldi gyárakkal versenyezhessenek. — A szlabócsi papírgyárt a műbíráló választmány *bronz emlékpénzzel* kitüntetésben részesíté. — ...

Schloss Móric úr hermaneci papírgyára a merített papirost (geschöpftes Papier) készítő gyárak közt már több idő óta kétségtelenül vagy első, vagy legalább a legelsők sorában áll, s kiállított műpéldányai a bíráló-választmány által teljes méltánylattal említendőknek jelöltettek ki. Egyébiránt örömmel esett értésünkre, hogy *Schloss* úr hermaneci papírgyárát éppen az iparműkiállítás alatt szintúgy géppapírgyárrá alakította, s most már nemcsak mint ilyen dolgozik, hanem Pesten raktára is van; reményljük, a jövő augusztusi második magyar

* A szabadkikötő értelmét nem mindenki ismeri. — Ez annyit tesz, hogy magába Fiuméba a tengerről mindent vámmentesen szabad be-, és Fiuméból a tengeren kivinni, de Fiuméba az országból, vagy onnan ide, semmit vám nélkül, azaz: a vámvonal nem Fiumén túl, hanem Fiumén innen van.

iparműkiállítás alkalmat nyújtand a közönségnek géppapírjával is megismerkedni; az egyesületnek pedig műiparos érdemeit dicséretes előmenetelök szerint, méltányolni . . .

A pécsi papírgyár szépkészületű színezett és nyomtató papirost állított ki; kívántuk volna, hogy ehelyett inkább fejér írópapirost állítson ki: mert ama nemekben merített papírt készítő gyár géppapírgyárral sem olcsóságban, sem szépségben nem versenyezhet.

Végezetül a papírgyártásra nézve meg kell vallanunk, hogy nézetünk szerint ez oly állapotban van, miszerint egy kis védelmet már tökéletesen megérdemelne; ezt mi azonban nem annyira a külföldi papír behozatalának drágításában, mint inkább a rongykivitelnek kissé nehezítésében keresnők; s azon elvet szeretnők erre nézve is a vámszabályzatban követve látni, melyet a selyemnél tapasztalunk, s mely általában a védvám-rendszernek egyik alapelve, ti. hogy a feldolgozott mű kivitele könnyíttessék, de a honban feldolgozható nyersanyag kivitele nehezíttessék. Most, a szállítás könnyítése tekintetéből, mindig a legjobb rongy, mégpedig nagyrészt tisztázottan, szállíttatik külföldre, s emiatt a honi papírgyárak nagyrészt alábbvaló anyagra szorulvák; s ehhez még egy-két parányi papirosmalom tulajdonosának arróli bizonyítványa, hogy a honi szükség rongyokban fedezve van, elegendő 10—20 ezer mázsányi rongy kivitelére engedelmet eszközölni; mi aztán gyakran kétszer annyinak is kaput tár. — Az ily bizonyítványokat mindenesetre csak a legelterjedtebb működésű és szilárd hitelű gyároktól gondolnók elfogadhatóknak lenni. —

Jelentés az első magyar iparműkiállításról. 1842. Pest, 1843.

---

1. *Kossuth Lajos* (1802–1894) gazdaságpolitikájának egyik lényeges pontja a magyar ipar fejlesztése volt – a bécsi udvar gyarmatosító törekvéseinek ellensúlyozására. Ezért hozta létre az Országos Iparegyesületet is. E testület 1842 augusztusában és szeptemberében a hazai ipar állapotának ismertetésére megszervezte az első magyar ipari kiállítást. Rendezője Landerer Lajos volt. Az Iparegyesület igazgató-választmányának megbízásából Kossuth Lajos, a választmány aligazgatója jelentést szerkesztett a kiállításról. Ebből a VI. fejezetet, a papíriparra, papírgyártásra vonatkozó részt közöljük.

Könyvkereskedelem és közművelődés

119
STROHMAYER IGNÁC ANTAL[1]
HÍRADÁS
1790. augusztus 9.

Mindenekelőtt tudva vagyon, hogy a köztársaságnak előmozdítására nincsen egy-egy megkívántatóbb szükséges eszköz, mint a kereskedés, s e tekintetben minden igaz hazafinak is szoros kötelessége ezen jeles ágazatját a haza boldogságának tehetsége szerint előmozdítani. Nem lehet ebben akadály a nagy nemből való származás, se semmiféle rangja a köztársaságnak egymástól különböző tagjainak. Mert ami egy tagnak díszes és szükséges is cselekedni, nem lehet az a másiknak becstelenségére.

E részben én is csekély értékemet a haza javára teljes szívből célozván, bátorkodom a nemes közönségnek alázatosan ajánlani: amidőn szándékozok egy nemes ifjat keresni, aki, minekutána oskolabéli tanulását elvégezte, s a magyar, deák, tót, német nyelveken szólani tud, azonban a francia nyelv megtanulására is magát ajánlja, praktikáns [gyakornok] nevezet alatt mellém jönne, könyvárosi hivatalom folytatására lévén segedelmül, igérvén, hogy nemcsak szabad asztalt, de ingyen szállást ahhoz tartozó fűtéssel, gyertyával fogok számára szolgáltatni, de azonfelyül a többi polgári inasok sok minden szükséges házi szolgálatot körülte el fognak végezni, úgyhogy eszerint csak ruhájára lesz magának gondja. Két esztendők után pedig már öltözetére s egyéb szükségeire is esztendőnként 200 r. for. [rajnai forintot] úgy ígérek, hogy azalatt szorgalmatosságát s hűségét tapasztalván, fizetését meg-megnagyobbítani kötelességemnek fogom esmérni.

Ha elgondolom, mely nemes kereskedésnek tartatik a könyvárosság Francia-, Anglia, Németországba, úgy látom, hogy annak javaslására indítóokokat előhozni a hazafiak előtt szükségtelen. Költ Pesten, 9. Augusztus. 1790.

Strohmayer Ignác Antal
könyváros

Ungarische Staats- und Gelehrten Nachrichten, 1790. augusztus 11. Melléklet.

1. *Strohmayer Ignác Antal* († 1793) – pesti könyvkereskedő. Üzletét, amelynek Budán és Kassán is voltak fiókjai, 1788-ban vette

át Köpff János György özvegyétől. Nagyméretű vállalkozásokba kezdett, főként külföldi könyvkiadókkal állt kapcsolatban, de anyagiak hiányában hamarosan eladósodott. Halála után hitelezői csődöt kértek ellene; üzletét elárverezték. Itt közölt felhívásában könyvkereskedő-segédet keres.

120

MAGYAR MIHÁLY
A MAGYAR KÖNYVKERESKEDÉS ÉS IRODALOM ÜGYÉBEN[1]
1848

Előzmény

Hazánk teljes felvirulását úgy lehet eszközölni, ha minden polgára — a még számtalan hiányokat tehetsége szerint jóval pótolni, betölteni ügyekszik. Ily közremunkáláshoz pedig csak úgy lehet célszerűen járulni, ha ki-ki saját körében forogva, magának életpályául kitűzött szakjában előbb tapasztalást és jártasságot szerezvén, azt jól megfontolva, egyenes szívű jóakarattal hona oltárára leteszi, mellette erélyes buzgalmat fejtvén ki, hogy azzal másoknak is minél több hasznot szerezhessen.

Pályám az irodalom kezelése, vagyis a könyvkereskedés, mely ügyben foglalkozásom első idejét ugyan idegen szellemű egyének és idegen viszonyok közt töltém, mit kezdetben azért is igen fájlaltam, mert szívem mindenkor csak hazámért dobogott, és helyzetemnél fogva mégis külföldieskedni voltam kénytelen. Azonban habár eleinte szerettem volna is szerepemet nemzetivé fölcserélni, mégis minden elfogultság nélkül meg kell vallanom, hogy később valóságos szükségnek tartám azon körbeni maradásomat, különben nem szerezhettem volna magamnak azon tapasztalást az irodalom kezelése, vagyis inkább terjesztése körül (mert nemzeti könyvkereskedés még nem létezék), — nem ismerhettem volna meg azon rideg s visszaélő szokásokat, melyek honi irodalmunk előmenetelét gátolják.

Röviden és közérdekűleg szándékozom e tárgyra vonatkozó észrevételeimet előadni; azért legyen szabad reménylenem, hogy tisztelt ügytársaim és a magyar író urak, netalán félreértve jószándékú hazafiúi buzgóságomat, nem veendik rossz néven; egyébiránt amennyire előadásom hiányosságát a nálamnál netalán jártasabbak jobbal pótolni akarnák, s ezt a t. szerkesztőség közölné, — az útbaigazítást vagy e tárgy

bővebb megvitatását a legszívesebb köszönettel fogadnám.*

Budapest a magyar irodalom forrása úgy, mint Lipcse a német irodalomé. Különbséget e két város közt annyiból lehet tenni, hogy amaz még zsenge korában van, és számtalan nehézségekkel kell küzdenie; — emez pedig már jóformán tökélyre vergődöttnek tekinthető, és nagyban működhetik. A kútforrásnak mindenütt jó állapotban kell lenni, kicsinynél úgy, mint nagynál, különben nem is reménylhető, hogy célszerű vagy üdvös ágakat bocsáthasson ki magából. Én csupán a hazai irodalom forrásáról szólandok; erre fordítsunk figyelmet, ezt törekedjünk célszerűvé alakítani; mert csak úgy reménylhetjük, miszerint üdvös hatással áradand nemzetünkre. És erre törekedni főleg a mi átalakulással küzdő nemzetünk feladata, mert irodalom szüli a tudományosságot, műveltséget, szép és jó ízlést, szép és jó erkölcsöket, — s ezek emelik leginkább naggyá és dicsővé a hazát, nemzetet! — Lássuk mármost a teendőket!

I

Irodalmunk már születésénél megholtnak tekinthető

Midőn a keresztény ember világra jő, sok század óta első szükségnek tartatik őt megkeresztelni, mely alkalommal az úgynevezett egyházi anyakönyvekbe neve, születésideje föliratik, és e szerint több század után nyomára lehet akadni, — mit a legcélszerűbb intézkedésnek kell tartanunk. Én a könyvek megjelenését éppen úgy tekintem, mintha újon szülött gyermeket látnék. Német, frank és más, az irodalomban fölöttünk álló nemzeteknél a keresztséghez igen hasonló szokás divatozik, miáltal könyveiket nemcsak célszerűen terjesztik, de egyszersmind örökemlékűvé is teszik. — A kiadó ti. azon legelső példányt, melyet a nyomdából kezéhez kap, szerzőjének, mint atyjának, helybenhagyás végett bemutatja, és anyai szorgos ápolással felruházza minden tudnivalóval, és elküldi az irodalmi jegyzőhez az Értesítőbe, mint gyermeket a paphoz, hol címe, alakja, mennyisége, nyomtatója, kiadója,

* A hazafias szellemű tisztelt könyvárus úr oly nagyfontosságú ügyet kezd mozgatni, melyhez, úgy hiszem, íróink közül többen is hozzá fognak szólani. — Sőt, e figyelemre méltó cikkek közlése után, magunk is nyilvánítandjuk e tárgybani nézetejnket, amidőn egyszersmind a most keletkezett irodalomterjesztő társulat célja- és viszonyaival közelebbről ismertetendjük meg t. olvasóinkat. — *Szerk.*

vagy hogy hol lehet azt mindenkor megkapni, ára és minden egyéb szükséges pontosan följegyeztetik. — Ez nálunk, a magyar irodalommal, fájdalom, eddig nem történik. 1840-ben Wigand F.[2] könyvárusi segéd volt az első, ki „Bibliographiai Értesítő" cím alatt e hiányt pótolni ügyekezett; azonban 1842-ben helyét megváltoztatván, a maga nemében egyetlen szükséges lap is megszűnt. Jelen sorok írója ezt fájlalván, azonnal folytatásáról gondoskodott, de minden ügyekezet és fáradság haszontalan vala, mert nem találkozott reá kiadó, — míg valahára az 1843-iki év 2-ik felében 775 előfizetett példányok biztosítása által Eggenberger[3] könyvárusnál „Irodalmi Hirdető"* cím alatt volt szerencsés megindíthatni, de távolról sem oly sikerrel, mint W[igand] úr, mert még annak kiadója áldozattal is szabad kört engede, az én kiadóm költségének biztosítása mellett is bizonyos körbe szorítá a kiadók cikkeinek fölvételhetését. Emellett nem is juthaték oly biztos kútfőkhöz, mint elődöm, ki azt helyzetének köszönheté, míg én sok költség és baj mellett is csak hiányosan közölhetém a megjelent könyvek jegyzékét; hozzájárulván még az is, hogy néhány erdélyi és általán minden külföldön megjelent magyar könyv jegyzékét közrebocsátani nem engedék.

Míg nálunk ily jegyzék közös erővel és tökéletesen nem készíttetik — legyen irodalmunk bár oly gazdag is, hogy alig találnánk tárgyat, melyre vonatkozó munka nem jelent volna meg, és ha buzgón fáradozó íróink valamennyien éltöket áldoznák is fel munkák készítésével, utódainknak szükséges és kedves könyveket nyújtandók — igen ritkán érhetünk célt, mert íróink munkálataihoz csak addig juthatunk, míg azok az első hírlapi ismertetés után emlékezetben maradnak, vagy aztán véletlen látás-hallás alkalmával némelyek ismeretébe jut; de általános figyelmeztetés és maradandó emlékre, mely szerint mindenki, s bármikor megismerhetné, nem fordíttatik kellő gond. — A hírlapi megismertetésre 6—12 példányt kell a kiadónak áldozni, mégis alig említi 2—3 szerkesztő, ezek is csakhamar elenyésznek az újdonságok rovatában. Az irodalmi jegyzőbe, mely mindenki által használható kézikönyv alakban jelenhetnék meg, csak egy példány volna szükséges, és ez többet használna bárminő egyéb hirdetgetéseknél, mert ezer meg ezer példányban osztatnék szét könyvárusok által az irodalom kedvelőinek, és így igen természetes,

* Ezen cím alatt Eggenberger még jelenleg is folytatja — de feletébb hiányosan. — *Szerk.*

hogy ez kívánt eredményt hozandna. Azért irodalmunk emelésére a legelső teendők közé vélem sorozandóknak egy *„általános magyar irodalmi jegyzőt"*, azaz időnként rendesen megjelenő magyar, vagyis honi irodalmi jegyzéket létrehozni, melyben minden megjelent munka pontosan felsorolva legyen; azt azonban csak úgy vélem elérhetni, ha minden könyvkiadó egy példányt szentelend e célra, azt rögtön megküldi az irodalmi jegyzőhez, mellette közölvén annak árát és egyéb tudnivalóit is.

Ha ezt lelkiismeretesen teljesítjük, és a jegyzőt mi, magyar könyvkiadók, összes erővel terjesztjük, — bízvást merem állítani, hogy irodalmunk nem lesz többé már születésénél megholtnak tekinthető, mit valóban szívemből óhajtanék, mert enélkül, fájdalom, kiadóink tetemes anyagi költségüket, az írók szellemi fáradozásaikat, a jelen nemzedék s az utókor — a honi irodalomból meríthető kiképezhetését vagy nemzeties irányt nyújtó élvezetét elveszti, és kénytelen idegen nyelvű és idegen szellemű könyvekhez folyamodni, miáltal a nemzeti műveltség leginkább háttérbe szoríttatik.

Ezen irodalmi jegyzőlappal igen könnyen összekapcsolható volna egy alapos, részrehajlatlan irodalmi bíráló lap, melyet szinte szükségesnek tartok. Külföldön több ily irodalmi bíráló lapok léteznek, de nálunk egy is megfelelhetne a célnak, ha különben alapos és pártatlan jellemben szerkesztetnék, anélkül, hogy benne a szőrszálhasogató, túlságos követelés feltűnő volna, mert hiszen irodalmunk még zsenge korában van. — Igaz, hogy éppen e korban kell jó irányt adni, de a jó szándékot és tehetséget mégis jobb szándékkal kell méltányolni, mint azt eddigi tudós bírálóink nagyobb része tevé; — hol az említett két tulajdon hibázik, vagy még ezenfelül talán éppen rosszra való törekvés vagy káros kontárkodás mutatkoznék, ott gyomláljon a jó irányt adni tudó kertész, — ott sújtsa az alapos bíráló a tudatlant és rosszakaratút.

Ily irodalmi bíráló lapok nálunk már különféle alakban és névvel tűntek föl, és mindnyájan békén nyugosznak a mulandóság örvényében. De talán azt vélik némelyek, ha tehát már voltak, és nem bírták magukat fenntartani, minek ismét újabbat létrehozni? Igenis, haszontalan volna oly modorban, mint az eddigiek voltak, hol angol, francia, német és isten tudja, minő nyelveken megjelent munkák is bírálgattattak, vagy azoknak bírálatai német után közöltettek, míg saját irodalmunkat ezáltal sokszor háttérbe szorítják. Azok, kik a külföldi irodalmat is tökéletesen kívánják bírni és ismer-

ni, nem szorulnak magyar bíráló lapra, mert a külföldi bíráló lapok által sokkal biztosabb úton vezettetnek azok megismeréséhez, de a saját irodalmunk iránti figyelmeztetésre sokan szorulnak, különösen olyanok, kik legjobb akaratuk mellett is nem képesek mindent megszerezni, óhajtják a megjelent, sokszor cifra című munkának beltartalmát bírálat útján közelebbről megismerni, nehogy saját kárukon okulva, sok csalódás után végre eliszonyodjanak a könyvvevéstől. — Egyébiránt nem akarom én az idegen irodalom mellőzését egészen, mert kivált oly műveket, melyek például honunkról vagy nemzetünkről szólanak, szinte szükség megismertetni.

II

Könyvárusaink legyenek hazánkban magyarok

Ezen kívánatom, tekintve saját állásomat, sokak előtt talán önzésnek fog tetszeni; de isten látja lelkemet, nem egyéb az a legtisztább hazafiúi óhajtatnál. Magyarhonban csaknem mindenütt merő német könyvárusok vannak, kik közül, igaz, egy-kettő érdemeket szerze a magyar irodalom terjesztése körül; de fájdalom, vannak olyanok is, kik ugyan csak kürtölik *a magyar és külföldi* könyvkereskedés-címet, mindazáltal, miután ez utóbbi zsírosabb falatokat nyújt, csaknem kizárólag erre fordítják figyelmöket. Vannak olyanok is, kik ha észreveszik, hogy a segéd vagy gyakornok, talán véletlenül, a félretett s porlepte magyar könyvek sorsán szánakozva, azokat nagyobb mozgásba akarná hozni, imígy riasztják azt el szándokától: „*a magyar könyvkereskedés csak mellékes foglalkozásunk, üzletünk*".

Urak, könyvárus urak, kik a magyar hazában élünk, s ennek jólétét – ha egyébért nem is, mind önérdekünkért előmozdítani akarjuk, e tekintetben csak úgy érhetünk célt, ha a nemzeti műveltséget egyaránt fejleszteni, erősbíteni törekszünk. Márpedig kik tehetnének e termékeny téren többet, mint könyvárusaink, kik hathatós ajánlataiknál fogva a tudományosság szövétnekét mintegy kézből kézbe átadják a növelési ügy bajnokainak. Szülők és tanítók képezik a nemzet sarjadékait, haza jövőjét, és ha ti ezekbe idegen irányt, idegen szellemet ügyekeztek oltani, vétkeztek a nemzet jogai és célja ellen; mert vajmi ritkán találkoznak oly erősek, kik a rájuk tukmált idegen könyveket nemzetiségünk hasznára tudnák fordítani. – Ha mi, könyvárusok, az édes haza javaiban részesülünk, sőt a magyar irodalomból az írók

verejtékes munkája után szép jövedelmeket húzunk, emberi és polgári kötelességünk a jót hálával fizetnünk vissza. A nemzet méltán megkívánhatja, sőt követelheti tőlünk, miszerint a magyar irodalmat, s ezzel egyedül a nemzeti műveltséget tehetségünk szerint emeljük, s az üzérkedésen felül egy kis szellemi rokonszenvet is tanúsítsunk iránta. Ezen igazságról, úgy hiszem, minden jobblelkű és műveltebb magyar könyvárus meg van győződve, főleg a fiatalabbak, s így korszerűbbek sorában. Öregebb könyvárusainktól, kik közül többen külföldről vándoroltak be e tejjel-mézzel folyó hazába, nem lehet éppen szigorúan követelnünk, hogy a magyar nyelvet most, agg napjaikra tanulják meg, de azt mindenesetre, hogy kereskedésökben magyar segédeket is tartsanak, vagy szükség esetében képezzenek. Igaz, hogy e képezés, beavatás, nem csekély fáradságba kerül, de hiszen ezáltal nemcsak a köznek, de maguknak is hasznot szerzenek, és nem fognak többé ellenökben oly káros és botrányos vádakkal fellépni, miképp a külsőleg fényes és magyar című könyvárudákban nemhogy beszélnék, de még csak nem is értik a magyar nyelvet, mi több, gyakran figyelemre sem méltatják azon látogatót, ki hazájában nemzeti nyelven kér magyar könyvet; – nem fog a közönség panaszkodhatni, hogy ezt vagy amazt a magyar könyvet kérte, de miután egyik segéd sem érté őt, kézügyre eső, de egészen más tartalmú könyvet nyújtának neki, – nem fog azon szégyen a kiadó-könyvárus urakra háramlani, miszerint a segédek saját főnökük kiadásait sem ismerik; – mert miképp is volnának képesek erre, midőn külföldi létökre még csak fogalmuk sincs nyelvünkről, melynek megtanulására ki sem buzdítja őket, megelégedvén azzal, ha németül, franciául vagy tótul tudnak fecsegni és néhány magyar könyv címét eszökben bírják tartani. Vegyük csak azon esetet, hogy számtalanszor oly irodalomkedvelőtől látogattatunk meg, ki nem egyes kitűzött könyvek megvétele miatt, hanem átaljában csak azért megy a könyvárudába, hogy ott a sok közt valami neki valót, szakmájába vágót, kedve szerintit kapjon. Ez esetben a magyar nyelvet értő s irodalmunkat ismerő segéd kevés fejtöréssel, azonnal mutogathat többfélét is, melyeket a kereső által használhatónak vél, – és ajánlatai után sokat adhat el; a könyvkedvelő pedig örömmel távozik, mert vágyát kielégítve találván, nem kényeleníttetett más helyekre menni, és többször is meglátogatandja ezen árudát. Ily véletlen látogatások aztán nem csekély évi jövedelmet nyújtanak

a kereskedőnek, amellett a magyar könyvek keletét, az irodalom emelkedését előmozdítják, és az íróknak is igen jó szolgálatot tesznek.

Ily esetekben az I. cikkben említett irodalmi jegyzék is jó segélyt nyújthat, mert még akkor is, ha a könyvárus nem magyar, vagy nem emlékeznék oly könyvre, mely éppen a kereső kívánatát kielégítené, azonnal a jegyzéket üti fel, s a keresővel együtt könnyen szemelhetnek ki használható könyvet, mely ha netalán nem is volna kéznél, segítve van a dolgon, mert a jegyzék pontosan közli, hol és kinél kapható; minek nyomán a könyvárusi közlekedés által könnyen megszerezhető.

Valóban, az irodalmunk érdekében erélyesen munkálódó magyar könyvárusok s az említett könyvjegyzék hiánya okozzák leginkább a buzgón fáradozó magyar írók és kiadók veszteségét! – Jól emlékszem azon esetre, hogy bizonyos munkát gyakran kerestek, de történetesen sem én, sem többi ügytársaim nem tudtuk annak hol kaphatási helyét, – minélfogva a venni szándékozók kénytelenítettek azt nélkülözni, holott egypár évvel a megjelenés után ily munkák majdnem egész kiadási mennyiségökben – sajtburkolásra fordíttattak. Hány jó könyvnek van ily szomorú sorsa, kivált ha úgyszólván szándékosan és mindennemű elidegenítő körülmény által idézzük föl az iránta hideg részvétlenséget.

III

Könyvkereskedésünk mibenléte

Koromnak majd felét e pályán töltém, s figyelmem mindenkor főképp a hazai irodalomra volt függesztve, és erős szándékom, ezentúl is kizárólag annak élni. – Azért ahol hazámnak e tekintetben szolgálhatok, mindenkor legédesebb kötelességemnek tartandom. Jelen cikkem tartalmát saját tapasztalásomból merítve, közlését azért vélem egész kiterjedésében szükségnek, mert sokszor és sokan azon balvéleményben élnek, mintha a magyar írók a könyvárusok által zsaroltatnának, különösen a munkák bizományba adása alkalmával.

Második cikkemből látható, hogy *magyar* könyvkereskedés még eddig – nem létezik, hanem idegen könyvkereskedésekben magyar könyvek is árultatnak. Így van a dolog; és merem állítani, hogy míg a könyvárusi reform el nem jöend, nem is lehet az másként. Magyar születésű könyvárusok ugyan

vannak, de mindnyájan idegen szelleműeknél tanultanak, azok elveitől elfogulva, nagyobbrészint vagy külföldön, vagy hazánkban külföldi irodalomból keresik boldogságukat, mit alig lehet rosszalni, mert az valósággal előbb nyújt egy jó adag sültet és ananászt, mint hazai irodalmunk egy falatka száraz kenyeret, már csak kiterjedtsége következtében is. Azonban honi irodalmunkból is megélhetnének többen, ha némi üzérkedés szülte rossz szokások nem uralkodnának. Ily rossz szokások közé számítom azt, hogy például egyik vagy másik magyar író munkáját saját költségén kinyomatja, azt valamelyik könyvárusnak 20% eladási díj mellett bizományba adja; kikötvén magának, hogy a hazában szerte minden könyvárushoz megküldje. – Ezen könyvárus, ki szerencsés, de semmi esetre sem ügyes vagy jó szándékú* – ügytársai és a magyar írók iránt –, elfogadja 20/100 [20 %] díj mellett a munkát, mit sem törődvén többi ügytársaival s bizományba vett munkának kelendősítésével – csakhogy ő magának hitelben és anyagilag jövedelmet hajthasson. – Őtőle kénytelenek aztán a többi könyvárusok is venni, mely alkalommal ő 10/100, azaz felét saját díjának, szokás szerint, – nagylelkűleg átengedi. A magyar könyvekkel való kereskedés még nem oly rendezett, hogy minden magyarországi könyvárusok egymással összeköttetésben volnának, mint például Némethonban, hanem egyik vidéki A, másik B vagy C fővárosi könyvárustól hozat magának mindent. – De habár valamennyien is egymással összeköttetésben állnának, mégis bajos volna a vidékieknek ezt vagy amazt a könyvet éppen attól megrendelhetni, kinek az egész kiadás bizományba adatott, mert sok, igen sok könyv nem is hirdettetik, könyvjegyzék, melyből gyorsan megtudhatná, hogy kinek adatott az egész kiadás bizományba, – nem létezik, tehát ő C fővárosi megbízottjától (Commisionaer) rendeli meg. C azon kívánt könyvet A vagy B-től meghozatja, és eladási díj fejében nyer belőle 10/100, vagyis egy forintból 6 kr[ajcár]t, maga fáradsága és költsége fedezhetésére. A vidéki könyvárus, legyen neve Jámbor, fővárosi megbízottjától – C-től ismét eladási díjat vár, éspedig elegendőt, – hogy ne legyen kénytelen a megrendelt könyvet szabott áránál drágábban adni, de kérdem: mit adhat C saját 10/100-jából? talán ő is felezze saját felét? Így volna rendén; de teheti-é ő ezt, ha a

* Bizony, ilyen kevés van köztük. – Azt tapasztalásból mi is jól tudjuk. – *Szerk.*

könyvkereskedési bonyolódott kezelést jól ismerjük, és terjedelmes munkálatait fontolóra vesszük? – Lehetetlen!* – Elősorolom az okokat.

E fővárosi könyvárus legelőször is levélbért fizet, ez költség; segédeket tart, kik a megbízásokat, kereskedési ügyeket kezelik és nem csekély díjat húznak, ismét költség. A segédek a boltot oda nem hagyhatják, azért külső járásokra szolgák tartatnak, megint költség, így még számos kisebb s nagyobbak. C megbízott a többi fővárosiakkal összeköttetésben áll, keresőkönyvbe írja a Jámbor által megrendelt könyveket, s ezzel bejárja a szolga valamennyi könyvárust, mindegyik beleírja abba, ami nála megvan, s midőn ezt tevé, a szolgát elbocsátván, magánál is beírja. A szolga egész nyalábbal ekként összehordott könyveket leteszi, s a segéd először azoknak, kik valamit adtanak, külön-külön követelési rovatába írja, s aztán viszont vidékinek tartozási rovatába; Jámbor részére azonkívül még árjegyzéket [számlát] is kell készítni, s minekután ez megtörtént, a szolga által jól beburkoltatván, gyorskocsi- vagy egyéb közlekedési helyekre küldetik. Magában véve egyedül ez is már annyi bajlódásba kerül, hogy sokszor, kivált krajcáros könyveknél, alig szánhatja el magát a könyvárus, mert [a] nagynak vélt 20/100-tóli díj (teszem **egy** 20 kr-os könyvnél 2 kr) – annyira feloszlik, hogy jövedelem helyett még ráfizethet – csupáncsak a kezelési költségekre; – de hol van még a roppant bolt- és lakásbér, élelem és saját fáradozásaiért öreg napjaira elteendő kevés nyereség? – mert tudva van, hogy ő csupán e pályán akar élni, és nem kereshet más által jövendőt.

Most vegyük, hogy az elküldött könyvköteg Jámbornál megérkezett.

Mielőtt Jámbor átvehetné, vitelbért, éspedig kivált a németes magyar gyorskocsikon, iszonyú sokat kell fizetni. Felbontja a burkolatot, árjegyzékét legelőször is C megbízottjának követelési rovatába írja. A könyveket, áraikkal ellátva, vevőihez küldözi, tehát míg ezek kifizetendik, tartozási rovatukba kell írni, és minderre Jámbornak is, szinte mint a fővárosi könyvárusnak, segédeket, szolgákat, boltot és lakást kell tartani; élni is akar, éspedig még gyakran meglehetősen

* Igen, de a bizományt elfogadó könyvárusok ily jó szándékú felvilágosítást soha nem adnak az írónak, mert irodalmunk ügye legkevésbé sem fekszik szívükön. – Az író pedig nem tudja felfogni: vajon mi az oka, hogy könyveinek oly rossz kelete van. – *Szerk.*

kiterjedt családdal; itt legyen szabad ismét kérdenem: mindezen bonyolódott fáradságaiért megelégedhetik-é ő C-től nyert 5/100, vagyis forintból 3 kr-ral? – Nem több ez, mert azon könyvárus, ki az egész kiadást bizományba kapta a szerzőtől, saját 20/100-jából, azaz forintból 12 kr-tól adott C-nek 10/100-tot, vagyis 6 kr-t. C pedig, ha neki éppen tetszik, a Jámbornak ebből 5/100, vagyis 3 kr (mely csekélységet azonban már szégyenből is maguknak tartják), – és így megy a könyvhozatás megrendeléseknél 4–5, sőt több könyvárus kezén keresztül, míg valahára a kívánt helyre ér. Őszinte akarok lenni, és a dolgot úgy előadni, mint van; tehát megvallom, hogy a könyvárusok minden egyes könyvet külön nem szoknak szállíttatni az előadott úton, hanem egy vagy két hétben összejött megrendeléseket egybeszőnek, és így 10, 20, néha több forintnyi értékű szállítmány egyszerre kezeltetik ugyanazon módon, mint már előadám. Így már kedvezőbb, mert 20 fr-ból [forintból] 20 garasa marad a vidékinek, gondoljuk; – de 20 ft árú könyveket melyik posta, gyorskocsi vagy gőzös fog Pozsonyba, Bécsbe, Debrecenbe vagy Erdélybe szállítani? – Ha ezt jól megfontoljuk, láthatjuk: hogy *innét ered azon visszaélésnek vélt botrány, miszerint magyar könyveket vidéki könyvárusoknál vagy éppen nem lehet megkapni* (mert azoknak meghozatása költségét sem lehet a nyert díjból fedezni), *vagy néhány krajcárral drágábban kell azokat fizetni, mint hirdetve voltak.* Ennek azon káros következése van, hogy sokan, kik okát nem tudják, bosszankodva a fölemelt ár miatt, nemcsak akkor nem vesznek magyar könyvet, de megharagszanak az ártatlan vidéki könyvárusra, és többé feléjök sem mennek, tehát egyéb könyvet sem vásárlandanak többé. – Azért, ha azon szerző urak, kik maguk munkáját ki is adják, engedjenek a könyvárusoknak több eladási díjat, legalábbis $33^1/_3$/100 v. 50/100, azaz egyharmadrészt, ha felét nem adhatják, akkor bizonnyal sokkal előbb érnek célt, mint ki csekély századék mellett sokat akar nyerni, és utóbb is beleveszt a kiadásba.

Jól van, mondhatják ismét az írók, hogy adhatunk mi több eladási díjt? hiszen akkor magunknak alig maradna valami! – mert ennyibe került a papír, nyomtatás stb., és fáradságomért is kell valami, mert én is élni akarok, és minden nem önző, becsületes emberben megvan azon szép mottó: „élni, és élni engedni" – de éppen azon okból, hogy magunknak legtöbb jövedelmet akarunk juttatni túlzott vágyaktól ringattatva, eltévesztjük a jó utat, megfeledkezünk a leg-

szükségesb teendőről, és – semmit vagy annál is kevesbet szerezhetünk, kivált oly tárgyaknál, hol tapasztalás és jártasság nélkül – vigyázás mellett is elcsúszhatunk. – Az imint felhozott indítványt célszerűen lehet mellőzni, ha a munkák kiadója minden könyvárusnak direkte ad legalábbis 20–25/100 díjat, és oly intézkedést teend, hogy munkáját bizonyos helyen mindenki és mindenkor hitelbe kaphatja. – Tiszta lelkiismeretből szólva, az íróknak legbiztosabb jövedelem, ha kéziratait eladhatják, bár csekélységért is, míg *jobb jövőre nem számíthatnak;* mert mindenkor jobb a keves bizonyos, mint sokat ígérő bizonytalan, melynél mi, gyarló emberek, legtöbbször csalódunk, és semminél is kevesebb anyagi jövedelem mellett szellemi vagyonunkban is csorbulást látván, – s ez előttem, majdnem sírba döntő súly.

De visszatérek még az egész kiadást 20/100 díj mellett elfogadó könyvárushoz, hogy azon állításomat, miszerint ő sem eléggé ügyes, sem jószándékú, bebizonyíthassam.

Ő elfogadta a munkát, és a hazai, vagyis magyar irodalom terjesztésén kívül még kötelessége, saját és az író érdekét tekintve, minden üdvösnek mutatkozó alkalmat használni hogy a könyvet kelendővé is tehesse, mit csak akkor lehet reményleni, hogyha azt lelkiismeretesen és buzgó szorgalommal gyorsan szétküldözi a hazában létező *minden* könyvekkel kereskedőkhöz.

Történik azonban, hogy ő nem veszi a dolgot oly fontosnak, mint aminő valósággal (kivált, ha ő egypár forintra már rá sem szorul, és a nemzeti irodalom ügye sem nagyobb legkisebb gondjánál), hogy a könyv véletlenül — bizony jó sokáig sarokba halmozva hever, vagy egészen is elfelejtetik annak szétküldözése, holott a közönség valamint fővárosban, úgy szinte vidéken is újdonságkíváncsi, és addig keresi a könyvet leginkább, míg azokról a dicsérgetések vagy egyszerű említések stb. elmondatnak, s később aztán egyik inkább, másik kevésbé, feledékenységbe esik; azért aminő képzelhetetlen jó hatásúnak tekinthető a gyors szétküldözés, oly káros az azzal való lassúskodás. Szükségesnek vélem itt megemlíteni, hogy e tekintetből célszerűbb volna a munkákat inkább egypár héttel megjelenésük után, mint előbb hirdetni. Ez említett könyvárusi könnyelműség szinte gyakran oka, hogy ha az év lejár, a szerző, munkájaért reménylett pénzösszeg helyett, könyvének csaknem minden példányait tisztán és bántatlanul vagy penészesen, aminő helyen hevertek – visszakapja; de azért korántsem higgyük ám azt, hogy minden szerző

csupán a bizományos könyvárusnak tulajdoníthatja az efféle sorsot, mert lehet ám egy másik könyvárus valamivel buzgóbb a hazai irodalom terjesztése körül, és lelkiismeretes pontossággal szétküldöző, de vajmi nagy bizodalomban élő és merész könyvárusnak kell lennie, ki azt az egész hazában kellően akarja terjeszteni. Mert Magyarországban összesen csak 54 könyvárus létezik, kiknek nagyobb része csak könyvkötő, de azért könyvekkel is kereskedik. – Név szerint ezek: Barra és Stein, Kolozsvárt. Ugyanaz, Nagyenyeden. Beichel és Suk, Temesvárt. Benczur és Vetter, Eperjesen. Barra Márton, Vásárhelyen. Bettelheim testvérek, Aradon. Csáthy, Debrecenben. Eisert, Szolnokban. Gaud, Versecen. Gottlieb, Zomborban. Grünn, Szegeden. Gundt, Pécsett. Frangl, Egerben. Hagen, Kassán. Heilbrünn, Miskolcon. Hollósy, N.váradon. Jasper, Bécsben. Joo, Egerben. Irány, Brassóban. Hochmeister, Szebenben. Kelemen, Pápán. Kilián, Sopronban. Kibling, Nagybányán. Landes, Pozsonyban. Miho, Szabadkán. Németh, Brassóban. Polatsek, Temesvárt. Reichard, Pécsett. Reichard, Kőszegen. Ráder, Fejérvárt. Rigó, Szigetvárt. Salamon, Kecskeméten. Schaiba, Pozsonyban. Schön, Baján. Scharpf, Szombathelyben. Schwaiger János, Pozsonyban. Schwaiger József, Pozsonyban. Schwaiger Tilibert, Győrött. Schröpfer, Budán. Suppán, Zágrábban. Szigler A., Komáromban. Szigler M., Nyitrában. Szilády, Kecskeméten. Szintelszky, Pozsonyban. Szőllősy, Szigeten. Telegdy, Debrecenben. Tilsch, Kolozsvárt. Wachter, Nagyszombatban. Vajdics, Kanizsán. Weidinger, Pécsett. Vázsonyi, Veszprémben. Wigand, Pozsonyban. Wigand, Sopronban. Wolfgang, Lőcsén.

Állítsuk össze ezeket hely szerint, s tapasztalhatjuk, hogy néhol 2, 3, 4, sőt több könyvárus is van, míg másutt, számos lakossal bíró nagyobb városokban egy sincs. Aránytalanság, mit ki kell egyenlítgetni. Ezen felsoroltakhoz vagy egyik, vagy másik fővárosi könyvárus küld ugyan könyveket, de mindegyik valamennyinek eddig még nem. A magyar akadémiai könyvárus például alig küld ezek közül 25-nek, tehát hol és hogy keljenek el könyvei? – Gondoskodjék róla az akadémia. – Vannak még a felsorolt 54 könyvárusok[on] kívül aztán többen is; de valamint más országokban, úgy szinte nálunk is szokás, hogy nem minden ember tanulta azon böles gondolkozást, miszerint az adósnak fizetnie kell, – és így megtörténik, hogy ámbár a könyvárusok szaporodnak, de számban mégis körülbelül egy arányban maradnak a régiekkel, mert ahánynyal szaporodtak, annyival csaknem évenként kevesbednek

is azáltal, hogy a fővárosi könyvárustól kapott könyveket ugyan eladogatták, de történetesen a fizetésről annak idejében megfeledkeztek; később aztán figyelmeztetheti, kérheti, piszkálhatja és fenyegetheti is őt a bizományba küldő könyvárus, – de bizony haszontalanul, mert ritkán van foganatja, minek természetes következése, hogy efféle rendetlen fizetőknek jövendőbe mit sem lehet küldeni.

Itt megemlítendő, hogy a könyvárusok közt, különösen egy városban, hol többen vannak*, bizonyos céheskedés uralkodik, s pedig oly kártékony módban, hogy ott a kezdő s még tüzes buzgóságú ügytársat a kiadó és könyvárus urak nemcsak hogy kiadásaiknak bizományba nem adása által elő nem segítik, de még minden kigondolható úton-módon üldöztetnek is.

A könyvárusok, úgy vélem, az írók után első lépcsőn állanak a művelt világban, ők kezelik ezek eszméinek nemes szüleményeit, tőlök megkívánható tehát, hogy ezen pályára méltók, azaz nemes lelkűek és műveltek legyenek, s magukat legelőször is az emberi kötelesség-, vagyis felebaráti szeretetben kitüntessék; pedig mily ellenkező és megvetendő aljas viselet, ha fiatal ügytársaikat – ok nélkül is – csupán kenyéririgységből imígy méltatlanul üldözik! – Minden művelt ember, vagy akiben csak legparányibb ész és becsületérzés van, undorodással fog ily tettekről ítélni. ** – Másrészről maguknak, hazánk felocsudásának s nemzeti irodalmunknak kimondhatatlanul ártanak, mert nemcsak hogy egyesek csekély jövedelmét csökkentik, hanem irigykedés következtében megbuktatnak számos jó könyvet kelendőségükben, mert nemcsak hogy saját kiadásaik nem adatnak az újonc könyvárusnak bizományba, hanem ha ez utóbbi bárminő jeles vagy hasznos könyvet adna is ki, – abból boltjukban egy példányt is meg nem szenvednek, sőt, ha náluk valaki olyanokat csak keresne is, ők azt színből nem ismerik, nemlétezőnek állítják! – Az így előadott dolog nem általam koholt mese, hanem valóságos, de szomorú tény, miről ki-ki meggyőződhetik; ez pedig egyenesen a jó ügynek, a nemzeti irodalomnak szántszándékos elnyomása, miért aztán megvetést az okosoktól, és legalábbis átkot a hazától vonnak az illetők magukra. – Legyünk méltányosak, ha azon képzeletben nem akarunk élni,

* Mondjuk ki az igazat, itt Pesten. – *Szerk.*

** Úgy van! – Mi magunk is botrányos- és aljasnak tekintjük például azon üldözést, melyet e cikk írója ellen némely szűkkeblű pályatársai elkövettek, és még most is folytatnak. – *Szerk.*

hogy az ágakat le kell vágni a fáról, különben naggyá nőhet mint tőkéje, melyből kihajt.

Eltérvén a könyvek szétküldözésétől, még meg kel említenem, hogy ez is szinte oly bonyolódott és sok munkáva jár, mint e cikk elején a könyvhozatásról szólottam, azon kü lönbséggel, hogy ez még egy hosszú ággal terjedelmesb é: *több költséggel jár.* Az *új könyvek, melyek bizományb*a küldetnek szét, ritkán kelnek mind el vidékieknél (kivál ha kevés eladási díjjal küldettek, mivégett figyelmüket inkább másra fordítják, s ezt bosszúsan sarokba vetik), tehát a meg maradt példányok a bizományba küldő fővárosi könyvárus nak most tartozása rovatába íratnak, és a hozzá készítet árjegyzékkel jól beburkolva visszaküldetnek, miért a bizomány ba küldő fővárosi könyvárus ismét vitelbért fizet – éspedi nemcsak egyszer, hanem annyiszor, ahány könyvárus van kinek ő küldött valamit, de el nem adatván, visszaküldetnek ez pedig nem csekélység, mert még előbb a roppant vitelbé 54 egyesre szétoszlott, most 54-től egymagára esik.

Mindezeket csak úgy lehet tökéletesen felfogni, ha a: ember e tárggyal naponta foglalkozik, és szemlátomást tapasz talja; mert vannak még előszámlálhatlan tárgyak, melyek ről nemcsak magánosoknak, de még más tárgyakkal kereske dőknek sem lehet fogalmuk, a könyvárusi ügyvivőség ter heiről. Hozzájárul még az is, hogy a vidéki könyvekkel keres kedők majd mindnyájan könyvkötő vagy egyes privát vállal kozók, kiknek fogalmuk sincs a rendes könyvvezetésről, - olyannyira zavarba hozzák az évi számolatokat, hogy hossza és számtalan levelezés által lehet csak tisztába hozni, mi, termé szetes, ismét nem csekély munkát és postaköltséget okoz. Tovább bá, vannak még olyanok is, kik 2–3 évben alig számolnak egy szer, és még akkor sem küldik vissza az el nem adott könyveket mi szinte nagy bajt okoz a szétküldöző könyvárusnak, mert köteles a szerzőnek évenként legalább egyszer... számolni, és szerző, ha akarja, hiszi, hogy itt vagy ott még ennyi példán van visszaküldendőben, ha pedig nem akarja hinni, a főváros bizományos könyvárus tartozik azok árát is lefizetni.

Más árukkal kereskedőknek nincs ennyi eladási díjuk mint a jelenleg általam keveslett 20%; – azért, kik ezt tudják alig hihetik, hogy mégis többet nyernek, mint a könyvárusok *ezt így lehet könnyen megfejteni, s mindenki természete* igazságnak találandja.

Más árukkal kereskedők nincsenek árhoz kötve, hanem kényük-kedvük szerint szabhatnak árt, – természetes, hog

minden költséget jól betudván, még azon felül 5–10 száztólit [%-ot] tiszta nyereségül számítnak be, ez nem ritkán 25–50–100, sőt több száztólira is emelkedhetik, amint éppen valamely áru kerestetik, mit könyvárus, becsülettel, sohasem mer tenni. Sokat tesz az is, hogy árujok nem száz- meg százféle új cikkből áll, melyeknek mindegyikét külön kell kezelni, habár csak 3, 4, 6 kr-os legyen is, – hanem eladnak egy cikkből egész összeget érő mennyiséget, például egy darab vászonból több száz s ezer rőföt, cukorból több száz és ezer fontot, mázsát, egyszerre vagy részletenkint, maradjon már minden rőf- vagy fontnál csak egy-két kr (de több szokott maradni), már sokat jövedelmez, de hol van könyvárusnál oly eset, hogy egy krajcáros vagy forintos könyvből több száz vagy ezer példányt adjon el egyszerre? Igen ritkán tapasztalhatunk ehhez csak közeledő mennyiségnek eladását száz- meg százfelé szétdarabolva, mint azok szétküldettek, egy helyen vagy egyszerre sohasem. – Hogy ezt annál nézhetőbbé tehessem, egy kis összehasonlítást hozok fel. Gondoljuk, hogy egy rőfös kereskedő egy darab vásznát rőfnyi nagy darabokban, minden darabot külön számolattal más kereskedőknek egész Magyarországban szétküldözné eladás végett, vagyis mutatványul, és azt annyiszor, ahányszor új divat szerint készült véget kap a gyárostól, mindenkor ismételné; természetes, hogy ezek előbb elkelnének, mint a könyvek, mert ruházatra minden embernek, szegénynek úgy, mint gazdagnak, kicsinynek úgy, mint nagynak, okosnak úgy, mint butának teste fedezésére nélkülözhetetlen szüksége van. De nem úgy a könyvekkel. Mert habár ezek a bölcselet és józanész sugallata szerint lelki táplálékra éppen oly szükségesek is, mint élelmiszer a test erősítése- és fenntartására, – mégis nem oly gyakori ezeknek megvásárlása azon egyszerű okból, mert a könyvek valóságos kedvelői, kik művelt emberekké és derék hazafiakká akarják magukat képezni, nagyrészint csekély vagyonnal bírnak, – és az általam említett okoknál fogva magas áru könyveket, ha bármiképp óhajtanák is, – nem képesek megszerezni. Gazdagabbak is vesznek ugyan néha mulattatásukra szolgáló könyveket, de nagyon sokan közülök csupán anyagi gyönyörökben fürösztik éltük olcsó napjait, mit sem tartanak a szellemi élvezet jóságáról; esznek, isznak, dínomdánomoznak javában; gondolván: hogy a tudományokból nem lehet meghízni, s földi boldogságot sem meríthetnek abból. – Nagy vagyonnal bírók talán olvasnának is a zajos mulatságok változatossága végett, – ha angol vagy francia inasaik által végez-

tethetnék, de ezek képtelenek, tehát inkább meg sem kezdik a magyar könyvek olvasását, hanem inkább olvassák pénzüket, lovagolnak ezer aranyos angol paripákon, vadásznak nevelők és orvosok által őrzött ezernyi forintos angol ebekkel, táncolnak német keringőt, adnak soiréeket [estélyeket] francia, angol és kínai társalgási modorban stb. stb., – különben hogy is láthatná a világ, hogy ők a világ nagyjai?

A tanuló ifjúság minek olvasna? – hiszen a világbölcsességű professzorok könyveikben mindent kinyomattak, amit tudniok kellene, s ők (illetőleg szülőik) a könyveket megvásárlották, tehát többet kívánni tőlök már nem lehet. Nem buzdíttatnak, mint hajdan, de leginkább a jezsuiták korában, midőn alig volt valakinek tekintete, ha legalábbis minden tudományos könyvet, mely újon jelent meg, könyvtárába meg nem szerezte, s gyakran nem olvasgatta. – Jeles írók tankönyvei haszontalanságokat foglalnak magukban, s a római és görög klasszikusok jeles munkáin ők már túlképezettek, mert az első latin oskolában Phaedrus[4] meséit könyv nélkül tudták elgagyogni, különben is ezek előttök ostobaságok volnának a jelenkorszaki életben.

Népünknél eddig az irodalom majdnem fölöslegesnek tartaték, de ez nem is lehet másképp, ha meggondoljuk, hogy népnevelésünk és néposkoláink nincsenek: az úgynevezett falusi oskolákban alig hogy olvasni tanulhat az ifjúság, mert oktatóik nagy része, sajnálatra méltó helyzetüknél fogva, alig tehetnek többet, mert fizetésök ruházatra sem elég, az élelmiszereket maguk termesztik, pedig sem tollal kezükben, sem ruganyos pamlagon könyvek olvasása által, hanem ásó- és kapával; ezután nem csudálhatjuk, ha fáradt tagjait pihenésre ereszti ahelyett, hogy olvasgatna; de különben ha csakugyan olvasásra is akarna még egypár órát fordítani, tudjuk, hogy szegény, miből szerezzen magának drága könyvet? – Derüljön aztán hazánk és népünk jobb világa!

Oh urak, hazám országos törvényhozói, honatyák, méltassátok e sorok értelmét az országgyűlés figyelmére, ha hazánk szebb és jobb jövőjét szívetökön hordozzátok, és előmozdítni akarjátok. – A nép, mely közé a falusiak is számíthatók, képezi tősgyökeres nemzetségünket, a főrangú és középosztályban úgyis már igen ki van forgatva eredeti alakjából, műveljük ezeket, mert a nép felvilágosodása nélkül csakugyan lehetetlennek vélem a haza boldogságát. Neveljük, míveljük ezeket, nem ugyan éretlen politikusokká mint minőket fővárosaink sercsarnokaiban találhatni, hanem

józan eszűek-, tiszta erkölcsűekké; segítsük, amennyire lehet olcsó népies és jó könyvek nyújtása által elfogult, előítéletes elméjöket kifejlődni; taníttassuk őket emberség- és hazafiságra, és szorgalmas munkára. – Nem volna felettébb nagy áldozat, korán sem tönkre juttató, ha hercegeink, grófjaink, báróink, főpapjaink és más roppant vagyonnal bíró földesuraink – csekély összegecske által jobbágyaikkal az irodalmat megkedveltetnék, szegényebbeknek olcsón vásárolható hasznos könyveket osztogatnának, melyek teremni fognak buzgó íróink tollaiból – mint gomba eső után –, ha kilátás leend azoknak keletére.

IV

A magyar tudományos társaság

E nagyfontosságú társulatról különféle vélemények uralkodnak a közönség körében, melyek mindenikével aligha lehetne egyértelemben lenni. Sokan panaszkodnak, hogy ily nagyszerű s országos költséggel támogatott tudományos testület nem dolgozik, vagy legalább nem oly célszerűen, mint óhajtható volna; mások ismét azt hányják szemére, hogy a társaság tagjai nem írnak oskolai könyveket stb.; azért kár minden krajcárért, mely reáfordíttatik. – Ezek balvélemények lévén, mit sokan mosollyal fogadhatnak ugyan, – de mégis van valami a dologban, mit a vélekedők talán nem egészen megfontolva, másutt keresnek, mint ahol kellene. A magyar akadémia ti. más, már régebben fennálló akademiák szerkezete szerint van szabályozva, miszerint nem az a feladata, hogy ABC vagy olvasókönyvek készítésével foglalkozzék, minőket legcélszerűbben csak azon kisebb iskolai tanítók készíthetnek, kik ily tárggyal foglalkozva, naponkint tapasztalhatják a szükségest. Az akadémia tagjainak pedig, kik rendesen az ország legderekabb tudósai közül szoktak választatni*, az a feladatuk, hogy magasabb tudományokat, de különösen a nemzeti nyelv, irodalom és művelődési kifejlődhetésünket magasabb fokozatra segítő célszerű könyveket nyújtsanak, mely ügyben a tisztelt társulat néhány buzgó tagja csakugyan lelkesen működik.** Mások ismét panaszkodnak, hogy amennyire az akadémia

* Kivéve Magyarországot. – *Szerk.*
** Fájdalom, hogy csak egynéhány. – *Szerk.*

által kiadott könyvek használhatók, és általuk sok tekintetben igen szép sikerrel lehetne célt érni; – az ügyetlen kezelés s terjesztés, magas árukkal párosulva, – hasznavehetőségüket semmivé teszik. Ez már fontosabb panasz amazoknál, mert míg előbbiek a nemlétezőt kívánnák világra hozni, – ez számos fáradozással és pénzzel létesítettet szorít ki a világból. Míg ezen segítve nem leend, az akadémiának nincs szép jövője.

Nincs év, mely néhány adatot ne mutathatna fel, hogy az akadémiát lelkesen pártolóknak adományai, melyek pályadíjakra szentelvék, hiába kidobottnak ne tekinthetnők. Tétetnek ti. évenkint pályakérdések, hogy korszerű, jó munkák által lehessen a célnak megfelelni, s ím, lejár az év, a munkák elkészültek, a díjak is kiadattak érettök –, de rögtöni kinyomatás helyett félretétetnek, míg talán egy évtized múlva a kinyomatási sor reájuk kerülend.

Vannak a m. akadémia által kiadott igen célszerű könyvek, melyek megfoghatlan okból másod, harmad és többszöri kiadás alkalmával is csak kevés számú példányokban nyomattatnak, minek következése, hogy azok gyorsan elkelnek, – s míg ismét új nyomatás eszközöltetnék ki, a közönség nem győz várakozni, más által segít szükségén.

Vannak munkák, melyek nem lehetnek kizárólag a magosabb tudományokkal foglalkozók számára kiadva, hanem az egész közönség használhatása- vagy gyönyörködtetésére, minők a helyesírás, szókötés, magyar nyelvrendszer, zsebszótár; a r[ómai] és g[örög] klasszikusok, továbbá a színdarabok, Kazinczy, Hradnay[5] és sok egyéb ezeken kívül, melyek aránylag roppant drágán árultatnak. Ezekből talán a kedvezőbb helyzetek által annyi példány vásároltatik meg, hogy a kiadási költséget fedezni lehet, de ám azért még kimondhatlan kárnak tekinthető az, miszerint az akadémia nemcsak hogy célját el nem éré, hanem ahhoz távolról sem közelíte, mert nem azért adá ki a munkát, hogy csak annak költségét bevehesse, hanem azért, hogy azokat mindenki megszerezhesse, és hasznára fordíthassa, de hogy tehetendi azt egy szánandó sorsú, ki a magas ártól majd elijed? kénytelen tehát azt, ami éppen nélkülözhetlen, könyvgyűjteményecskéjéből kihagyni, mi kiművelődhetésünk irányában az egész hazának kiszámíthatlan kárára van.

Legnagyobb kárt okoz az akadémiai könyvek ferde kezelése és terjesztése az említett magas áraknál, mit nem akarok egyébkint fejtegetni, mint „A magyar könyvkeres-

kedés mibenléte" című cikkemben fejtegetém. Tetemes hiba az, hogy az akadémia majd félszáz hiteles könyvárus közt csak egyetlenben helyezé bizodalmát, mi magában már elegendő ok volna arra, hogy a többiek ily sértő eljárás következtében a nagyfontosságú társulat által kiadott könyveket terjesztés helyett – elnyomják; tudva van azonban, hogy az igazi kereskedő inkább pénzt hozó üzletéből, mint tisztelkedésből akar élni, nem tekintve tehát az említett sértést, fontolóra veszi: valjon nyújt-é az akadémiai könyvekkel való kereskedés jövedelem tekintetében kárpótlást? s tapasztalja, hogy nem, mert Fukardy uram módjára az egyetlen tiszteletre méltó és bizodalomteljes fővárosi könyvárosnak csak 20 % eladási díjat engednek; ebből amazok a fővárosban 10 %, ezektől pedig a vidékiek csak 5 %, vagy éppen mit sem kapnak. Mellőzve tehát a sértő eljárást, üzleti célból sem mutatkozik látszat. – Idejárul még további, hogy a gazdag, és ennek következtében bizodalmas akadémiai könyvárus a neki adott hitelt a díjak fele megtarthatása mellett sem akarja minden ügytársaira kiterjeszteni (mire ugyan van-é joga?), tehát ez utóbbiak természetesen akármit inkább, mint akadémiai könyvet fognak terjeszteni.

E legnagyobb botrány elmellőzése végett nem volna-é lehető, s mind az akadémia financiája, mind a közönség részére hasznos, hogyha az akadémia *kiszolgáltató helyet* (Auslieferungsort) tartana, honnét minden hiteles könyvárus egyenesen s az eladási tökéletes díjjal vehetné könyveit? – Véleményem szerint ezt csekélységgel lehetne kieszközölni; például az akadémia lakásán valamely altisztviselő tehetné ezt, vagy akármelyik könyvárus csekély díjért szívesen elvállalná. Hogy azonban a hiteladást és rendes fizetést minél bizonyosabban lehessen megalapítani, oly kikötés mellett adna az akadémia könyveket, hogy a vidékiekre nézve legelőször is a fővárosi megbízott könyvárus (Comissionär) bizonyítványt adna, hogy N. N. eddig rendes fizető stb. Továbbá talán bizonyos napot kellene kitűzni, meddig az évi fizetések beküldendők volnának, s a rendesek talán 25 % – olyanok pedig, kik azontúl csak egy nappal is később fizetnének, már 20 % kellene nekik megelégedni mindaddig, míg a jövő számolat alkalmával ismét rendhez tartanák magukat; végre olyanok, kik egy hónap múlva vagy még azontúl sem fizettek volna – jövendőre egészen elvesztenék hitelöket, és a fizetendő összeg az ottani hatóság által volna tőle behajtandó. A kezelésnek ily módosítása után bízvást merem

állítani, hogy az akadémiának mind híre, pénze és hatásköre a mostaninál jóval nagyobbra emelkednék.*

Alkalmilag nem mulaszthatom el hazámfiait az iránt felszólítni, hogy e nagyfontosságú testületet, mely a nemzet irányát sok tekintetben kormányozhatni képes, nagyobb pártolásra méltatnók, azaz, gyarapítsuk tőkéjét akár szabad adakozás, akár törvényes utoni kivetés által, hogy pénz tekintetében, mely mindenütt mozdony, erős lábra állhasson. Igaz, hogy ez már egyszer megkísértetett, de minthogy az akkori gyűjtelék még távolról sem elég, kísértsük meg még egyszer. Véleményem szerint csak 2–300 000 pft [pengőforint] is sokat segíthetne az akadémia szorult helyzetén, de nem holt 3–4 száztólira kölcsönözve, hanem vállalkozásokra fordítva, legelőször is venne vagy építtetne az akadémia egy 80–100 000 ft-os házat, hova termeit, könyvtárát, tisztjeit stb. helyezhetné el, miáltal bizonnyal többet szerezhetne meg házbér fejében, mint annyi tőke 6 száztóli által is jövedelmezhetne, mennyit azonban ily nagy tőkéért aligha kapna. – A másik 100 000 pft-ból állíthatna az akadémia egy igen nagyszerű könyvnyomdát és papírgyárt (mindkét vállalkozás hazánkban valóságos aranybánya), még talán betűöntő-műhelyre is juthatna egypár ezer forint. Ily helyzetben aztán kiadásait igen gyorsan és legolcsóbban kiállíthatná, és azonkívül idegenek számára is nyomathatnának, s az ebből eredő haszonnal legalábbis a nyomdai személyzet fizetését lehetne fedezni. Minderre csak 200 000 pft volna szükséges, mely tőke célszerű és tiszta kezelés mellett legalábbis 20–30 száztólit jövedelmezhetne; és nem volna az áldott magyar haza 15 milliónyi lakossága képes ennyit, és még talán ezenfelül is mintegy százezer ezüst forintot, mely egyéb helyzetek javítására volna fordítható – előteremtni? csak erős szándék és célszerű hozzálátás kell, – és mindent el lehet érni. A nyomdai jog végett felsőbb helyen sem lesz bökkenő, mert tudva van, hogy az akadémia nemes célja rég el van ismerve, és pártolásra méltó.

* Legcélszerűbben cselekednék az akadémia, sőt hazafias kötelessége volna magát az irodalomterjesztő társulattal kapcsolatba tenni. Ez aztán legbiztosabban adná el könyveit. – *Szerk.*

V

A magyar könyvnyomdák szaporíttassanak!

Ha meggondoljuk, hogy Budapestnek 60 év előtt hiteles adatok szerint alig volt összesen 36 000 lakosa, s jelenleg számuk a 150 000-et túlhaladja, és irodalmunk akkor legföllebb a századrésze lehetett a mostaninak –, és mégis csak annyi könyvnyomda volt itt már 60 év előtt, mint amennyi van jelenleg, – tehát könnyen azt gondolhatnók, hogy akkor vagy alig mozgathatott mindenik könyvnyomó intézet egy-egy sajtót, vagy kétségkívül meg kell győződnünk arról, hogy jelenleg éppen nem győzhetik a munkát elvégezni. Így áll a dolog; és alig vélem szükségesnek kimondani, hogy ilyetén helyzetben szép és olcsó vagy gyors nyomtatásra ritkán lehet gondot fordítni, mit naponként keserűen kell tapasztalnunk, olyannyira, hogy a legsürgetőbb munkákat is csak igen lassan és nehezen készíthetik, holott minden nyomdai tulajdonos több száz személyt sürögtet-forogtat a fontolva haladó tengely körül. – Ismét tanúság, miszerint ott, hol versenygés (konkurrencia) nincs, vagy hátramaradás történik, vagy önkényes zsarlás követtetik el. Mindkét esetben kárt vallnak egyesek, kárt az egész nemzeti irodalom; azért *igyekezzünk* minél előbb e hiányt is pótolni, azaz Magyarországban általán véve, de különösen *Budapesten*, mint a magyar irodalom forráshelyén, *több nyomdákat felállítni.* Nem kételkedem, hogy felsőbb helyen is ismeretes lesz ebbeli nagy szükségünk, és habár némely hatalmas és már tökéletesen meggazdagodott nyomdai intézet részéről adott ellenokok következtében az eddigi folyamodók kérelmeiktől elmozdíttattak is, mindazáltal erősen hiszem, hogy az ország befolyása által, legfelsőbb helyről mielőbb számos nyomdai jogok fognak kiadatni; de van is ám rá nagy szükségünk, mert köztudomású dolog, hogy hol az irodalom mozgásba jön, ott gyorsan kell sürögni-forogni; és lám, miként növekedik irodalmunk, mégis azon szégyenítő általános panasz uralkodik, hogy szellemi művek világrajöttét – anyagi, vagyis inkább mondva, kézművi lassúság hátráltatja, sőt nemritkán semmivé is teszi. Ez már aztán nemcsak szégyenünkké, de kétféle kárunkká is válhatik, mert egyik esetben, ha némely fontos időszaki munkák a lassúság által megsemmisíttetnek, ez igen sokat árt kifejlődésünknek, – másrészről meg, ha lassúság áll útban, a legszebb hazafiúi eszmék ugyan honn fogamzanak meg, – de születésük külföldön történik,

mi nemzetgazdászati tekintetből közvetlen kárt okoz a hazának és a nemzeti irodalomnak.

Vegyük ezt fontolóra, és nem lehet csodálnunk, hogy miért oly rémítő drágák a magyar könyvek; mert ha honunkban olyannyira kevés könyvnyomdák léteznek, hogy azok képtelenek annak idején mindent elkészíteni, természetes, hogy ezek biztos helyzetökben kényök szerint szabnak nyomtatási árt, és még ekkor is meg kell elégednünk, ha szép vagy akárminő munkát akármikor készítenek érette; egy bizonyos nyomdai intézet annyira vitte már önkényes uralkodási hatalmát, hogy csak rendes folyamodvány és a nyomatandó munka árának előleges letétele után fogad el munkákat!! – persze, még aztán is jól meg kell hájazni a tengelyeket, hogy belesüllyedés vagy váratlan felakadások véletlenül ne történjenek, mert hiába, könyvnyomda, könyvkereskedés, papírgyár, betűöntés stb. stb. sok gondot igényel, és egypár ezer embert könnyen elfoglalhat.

Akinek eféle eljárások nem tetszenek, elviheti munkáját külföldre, hol ugyan legalábbis 1/3 részével olcsóbban nyomathatja, és még szebben és gyorsabban is készíttetik el, de a hazahozatási vám, vitelbér és egyéb költségek drágítják, miáltal ismét egy vonalba esnek a hazánkban készült drága könyvek áraival.

Mindez hátráltatja a magyar irodalom kifejlődhetését, mert egyik oka az, hogy a nép drága könyveket nem vehet, másik oka pedig, hogy a tehetősbek is bizonnyal csak akkor fognak gyakoribb könyvvásárláshoz szokni, ha jeles, szép és olcsó könyvek által minél inkább kedvet gerjesztünk bennök. Így válik aztán az irodalom közhasznúvá, művelve a nemzetet, boldogítva a hazát. – Hogy állításaimat némileg bebizonyíthassam, például hozom fel Szászország művelt és kifejlődött állását, minek semmi egyéb nem adott alkalmat, mint az, hogy a német irodalom majd egészen onnan ered, és ott képzelhetlen nagy mozgásban van. Képzeljük csak, hogy ott majd minden 56 000 lakosra egy könyvnyomda és néhány könyvárus meg könyvkötő esik, kik, igaz, gyakran lealacsonyító házalás által terjesztik az irodalmat, és olvasásra buzdítanak mindenkit, de mily távol vagyunk mi még azok irodalmától?!

Magyarország összes lakossága 15 millió lélekre tétetik, könyvnyomdái következő 41: Aradon 1, Budán 2, Debrecenben 1, Egerben 1, Eperjesen 1, Esztergamban 1, Fejérvárott 1, Győrött 1, Kassán 2, Kecskeméten 1, Kőszegen 1, Lőcsén 1,

Miskolcon 1, Nagyszombatban 1, Óvárt 1, Pápán 1, Patakon 1, Pécsett 1, Pesten 3, Pozsonyban 4, Rozsnyón 1, Szabadkán 1, Szakolcán 1, Szarvason 1, Szegeden 1, Szombathelyen 1, Sopronyban 1, Temesvárt 1, Ungvárt 1, Újvidéken 1, Vácon 1, Váradon 1, Zágrábban 1, Zomborban 1.

Eszerint 1 millió lakosra 3 nyomda jut! Minő arány ez Szászországéhoz, itt 56 000 lakosra esik 1 könyvnyomda; nálunk 357 142 lakosra 1 könyvnyomda!! Innét lehet látni, hogy irodalmunk ily körülmények közt igen-igen nehezen mozoghat, holott szeretne, és igen törekszik jobban mozoghatni, de efféle akadályok elhárítása nélkül lehetlen. Igaz, hogy mi nem olvasunk annyit, mint a szász nép, de mégis könnyen létezhetnék nálunk is inkább annyi könyvnyomda, hogy minden 100 000 lélekre 1 juthasson; akkor majd nagyobb törekvés volna a magyar irodalom terjesztésére, és inkább nyújtatnék alkalom a nemzet s a nép kimüvelésére.

(Folytattatik.)[6]

A szövegközlés alapja: Pesti Divatlap, 1848. 7–11. sz.

1. *Magyar Mihály* (1820–1860) – könyvkereskedő. Az 1840-es években Ivanovics pesti könyvkereskedő segédje volt, 1848-ban ugyancsak Pesten saját könyvkereskedést nyitott. Egyike volt a kor azon kevés magyar könyvkereskedőjének, aki az üzleti hasznon túl szívén viselte a magyar irodalom és tudomány ügyét is. Könyvkultúránk fejlődését – gyakorlati könyvárusi tevékenysége mellett – cikkeivel, műveivel, kiadói és szerkesztői munkájával is szolgálta. Összeállította az 1849–57-es évek magyar könyvészetét, 1842-től 1845-ig Irodalmi Hirdetőt szerkesztett, kiadta a Kalauz, majd a Nép Ujsága című szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilapot (1857–1860).
2. *Wigand F.*-nek az olvasó- és vásárlóközönség tájékoztatására készített Bibliográphiai Értesítő című könyvjegyzékét Heckenast Gusztáv adta ki 1840–42-ben.
3. *Eggenberger József* – pesti könyvkereskedő. L. a 117. szemelvény 13. jegyzetét.
4. *Phaedrus* (kb. i e. 15–i. sz. 50) – görög származású római meseíró. Mint rabszolga került Rómába. Augustus császár szabadította fel. Aiszóposz görög meseíró állatmeséit dolgozta fel latin jambikus versekben. Műveit erős társadalombírálat hatja át.
5. *Hradnay Ferenc* – udvari kincstári számvevőségéd, szakíró. Munkája: Számolási segéd. . . (Buda 1841.).
6. A cikk itt, a 11. számban, amely 1848. március 12-én jelent meg, megszakadt. A forradalom miatt ugyanis a lap jellege megváltozott, előtérbe kerültek benne is a politikai események, s ezért Magyar Mihály írásának folytatása a következő, március 19-i számban már nem jelent meg.

Bibliográfiák: művek és tervek

121

SÁNDOR ISTVÁN

MAGYAR KÖNYVESHÁZ[1]

1803

Előbeszéd

Midőn a XVI. században nyomtatott könyveinket a Sokfélém[2] III. darabjának 23-dik cikkelyében előadtam, ugyanakkor azt is óhajtottam, hogy azonképpen a XVII. században nyomtatott könyveinket is valaki sorral előhozza. Azólta várva vártam emlegetésöket; de minthogy óhajtásomat senki sem akarta bétölteni, magam fogtam hozzá, a látott könyveinkről való régtől fogva gyűjtött jegyzetimnek, egynehány itthoni könyvesházak megnyert lajstromaiknak s némely íróink becses könyveiknek hasznát vévén. A könyveknek címjöket úgy adom elő, amint találtam, hol rövidebben, hol hosszabban. Csupán a halotti vagyis gyászbeszédeknek a címjöket, minthogy felettébb hosszak és szóvesztegetők, többnyire csak *per extractum* [kivonatosan] említem, azaz: kiről és kitől légyenek, egy-két szóval teszem ki. Amely könyv mellett a nyomtatás helyét nem említem, azon könyv vagy a helynek kitevése nélkül adódott ki, vagy pedig nem akadt kezembe, s ahonnan bizonyos hírét vettem, ott a nyomtatása helye ki volt hagyva. Ha hol hibázni találok, az attól fog esni, hogy némely említendő könyvet nem láttam, hanem csak mások után hozom elő. Tudni kell azt is, hogy itt csak olyan könyveket fogok említeni, melyek vagy egészen, vagy nagyobb részről magyar nyelven készültek, vagy pedig az eredeti deák munka mellett egészen magyarul is megjelentek, mint például Werbőczi[3] és Kitonich[4] törvényes könyveik. Hogy ezeknél a könyveknél is még több könyvek jöttek ki nyelvünkön, arról nem kételkedem. Reménylem, lesz olyan hazafi, ki hibámat helyre fogja hozni, s az elmaradtakat tarlózásképpen öszvegyűjteni. Amely magyar könyveknek címjöket Horányi[5] csak deákul említi, s magam azokat a tulajdon könyveikben nem olvastam, azokat többire ugyanazon deák szavakkal hozom elő magam is. A XVI. századi könyveinknek minapi előadásában ejtett némely apró hibáimat mostan helyrehoztam. Ámbár a XVI. századból való némely könyvek kezeimnél voltak, van-

nak még most is, kihez képest a nevezetöket azon betűkkel, s úgy írhattam volna ki, amint valóban találtam; de minthogy egy jó részét ezen régi könyveknek nem láthattam, inkább egyféle, vagyis mostani írás módjával tettem ki mindnyájokat. Ebből a nyelvünkbéli könyveknek lajstromából többi közt ki fog tetszeni az is, miben törték fejeket idő szerént a magyar nyelven írók, s kik, hol és mikoron fogtak leginkább nyelvünk míveléséhez s csinosításához. Ha ki akarja tudni, mint irattak s készültek ezen előhozandó könyvek, azt még eddig nincs kihez igazítsam, mert amit némely írók említnek felőlük, az annyi, mint semmi. Ezek az egyébként érdemes íróink többnyire megelégedtek, hogy a könyvek címjét előhozták, s a feledékenység öléből kiragadták. A nyelvünkbéli könyveinknek illendő rostálójok még eddig meg nem jelent. Vannak felesen oly könyveink is említve ezen lajstromban, melyekről Bod[6], Benkő[7] s Horányi semmit sem tudtak. Hogy a könyvekről nem említem: mennyi levelekből állanak, s azokat ki nyomtatta? noha ezek igen szépek s dicsérendők volnának, az attól esett, mert, amint már mondtam, számos említendő könyv nem akadt kezembe, hanem csak mások után hoztam elő. Megjegyzésre méltó, hogy eleinten a legtöbb magyar könyveknek, valamint deák nevezetök [címük], szintúgy az ajánlólevelök s előbeszédjök is csaknem mindenkor deákul vala, vagy legalább a magyar mellett előre kengyelfutóul deák *titulus* és *prefáció* küldetett. Gyakorta s nem éppen tudatlan emberektől hallottam azt vitatni, hogy az első magyar könyvíróink anyai nyelvökre nézve nem lettek volna igaz magyarok, hanem inkább tótok vagy németek. Ezen vitatásnak, amint gyanítom, nem egyéb az oka, hanem hogy ezek a régi íróink sokban elütnek a mostani szólás és írás módjától. De az említett rövidlátású jámborok s hivatlan könyvbírák meg nem gondolják, hogy a mi nyelvünk is szintúgy, valamint minden egyéb csinos és csintalan nyelvek, lassanként sokban elváltozott. Ugyanis aki Komjátit[8], Pestit[9], Székelyt[10], Erdősit[11] s Tinódit[12] tótnak vagy németnek merészelé tartani, az bizony a régi magyar nyelvben és literatúrában nemigen jártas. Heltait[13] ugyan magam sem merem anyja tejével vált magyarnak mondani, mert mind a magyarsága sokkal magyartalanabb az említett íróknál, mint pedig azért, mert őt már előttem mások is Heltáról eredett szásznak hirdették. Ha ki a kimaradt magyar könyveinkről fog tudósítani, annak jegyzéseit kedvesen veendem, s a könyvesházamnak toldalékában azokkal együtt, melyek ezután fognak tudtomra esni, sorral

említendem. Hogy a többi vastagabb s vékonyabb könyvek között némely apróságokat is hoztam elő, annak az az oka, mert mivel már egyszer feltettem magamban, hogy valami csak magyarul nyomtattatott kezeimbe kerül, azt mind feljegyzem, ezeket sem hagyhattam ki. Márpedig az apróság is néha nevezetes. El nem hinné az ember, miként oldatnak fel s világosíttatnak meg sok idő múlva az efféle megtartott s hátra talált apróságokból a legnehezebb kérdések és kételkedések. Bár sokan követnék azon jó szokást, s az afféle futó s könnyen vesző vakarékokat könyvekként öszveköttetnék. Csupán a kalendáriomokat elhallgatom, kivévén azokat, melyek vagy a régiebbek közül tudtomra estek, vagy a mellékek kapcsolt dolgokra nézve nevezetesek. Az igaz, hogy a nyomtatott régi magyar könyvek a török és kuruc háborúkban, a mind a két féltől elkövetett városoknak, városoknak, faluknak s kastélyoknak felgyújtási által, nagyobb részről odalettek, alig maradt meg némely kiadásból egyetlenegy darab mintegy írmagul, de még ezen maradványokból is kitetszik, hogy már ama régen elmúlt két században sem szűkölködtünk nyelvünkön teljességgel világi írók nélkül. Ebben a most végzett században pedig a világi íróink még jóval bővebben valának, úgyhogy nem hagyhatom helyben Bessenyeinek[14] a Magyar Nézőben eme vitatását: „Még magyarul, amint szokták mondani, *profanus* [világi] írók nem is voltak. Hallerből[15], ki a Telemakust fordította, és Gyöngyösiből[16] áll a világ. A többi szentírás módja volt, melyeket a *református* papoktól tanultunk." Hogy ez, nemzetünk becsületére, nem mind igaz, azt ez a könyvesházam is elegendőképpen meg fogja mutatni. A régiebb magyar könyvek, minthogy ritkábbak, esméretlenebbek is többnyire még a tanult hazafiaknál is. Bárcsak már egyszer közölnék a világgal, más nemzeteknél bévett s dicséretes szokás szerént, ama számos kötetekből álló káptolom-, kalastrom-, kollégiom- s uraságbéli könyvesházak, hogy mijek vagyon, s miből állanak tulajdonképpen? A könyvnek szerzőjét a fordítótól szerettem volna mindenütt megkülönböztetni, de minthogy sokakról bizonytalan valék, ha szerzők voltak-e, vagy csak fordítók, többnyire csak ezt tettem ki elejbek: írá. Végre azt magam is igen jól tudom, hogy ezen M. Könyvesházamból még feles nyomtatott magyar munka kimaradt, de egyszer immár hozzá kellett fogni a gyűjtéshez, különben mennél tovább halasztjuk azt, annál több könyvünk merül feledékenységbe. Mert senki nem hinné, mint elritkultak a régibb könyveink, és II. József idejéből való vakarékok is mi-

ként tűntek el szemünk elől, pedig ezek közt is sok nevezetes darabok valának. Hogy pedig ezen munkámat nem Könyvháznak, hanem Könyvesháznak neveztem, annak az az oka, mert *Bibliotheca* a régiektől könyvesháznak mondatott, valamint halastó, borospince, búzáskas, énekeskönyv, gyümölcsös-, szőlős-, veteményes-, virágos-, vadaskert s t. af., s azután az úgyneveztetett Magyar Könyvháztól is, melyet Molnár János[17] kanonok s apátúr ád ki, a címjében akartam valamiben megkülönböztetni. Hogy az íróinkat, kik és mik valának életökben, ne kellessék minden könyvök mellett emlegetnem, ez okból a neveiknek betűrendjök szerént egy lajstromot készítettem, melyben azokról, akikről bizonyos lehettem, röviden előadom: hová valók voltak, milyen hivatalt avagy tisztséget viseltek, s mikoron haltak meg.

Sándor István: Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említések. Győr 1803. A_2–A_5.

Néhány tétel Sándor István bibliográfiájából:

1533. Krakkóban: Szent Pál Levelei. 8. For[dította] Komjáti Benedek.
1536. Béts. Új Testamentom. 8. For[dította] Pesti Gábor. – Ottan. *Aesopus* Fabulái. 8. For[dította] Pesti Gábor.
1538. Krakkó. *Chronica de introductione Scytharum in Hungariam et Judaeorum de Aegypto. 8.* Ír[á] Farkas András.

Néhány tétel a műhöz csatolt betűrendes névmutatóból:

Alvintzi Péter szül. Enyeden. Váradi Tanító, végre Kassai Ref. Pap.
Ányos Pál szül. Esztergálban Veszprém várm. *Expaulinus.* †1784.
Balassa Bálint (Gyarmati). Hadi ember. †1594.
Bessenyei György szül. Abaúj várm. N. M. Testőrző.
Gvadányi Jósef szül. Szendrőn. Lovag Ezeredes.
Gyöngyösi István Gömör Vármegyének Felispánja. †1704.
Kazintzi Ferentz szül. Zemplin várm. Kassai apróbb Oskolák Feje.
Mikes Kelemen szül. Zágonban Erdélyben. II. Rákótzi Ferentznek Kamarássa.
Párizpápai Ferentz szül. Désen. Orvos és Enyedi Tanító. †1716.
Pázmán Péter szül. Váradon. *Jesuita,* Turótzi Prépost, végre

Esztergami Érsek és Kardinális. †1637.
Weber János szül. Eperiesen. Odavaló Patikáros és Város Bírája. † feje vétetvén mint Tökölyi Pártosának 1686.
Zrinyi Miklós G. Horvátországi Bán. † Vadkantól megöletvén 1664.

---

1. *Sándor István* (1750–1815) – író, „az első magyar bibliográfus". Tehetős és előkelő nemesi családból származott. A nyitrai piarista és a nagyszombati jezsuita iskolában tanult, majd Lukán élt, Nyitra megyei kastélyában, és gazdálkodott. Korán kezdett érdeklődni az irodalom és a könyvek iránt, támogatta a hazai irodalmi törekvéseket és jelentékeny könyvtárat gyűjtött. 1784-ben Bécsbe költözött, s kapcsolatba került Bessenyei írói körével. Önálló művei (pl. Jelki András történetei, 1791) és fordításai is jelentek meg, de bibliográfusi munkássága a legszámottevőbb. 1791-ben megindított Sokféle című sorozatában (XVI. századi magyar könyvcímek közlésével) és a bécsi Magyar Hirmondóban (az élő magyar írók névsorának közzétételével) kezdte bibliográfusi munkáját. Fő műve 1803-ban jelent meg Győrben Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomatások ideje szerént való rövid említésök címmel. Az előtte megjelent magyar bibliográfiák (Czvittinger Dávid, Bod Péter és Horányi Elek munkája) biobibliográfiák, tulajdonképpen írói életrajzi lexikonok voltak, amelyek a szerzők életrajzába építve közölték műveiket. Sándor István az első, aki valóban retrospektív nemzeti bibliográfiát hozott létre: a könyveket megjelenési évük, s ezen belül nyomtatásuk helye szerint csoportosította. Az anyagot a XVIII. század végéig közli, a XVI. századi magyar művek közül 198-at, a XVII. századiakból 778-at, a XVIII. századiakból 2645-öt ír le. A Magyar Könyvesház két szempontból hiányos: az anyag teljességét és a címleírások pontosságát, valamint egyenletességét illetően, de megjelenése idején jelentős teljesítmény volt. – Sándor István – családi bajai és betegsége miatt elkeseredve – életének önkezével vetett véget. Végrendeletében is megmutatkozik tudományszeretete és humanizmusa: 10 000 forintot, valamint könyvtárát, érem- és térképgyűjteményét a leendő tudományos akadémiára hagyta, ugyanakkor jobbágyairól is gondoskodott.
2. *Sokféle* – Sándor István 1791-től 1808-ig Győrött és Bécsben rendszertelen időközökben megjelenő sorozatos kiadványa. Az enciklopédikus tartalmú, apró jegyzeteket, ismeretterjesztő cikkeket stb. közlő munka minden kötetét Sándor maga írta. Összesen 12 kötete jelent meg. A mű 1796-ban kiadott 3. kötetében 105, XVI. században megjelent magyar könyv címét tette közzé.
3. *Werbőczi István* (1458 k.–1541) – híres jogi munkája, az Opus tripartitum Juris... (magyar címén: Hármaskönyv) első ízben Bécsben jelent meg 1517-ben. A mű első magyar fordítását Weres Balázs készítette el, megjelent 1565-ben.
4. *Kitonich János* (1560 k.–1619) – híres jogtudós, királyi ügyigazgató és koronai ügyész. Directio Methodica... című jogi munkája, amely számos kiadást megért, először 1619-ben, Nagyszombaton jelent meg. Magyarra Kászoni János fordította: Rövid igazgatás... Gyulafejérvár 1647. Kászoni fordításának is több későbbi kiadása van.

5. *Horányi Elek* (1736–1809) – piarista szerzetes, a magyar irodalomtörténetírás és bibliográfia egyik úttörője. Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum ... (Bécs és Pozsony, 1775–1777) című, 3 kötetes latin nyelvű munkájában betűrendben közli 1145 író életrajzát, felsorolja műveiket, s röviden ismerteti ezek tartalmát is. A Memoria Hungarorum kiegészítéseként tette közzé Pesten, 1792-ben a Nova Memoria első kötetét, amely az A–C betűs írók közül 407-et tartalmaz. Rendtársainak, 629 piarista írónak és tudósnak életrajzát (külföldiek is szerepelnek köztük) közölte Scriptores piarum scholarum című művében (Buda 1808–1809. 2 kötet).
6. *Bod Péter* (1712–1769) – erdélyi református lelkész, irodalomtörténetíró. L. még a 69. szemelvény 1. jegyzetét.
7. *Benkő József* (1740–1814) – református lelkész, erdélyi polihisztor. Munkásságának legjelentősebb része botanikusi tevékenysége (elsőnek ismertette Linné rendszerét magyar nyelven), de történeti és irodalmi tárgyú munkákat is írt. Erdélyi vonatkozású történeti és irodalmi forrásokat gyűjtött össze és tett közzé. Transsilvania című (Bécs 1778) 2 kötetes művének második kötetében felsorolta az előtte élő erdélyi írókat.
8. *Komjáti Benedek* (XVI. század) – bibliafordító. Bécsben tanult. Perényi Gáborné biztatására erazmista szellemben fordította magyarra Szent Pál leveleit. A mű Krakkóban jelent meg 1533-ban.
9. *Pesti Gábor* (XVI. század) – író, fordító. Bécsben folytatott tanulmányait megszakítva Erdélybe ment, és Izabella királynő szolgálatába állt. Magyarra fordította az Új Testamentumot (Bécs 1536) és Aesopus fabuláit (Bécs 1536).
10. *Székely István, Benczédi* († 1563) – protestáns prédikátor, író. Munkái: Keresztyénség fundamentumáról való tanúság (Krakkó 1538), Istenes énekek (Krakkó 1538), Chronica ez világnak jeles dolgairól (Krakkó 1559). L. még a 69. szemelvény 11. jegyzetét.
11. *Erdősi = Sylvester János* (1504 k.–1553 k.) – humanista író, bibliafordító. 1541-ben jelent meg nagyjelentőségű Újszövetségfordítása. L. még a 32. szemelvény 1. jegyzetét.
12. *Tinódi Sebestyén* (1505–10 között–1556) – *históriásének-szerző*, aki az országot járva énekelte saját szerzésű énekeit. Műveit 1554-ben Cronica címen adta ki. L. még a 42. szemelvény 1. jegyzetét.
13. *Heltai Gáspár* († 1574) – író, nyomdász és prédikátor. Nyomdája jelentékeny munkát végzett a reformáció, a haladó világi tárgyú magyar irodalom s az egységes magyar helyesírás létrejöttének szolgálatában. L. még a 43. szemelvény 1. jegyzetét.
14. *Bessenyei György* (1747–1811) – munkája, A magyar nézö, Bécsben jelent meg 1779-ben. Bessenyeiről l. a 76. szemelvény 1. jegyzetét.
15. *Haller László* (1717–1751) – máramarosi főispán, Bethlen Kata első férje. Magyarra fordította Fénelon francia író Aventures de Télémaque című politikai regényét. A mű halála után jelent meg, Barkóczy Ferenc egri püspök adta ki: Telemakus bujdosásának történetei (Kassa 1755).
16. *Gyöngyösi István* (1629–1704) – barokk költő. A nemesi olvasóközönség körében igen népszerűek voltak a főként elökelő házasságokat versbe foglaló munkái. L. még a 93. szemelvény 6. jegyzetét.

17. *Molnár János* (1728–1804) – író, jezsuita szerzetes, majd világi pap, szepesi kanonok. Nyelvészettel, fizikával, egyháztörténettel foglalkozott, a magyar időmértékes verselés egyik korai művelője volt. Latin és magyar nyelvű munkái jelentek meg. Magyar Könyv-Ház című művében közreadta azoknak a – főként külföldi – könyveknek a kivonatát, amelyeket olvasott. Pozsonyban 1783-ban és Pesten 1793–1804-ben jelent meg.

122

KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY–KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS PLANUM EGY TÖKÉLLETES MAGYAR BIBLIOGRAFIA ÉS SZÓKÖNYV IRÁNT[1]

1814

(Részletek)

Előbeszéd

Általadván nekem tekintetes Szenkviczi Kovachich urak egy tökéletes magyar bibliográfia és egy, az eddigelé megjelenteknél bővebb szókönyv [szótár] iránt feltett plánumjokat [tervezetüket], melynek véghezvitelét itten azon, nemzeti nyelvek elémenetelét óhajtó uraknak, kikkel itt való mulatások alatt megismerkedtek, ajánlották, azt doktor Gyarmathy Sámuel grammatikusunk[2] magyarra fordította. Ezen plánum mélt. kormányszéki tanácsos Kenderesi Mihály,[3] mélt. báró Wesselényi Miklós úrfi,[4] főtisztelendő plébános Szabó János,[5] mélt. kormányszéki titoknok Kanyó László, tisztel. P. Koros István és t. P. Buzna s prof. Bergai, tiszt. prof. Szilágyi Ferenc,[6] prof. Méhes Sámuel,[7] prof. Hegedűs Sámuel,[8] tiszt. prof. Molnos Dávid[9] és tiszt. Szász Mózses, tiszt. Szabó András, tek. Pataky Mózses[10] urak jelenlétében felolvastatott, helybenhagyatott.

Látta ugyan a gyűlés a nehézségeket, melyek miatt a plánumnak véghezhajtása akadályoztathatik, de mégis jónak találta, hogy az kinyomtattassék.

Báró Wesselényi Miklós, fia a tiszteletet érdemlett hazafi, néhai báró Wesselényi Miklósnak[11], ajánlotta magát, hogy a nyomtatás költségét kifizeti, s rám bízta a kiadást, a megnevezett titt. urak pedig azt, hogy a plánumot egy tudósító előbeszéddel adjam által hazánkfiainak. Annál is inkább készséggel magamra vállalám ezen kiadást, mivel a gyűlésnek néhány tagjai, kik a munkára magokat ajánlották, az ittlévő Akadémia s Reformátum és Unitárium Kollegyiom bibliotékáiban, mint a. N. Enyedi R. Kollégyioméban található ma-

gyar könyveknek katalogusát már el is készítették, s azt doktor Gyarmathy Sámuel úrnak, ki ezen munka rendbeszedőjének választatott, általadták. Így itten ezáltal a végrehajtás el van kezdve.

Most, midőn tapasztaljuk, hogy némely íróink buzdításai nem lettek a nemzet előtt üres hangok, hanem az nyelve iránt elevenebben érez, s más nemzetek példáját követni dicsőségének tartani inkább kezdi, ezen plánum közlése talán megérett időben tétetik. Méltóztassanak tehát hazánkfiai ezen plánumot oly indulattal, mely az elolvasás után nem múlik el, elfogadni, s ezen alkalmatosság adódván, mutassa meg minden, hogy a nemzeti nyelv elémenetelét óhajtja. Itt minden szolgálhat.

A hazának érdemmel megőszült fia, Kovachich szólt a hazához 70 esztendős korában, s inti, kéri közülünk való elköltözése előtt annak fiait, hogy nyelve körül fáradozni ne tartsák megvetett foglalatosságnak. Példát ád mindazoknak, kiknek a magyar föld hazájok, mert látja, hogy a nemzet annak becsülése nélkül korcs zűrzavarrá lesz. S kívánunk-é ezzé lenni, midőn természetünkben is megvagyon, hogy az elkorcsosodást nem becsüljük annyira, mint a valóságos eredetűt vagy a maga tisztaságában megmaradottat. Így, el akarnók-é minden magunk iránt való becsülésünket veszteni?

Lelket, hazámnak magzatjai, s segítségtek meleg szívből jőjön. Az ilyenben van meg minden jónak elfogadhatása, ez felejteti el velünk a csak önnön haszonra való élést a hazában.

Kolozsváratt, június 17-dikén, 1814.

Döbrentei Gábor[12]

[A tervezet]

„Légy díszére annak a hazának amelyben születtél" – ezen régi megszólítással ösztönözzük hazánknak minden jó fiait az erkölcsi s hazafiúi virtusokra [erényekre] és fényes tetteknek végbevitelére. Ezt bizonyítják még ma is a régi görögöknek s rómaiaknak is emlékezetre méltó tetteik, amelyeket méltán csudálunk, de ritkán követünk. A mi eleink, kik ezen boldog hazát maradékainknak megszerezték, ezek pedig vérekkel is megtartották, vitézségek által a magyarságnak a régi rómaiakéhoz közelítő hírt, nevet szerzettek, még egy fő ékesség híjával lenni látszanak, mely a tudományok szeretete és a mesterségek szorgalmatos űzése. Nem volt ugyan attól hazánk, mikor még nemzetünket kevesen esmérték, teljességgel meg-

fosztva, sőt abban jeles lépéseket is tett, de a békövetkezett mostoha idők megakadályoztatták; megmaradtak még becses maradványai utóbbi iparkodásaiknak, melyek a villongások hajótöréséből kimenekedtek, s vádolják tunyaságunkat, melybe néhanapján szunnyadozánk, és amelyre most is hajlandók vagyunk. Ezt bizonyítja az is, hogy midőn a külföldi literatúrán futólag kapdosunk, azt nem annyira előmeneteles tanulás kedvéért, hanem csak valami mulandó gyönyörűségből cselekesszük, de egyszersmind a hazai literatúrára nem is ügyelünk, vagy azt még meg is vetjük. Az olaszok, franciák, angolok, németek és még a lengyelek is nyelveket nemcsak nagy szorgalmatossággal művelték, hanem úgy ki is pallérozták, hogy aki nem tudta, tudatlannak, bárdolatlannak tartották!... Vagynak magyar nyelven is már rég kinyomtatott munkák, de többnyire olyanok, melyeket kevesen ismernek, és nem is minden tárgyakról írattak; kétség kívül való dolog hát, hogy sok szavai a magyar nyelvnek még írásba nincsenek, hanem csak az emberek szájokban, néha csak némely vidékekbe hallatnak, melyek hogy az emberekkel el ne haljanak, idején kell igyekeznünk. De ezt magános ember soha végbe nem viheti, hogy azokat az utolsó veszedelemtől megtartsa, és a nyelv közönséges kincsét egybegyűjtse; mert minden ember az időnek, helynek és alkalmatosságnak keskeny határi közé van szorítva. Sokaknak segítő társasága kívántatik hát erre, hogy ki-ki valamit mozdítson, és senki úgy ne terheltessék, hogy hivatala hátramaradásával és házi ügyes-bajos dolgai csonkulásával légyen segítségül. De micsoda segítők által, kikből és mi módon szerkesztessék egybe egy ilyen társaság, hogy egy darabig fenn is álljon (mert nem is kell, hogy örökre maradjon), és hasznot is hajtson? Jól jut eszünkbe, hogy sok tudós férfiak próbáltak írásban foglalatoskodó társaságot állítani, melyre nemes példa vala 20 esztendőkkel ezelőtt Erdély, és a Magyar Mercurius[13] írója is próbálta ezt, de ezen igyekezeteknek vagy nem volt jó előmenetelek, vagy pedig kezdetekbe lett mindjárt elenyészések. Mostani időnk folyta szegény voltában semmi fundushoz [alapítványhoz] reménység nem lehet, hogy az idegen orsz. virágzott tudós társaságok példáján valami privilegiált, közvédelem alatt álló társaság támadjon, mert a közönséges társaság főbb gondja elvonja, és közfundusok nem lévén, privilegiált testbe egybe nem állhatnak. Milyent reménylünk hát mi lehető társaságnak, azt rövideden lerajzoljuk. Vagynak Erdélyben és Magyarországban minden

vallásbéli papjaink, professzoraink, közönséges tisztviselőink és magános nemes, tisztelt férfiaink, kik mind tanultak, és nagyrészént magyarul is tudók. Ide tartoznak még a falusi nótáriusok s iskolamesterek is, kik mind ezen társaság igyekezetét munkával elésegíteni ha akarnák, alkalmasok, és minden ember annak segítségül lehet, aki célra megkívántató valami munkát írhat. Így lenne egy társaságunk, melynek száma határok közé nem lenne szorítva, hanem szélesen kiterjedő, minden kénytelenítéstől szabad, a Háromszéki Havasoktól fogva egész Sopron vármegyéig, és Máramarostól fogva egész Csáktornyáig kiterjesztve, amely, minthogy soha egyben nem gyűlne, és csupánesak filológiai tárgyakat forgatna, semmi politikai gyanú alá nem eshetnék . . . – Lássuk már, mi légyen fő és első tárgya ezen társaságnak, melyre törekednünk kelljen. Csak két munkát kívánnánk mi attól. I. Magyar bibliográfiát, azaz olyan lajstromot, melyben a tipográfiának feltalálásától fogva kinyomtatott minden magyar könyvek titulusát (címjét) egész a 18-dik századig, betűrend szerint rakva, találhatnák. II. Egy tökéletesebb magyar szótárt (Dictionariumot). Az első munka lenne az a kútfő, melyből a szótárt lehetne csinálni. Abból kapnánk a literaria historiára [irodalomtörténetre] tökéletes bévezetést, megesmervén az írókat és könyveiket, melyeknek tudása nélkül nyelvünk mívelésére elég célt nem érhetünk. A másodiknak pedig, úgy mint a tökéletes szótárnak hasznát, nincs olyan hazafi, aki által ne látná.

Mi módon lehet tökéletes magyar bibliotékára (könyvtárra) szert tenni?

1. Vagynak sok magyar írott és nyomtatott könyvek a közönséges bibliotékák között.

2. Az iskolák tanítói, papok, közönséges hivatalbéli személyek és magános tekintetes nemesek mind a két nemen bírnak különbféle magyar könyveket és kéziratokat, s ezeknél is jó kútfőre lehet találni, melyből sok könyvekről tudósítást vehetünk. Annak pedig módja e következendő leghelyesebb volna.

3. Ki-ki írja a maga keze alatt lévő könyveknek tökéletes lajstromát, és küldje el a fő társaságnak rendbeszedés végett.

4. Ezen lajstrom írásában következendőkre kell vigyázni: *a)* Ha nem kell sokat írni, minden könyvet egy negyed levélre, ha többet kell, kettőre, de azt is negyed formába hajtva, írják. *b)* Írják le a könyvnek egész címjét, az első szótól az

utolsóiglan. *c)* Jegyezzék még, milyen a könyv formája, melybe nyomtattatott, vajon egészbe, félbe vagy negyedbe, 8-ad, 12-ed, 16-od vagy 32-ed részben sat. *d)* Hány lapokból vagy levelekből, vagy hány darabokból áll az egész könyv? sat. *e)* Ha címjéből ki nem tetszenék, ki, hol adta ki, és nyomtatta? *f)* És vajon valamely könyvvizsgáló helybehagyásával vagy anélkül jött világ eleibe. *g)* Milyen elosztása van benne a tárgyaknak? *h)* Ha valami tudósítás van arról az íróról vagy az ő könyvéről, s micsoda nyelven iratott, mindezeket is fel kell jegyezni. *i)* Ha nevetlen volt az író, de mégis tudják, fel kell jegyezni. *k)* Végtére hozzá kell tenni, hogy és hol bírja ezt az így lerajzolt könyvet, és az is, aki így megírta, tegye nevét alája.

5. Nagyon rövidülne ezen munka, ha elébb is a közönséges könyvtárokba való könyveket, melyek a kollegiumban vagy klastromban találtatnak, betűrend szerint leírnák, beléjegyezvén rövideden az írót, a munkát és a kiadásnak helyét, s ezeket a magános személyekkel közölvén, azok csak az olyan magoknál lévő könyveket írnák le, melyek azon könyvtárban leírva nem volnának, mert így nem kényteleníttetnének ugyanazon egy könyvet annyiszor leírni, és a magános személyek könnyebben jutnának a dologhoz, jobb szívvel rávennék magokat.

6. Minden könyv, amelyet leírtak légyen egy különös 4-ed levélre, s ha az nem elég, kettőre leírva, hogy az egyenlőséget meg lehessen tartani, s a leveleket általcserélgetni, elébb vagy hátrább teddegelni, betűrendbe szedni, és mikor azoknak száma sok volna, azokat zavarodás nélkül vizsgálni, hogy vajon ez a könyv már másutt nincsen-é előszámlálva egy 4-ed levélbe, a feljebbi 4-ik szám alatt kitételett útmutatás szerént leírni; de ha már egyszer mégis leírva volna, és azt másvalaki bírná, és más kiadása volna, ezt ugyanazon levélnek végén jegyezné fel, hogy az ő nyomtatványa (exemplárja) amattól, melyet már másutt előszámláltak, különbözik, hanem könyvbirtokosnak nevét, és azét is, aki aztat leírta, írni alá. Ugyanezt kell érteni arról is, ha valakinek valamely históriaíróról valamely litteraria esmérete volna (tudományos tudósítása) magáról vagy a könyvéről, melyek az előtte álló leírásba nem találtatnának vagy feljegyezve hibásan volnának, ezt pedig vagy a recenzió [ismertetés] tulajdon levelére jegyezné fel, ha üresség volna, vagy külön levélre. Azonban akinek tetszenék, a magánál lévő könyvet újra leírhatná, ha mások azt recenzeálták is, hogy az ott való

hijánosságot kipótolná, de mindenkor a recenzornak maga nevét alá kell írni.

7. Ezen sorba nem kellene belétenni egy recenziót is, hanemha amely éppen a kezében lévő exemplárból dolgoztatnék ki, nem pedig valami más könyvekből vétetnék, mely valamely munkát eléhoz (citál), hogy így az olvasók bizonyosak lehetnének azon könyvnek kinyomtatott voltáról, minthogy sokszor szoktanak sokak olyan könyveket eléhozni, melyeket sohase láttak, hanem csak más könyvekbe előhozva találtak, s ennélfogva kétség lehet iránttok, hogy vajon valaha voltak-é, amint ennek példáját a ritka könyvek lajstromában láthatni. Ha azért valaki az ilyen módon eléhozott és említett könyveket fel akarja jegyezni, azt csak a könyvnyomtatói jegyzésekbe (inter notitias bibliographicas) jegyezze fel, hogyha így történnék, hogy az így említett könyveket megtalálták, melyeknek pedig exemplárja a dolgozó tagok közül egyiknél se volna, az efféle könyvek lajstromát csak rendkívül is, toldalék módjára kellene odaragasztani.

8. Itt azt ki-ki magától általlátja, hogy minden, aki a társaságba beállani méltóztatik, nemcsak a maga könyveit, hanem még a maga szomszédságába lévőket is méltóztassék leírni, ha kezéhez kaphatja. Mert megesik az, hogy sok birtokos a maga könyvét nem tudná leírni, miméűek az özvegyek, árvák s más, írásban gyakorlatlanok. Az ilyen recenzor ezáltal a társaságtól annál nagyobbra becsültetik.

Van még más mód is ezen munkának rövidítésére, amelyet, ámbár egéresélés (micrologia), nem szégyenlek leírni: tegyük fel, hogy vagynak a Kolozsvári Kollégium Könyves Tárjában magyarul vagy eredetiképpen (originarius), vagy más nyelvből fordítva leírt könyvek, melyet ugyan mindenkor fel is kell jegyezni a recenzióban. Azoknak recenzióját, hogy egy igen sok munkával ne terheltessék, el kellene osztani minden professzorok, praeceptorok [tanítók], togátusok[14] között, kiknek meg kellene jegyezniek a végén, hogy hol találtatik az az exemplár, és neveket felírniok, és így ők is a társaságba e munkájok által belépnének. Mikor ez végbemenne, egy a társaság tagjai közül szedné betűrendbe mindazokat a béírt papirosokat, és tenné egy jól bézárt tokba, felül írná rá, hány levél van benne. És adná által az Unitarium Collegium egyik tagjának, ez akkor megvizsgálná a magok könyvtárjokban, hogy micsoda könyvek találtatnak abba a reformátusok könyvtárjában találtattaktól különbözők, s ezeket is azon módon ossza ki a maga felekezeti

között, hogy azokat recenzeálják, és a recenziós leveleket betűsorba a feljebb említett tokba béiktassák, azonban azt is jegyeznék meg, hogy a már feljebb recenzeált könyvek közül melyek találtatnak az ő könyvtárjokban, és egy bajjal azon két rendbéli könyvtárokból csinált recenziók közöltethetnének mind a református, mind az unitárius tisztelendő professzorokkal és papokkal s több afféle; hogy így ezek is mindnyájan, ami könyv az ő tárjokba volna, hasonlóképpen recenzeálni méltóztatnának. Így kellene bánni az akadémia könyvtárjával is, keresvén ott is egyet, aki a társaság tagja lenni és az új recenziók levelét betűrend szerént a tokba bétenni ne sajnálná, így kellene rendbe menni minden közönséges és magános könyvtárokon, és meg kellene kérni minden magánosakat, akiknek valami könyveik volnának, valamíg végre lehetne hajtani, hogy egy könyv se maradjon Kolozsvárt, melynek recenziója a már említett tokba bé ne ment volna, melyet ekkor a Reformatum Collegiumban lévő társaság tagjainak kellene kezéhez visszaszolgáltatni, ez szorgalmatosan feljegyezné a levelek számát, hogy valami el ne vesszen, osztaná illendő nagyságú tokokba a recenziók leveleit, és egy melléje tett utasítással küldené a N. Enyedi Kollégiumnak, és találtatván ott is egy magyar társaság tagja, ez az enyedi könyvtárból a még lehető híjánosságokat kipótolná, s akkor azt a Marosvásárhelyi Kollégiumnak általküldené, ahonnét Udvarhelyre, és így minden helyekre, egy ott találtatandó társaság tagjának kezéhez juttatnák, kihez minden szomszédok a magok recenziójokat beküldhetnék mindaddig, míg egy pap, professzor vagy nemes se találtatnék egész Erdélybe, akinek könyve recenziója ezen gyűjteménybe bé ne férkezett volna, még a csekélyebb munkácskák is, minéműek a temetési prédikációk...

Kolozsváratt, februarius 10-kén, 1814.

A diplomatico-litararia expeditióban.[15]

Szenquinczi Kovachich Márton György
és *Kovachich József Miklós*

Magyarországra nézve mindazon nagytiszteletű hazafiak, kik e szent és nagy célra munkatársak leendnek, szíves bizodalommal megkéretnek, hogy az e tárgyra szánt gyűjteményeiket *t. Helmeczy Mihály*[16] filozófiai doktor úr adressze alatt, ki azoknak könnyebb általszállíthatások s megkül-

dések végett meg vagyon kérve, *frankózott [bérmentesített] levelek* mellett méltóztassanak Pestre, Trattner úr[17] tipográfiájába utasítani.

Kovachich Márton György–Kovachich József Miklós: Planum egy tökélletes magyar bibliografia és szókönyv iránt. Pest, Trattner János Tamás, 1814. 1–12, 22–23. l.

---

1. *Kovachich Márton György* (1744–1821) – jogtörténész és az oklevéltan (diplomatika) művelője, az Egyetemi Könyvtár őre. (L. még a 82. szemelvény 2. jegyzetét.) 1810-től 1815-ig József nádor és az országgyűlés megbízásából fiával, *Kovachich József Miklós*sal (1798–1878) együtt – aki szintén jogtörténész és diplomatikus volt – kutatásokat végzett az ország levéltáraiban. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfiára irányuló tervezetük (Planum . . . 1814), amelynek egy részét itt közöljük, nem valósult meg, de mint kísérlet igen figyelemre méltó. Olyan bibliográfia összeállítását vették tervbe, amely betűrendben közölne minden, a könyvnyomtatás kezdetétől a XVIII. századig nyomtatott magyar könyvet. A tervezetet oklevélkutató országjárásuk során bemutatták Kolozsvárott Döbrentei Gábornak és a körülötte csoportosuló erdélyi tudósoknak, íróknak és tanároknak, akik azt magukévá tették, s Wesselényi Miklós költségén, Döbrentei előszavával meg is jelentették.
2. *Gyarmathy Sámuel* (1751–1830) – orvos és híres nyelvész. Affinitas lingvae Hungaricae cum lingvis Fennicae originis grammatice demonstrata című munkájában (Göttinga 1799) a magyar és finn nyelvek rokonságát bizonyította.
3. *Kenderesi Mihály* (1758–1824) – kormányszéki tanácsos. A korabeli magyar tudományt, irodalmat és az erdélyi magyar színészetet odaadóan támogatta. Segítette Kőrösi Csoma Sándort ázsiai útján. Számos íróhoz (Kazinczy Ferenc, Aranka György, Virág Benedek stb.) baráti szálak fűzték.
4. *Wesselényi Miklós, ifj.* (1796–1850) – erdélyi politikus, a reformkor egyik vezető egyénisége. L. még a 80. szemelvény 1. jegyzetét.
5. *Szabó János* (1767–1858) – katolikus egyházi író és szónok. Ebben az időben (1813-tól) kolozsvári plébános volt, később (1819) kolozsmonostori apát, majd királyi tanácsos lett.
6. *Szilágyi Ferenc* (1762–1828) – református lelkész, író, a kolozsvári református főiskola tanára. A latin nyelvvel és irodalommal kapcsolatos, valamint történeti tárgyú munkái jelentek meg.
7. *Méhes Sámuel* (1785–1852) – író, nyomdatulajdonos és kiadó, a kolozsvári református főiskola tanára. L. még a 89. szemelvény 6. jegyzetét.
8. *Hegedűs Sámuel* (1781–1844) – tanár, ref. lelkész, költő; a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Ő állította fel az első nagyenyedi nyomdát.
9. *Molnos Dávid* (1778–1836) – író, 1805-től haláláig a kolozsvári unitárius kollégium tanára, 1812-től 1832-ig rektora volt. 1832-ben a cenzúrabizottság tagjává választották.
10. *Pataky Mózes* (1784–1815) – író, fordító, ifj. Wesselényi Miklós nevelője, id. Pataky Mózes kolozsvári református főiskolai tanár fia.

11. *Wesselényi Miklós, id.* (1750–1809) erdélyi politikus, a Habsburgokkal szemben álló, ellenzéki politika egyik vezéralakja. Egy ideig Kufsteinban raboskodott.
12. *Döbrentei Gábor* (1785–1851) – író, irodalomszervező, a Magyar Tudományos Akadémia első titkára. 1814-ben megindította az Erdélyi Múzeum című folyóiratot. Pályája elején Kazinczy híve volt, a harmincas években szembekerült a fiatal, haladó írókkal, az Aurora-kör tagjaival (pl. Bajzával a Wigand-féle Conversationslexikoni perben, l. erről a 101. és 102. szemelvényt).
13. *Magyar Mercurius* – Pánczél Dániel szerkesztésében Bécsben, 1793-tól 1798-ig megjelenő magyar nyelvű hírlap.
14. *tógátusok* – a református főiskolák reverendaszerű öltözetben (tógában) járó hallgatói.
15. Az oklevélirodalmat kutató kiküldetésben.
16. *Helmeczy Mihály* (1792–1852) – író, műfordító. Nevét túlzó, a magyar nyelv szellemével ellenkező szóújításai kapcsán emlegetik, bár ezen a téren érdemei is vannak. A Széchenyi István politikáját támogató Jelenkor című lap szerkesztője és a Magyar Tudományos Akadémia első pénztárosa volt.
17. *Trattner János Tamás* (1789–1824) – pesti nyomdász és könyvkereskedő. Az ő nyomdája nyomta Kovachich Márton György és Kovachich József Miklós „Planum"-át is. L. még a 116. szemelvény 1. jegyzetét.

123

JANKOVICH MIKLÓS LEVELE A TUDÓS TÁRSASÁGNAK KÖZÖNSÉGES MAGYAR KÖNYVTÁR CÍMŰ BIBLIOGRÁFIAI MUNKÁJA KIADÁSA ÜGYÉBEN[1]

1841

Tekéntetes Tudós Társaság!

Életemnek legfáradtságosabb – legköltségesebb tudományi szorgalmát, a *Közönséges Magyar Könyvtárt* (Bibliotheca Hungarica), azaz 1533. esztendőtől szinte 1833. esztendeig kinyomtatott magyar könyvek címeinek szerkesztését bemutatni szerencsém vagyon.

Különb úton indult el foglalatosságom, mint akár Bod Péter[2] 1766. nyomtatott Magyar Athénásában, akár Sándor István[3] 1803. Györben kiadott Magyar Könyvesházában eleredtek, mivel magyar szerzőknek nem egyéb nyelveken, mint Bod, hanem egyedül magyar nyelven kinyomtatott munkáikat fogadám fel, – és ezeket nem mint Sándor, aki nyomtatásoknak kora, vagyis az esztendők folyta, hanem a szerzők vezetékneveinek betűrende szerint helyheztetém, hogy így a nevek vezérlése után a könyvek címe könnyebben megtaláltathasson, – a magyar tudósok története (Historia

Litteraria) és magyar könyvek esmérete (Bibliographia) felsegíttessen, felvilágosíttasson.

E szempontból kiindulván, a magamnak kiszabott... rendtartással a kinyomtatott munkáknak

1^{or} címét rövidítés nélkül (amennyire szerencsém volt 40 és több esztendők alatt az eredeti példányokhoz juthatnom) előadtam. Mely foglalatosság leginkább tartóztatta munkámat, mert a velem közlött könyvtárak lajstromát, melyek a könyveknek címeit igen önkényesen csonkítva és fogyasztva – az esztendőket pedig többnyire hibásan jegyzették fel – gyakor megcsalattatván, bátran nem használhattam.

Ugyan azért

2^{or} A szerzőnek tiszti vagy foglalatossági létét elein, utoljára pedig születése és halála helyét és idejét, amennyire tudtomra löttek, említeni el nem mulattam...

3^{or} Kitettem minden példánynak nyomtatása helyit, nyomtatónak nevét, kiadás formátumát, vagyis az ívek hajtásának rétét, leveleinek vagy lapjainak számát, és ugyanazon egy könyvnek minden tudtomra lett és általam utolért többi kiadásait mind az esztendők rende szerint behelyheztettem.

4er Az újabb könyveknek kereskedési árokat hozzámellékeltem; a régebbieket pedig ritkaságoknak lépcsője szerint három rendbe felosztottam, és így R., RR. és RRR. [R = raritás rövidítése] jegyzettel megkülönböztetvén és megbecsülvén, bírálatom szerint szabtam nekik árokat.

Végre

5^{or} Hol és mely könyvtárokban a ritka magyar könyvet fenntartottnak kijelentettem, saját gyűjteményem példányait pedig bélyegzettem.

Ilyen tudományi szorgalmat tehát, milyennel hazánk mindeddig szűkölködött, de francok és németeken kívül még más európai nemzetek tudtomra nem bírnak, bátorkodok a Tekéntetes Tudós Társaságnak avégre bemutatni, hogy aztat Tisztelt Tudós Tagjai által megvizsgáltatván, ha közhaszna tekintetében a kiadásra érdemesnek találtatik, a Nagyméltóságú és Nagyságos Igazgató tagoknak a kinyomatásra ilyen alázatos esedezésemnek ajánlani méltóztatnának, hogy ezen munka mint a tudományoknak, de különösképpen saját nemzeti nyelvünkben előadott tudós esmereteknek kiterjesztése végett minden vallásbéli felekezetű magyar- és erdélyországi fő és nagyobb oskoláknak (akadémiáknak és gimnáziu-

moknak), papi intézeteknek, magyar gyalog és lovag regementeknek egy-egy példányt ingyen küldetvén, buzgó igyekezetem az egész nemzet hasznára könnyen és mennél előbb kiterjedjen, nékem pedig életembéli fáradságos igyekezetem, költséges szorgalmam, melyet ekképpen tulajdonul aki ajánlandok, azzal a Tudós Társaság nagylelkűségétől a litteratúrai érdemekre rendelt díjjal, ha ugyan ebbeli igyekezetem teljesítése érdemesnek ítélendő, kegyesen megvigasztaltasson, jutalmaztasson.

Alázatos tisztelőjök
W[adasi] J[ankovich] M[iklós]

A szövegközlés alapja: Boda Miklós: Jankovich Miklós Magyar Könyvtára. Egyetemi szakdolgozat. Bp. 1961. ELTE Könyvtártudományi Tanszék.

---

1. *Jankovich Miklós* (1773–1846) – régész, történet- és művelődéstörténetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Pesten végezte iskoláit; itt tanára, Cornides Dániel felkeltette benne a hazai történelem és irodalom iránti érdeklődést. Korán kezdte gyűjteni a műkincseket, az irodalmi és történeti dokumentumokat és a könyveket. Gazdag gyűjteményét az 1836. évi országgyűlés 125 000 forintért vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum számára. A 30 000 db könyvből és kéziratból álló gyűjtemény zömmel magyar és magyar vonatkozású műveket (hungaricákat), továbbá több értékes kódexet tartalmazott. Ezenfelül mintegy 1000 hazai oklevél, értékes érem-, kép-, arckép-, ékszer- és fegyvergyűjtemény került a Nemzeti Múzeum birtokába. További gyűjtésének anyagát halála után, 1850-ben a Magyar Tudományos Akadémia vette meg 5000 forintért. Nyelvészeti, történeti, régészeti, numizmatikai stb. művei jelentek meg. Számos munkája maradt kéziratban, köztük Közönséges magyar könyvtár című bibliográfiája. Ebben – ahogy azt az *1832-ben a Magyar Kurirban*, a Hazai és Külföldi Tudósításokban és külön röplapon közzétételett felhívásában közölte – magyar szerzők 1533-tól 1830-ig külföldön és Magyarországon megjelent magyar nyelvű műveit szándékozott kiadni 2 kötetben. A közönség anyagi pártolásának elmaradása miatt a mű 1833-ra ígért megjelenése nem következett be. A munkát tovább folytatta, címanyagát 1833-ig bővítette, és 1841-ben – itt közölt beadványában – a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlotta fel kiadásra. Az Akadémia a kiadást elvállalta, 1845-ben szerződést is kötött Jankovichcsal, de a mű nem jelent meg. Jankovich halála után Toldy Ferencet bízták meg kiegészítésével, s az ő hagyatékával került az akadémiai könyvtár kézirattárába.
2. *Bod Péter* (1712–1769) – író, bibliográfus. Magyar Athénás című munkájáról l. a 69. szemelvény 1. jegyzetét.
3. *Sándor István* (1750–1815) – író, bibliográfus. L. a 121. szemelvény 1. jegyzetét.

Az olvasás és az olvasók

124

KAZINCZY FERENC PÁLYÁM EMLÉKEZETE[1]

(Részletek)

Fiatalkori olvasmányaiból

Alig várám, hogy Pestre érhessünk, s megvehessem Gessnert[2], ha többet is írt, mint amit a göttingi Musen-Almanachban[3] leltem. Weingandnál[4] a munkának minden nyomtatványai elfogytak, s más könyváros akkor még Pesten nem vala. De midőn Weingand a csomót végigforgatá, szemembe tűnt a Wieland Musáriona és Grácziái[5], hollandi papirosra s Geysernek[6] sok képeivel, vignettivel [keretdíszeivel], Oeser[7] után. Nem ismerém a Wieland nevét, nem a könyvet, de a szép nyomtatás kíványt támaszta bennem azt megvenni. Utam alatt Bécsig mindég azt olvasám, s nem értettem. De addig olvasám, míg végre megértettem. Azután Musárion, a Grácziák és Diogenes vala olvasásom...

Nem sok idő múlva azután, hogy Patakra visszatértem, a bibliotekárius tudatá velem, hogy kezéhez eladás végett valamely magyar könyv tétetett le; nyelve érthetetlen, az elébe írt vers gonosz, de tele van igen szép rézmetszetekkel: Báróczynak[8] *Erkölcsi Meséi* Marmontelből[9]. Én azt szeretém meg, amit a bibliotekárius gyalázott, s attól borzadtam vissza, amit magasztalt. Még ma is bírom a könyvet; még rajta van ifjú esztendeim örömének kedves emléke; még ismerem a helyeket, hol édes szólása csudálgatásiban fel-felsikoltozám. Visszavágytam Bécsbe, hogy őt láthassam, hogy lelke átszállhasson rám fél mértékben. Ő vala örök olvasásom ezentúl, s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni, minden erőmmel, ami lesz.

Alig csendesedék el örömem Báróczyn, midőn ugyanaz jelenté, hogy ismét valamely nyomtatványok küldetének kezéhez, hexameterek, s koccanók [rímek] nélkül; korántsem oly szépek, mint a tordai nagy poétáé[10]; de jó lesz mégis megtekintenem, hogy nevessek rajta, s lássam, mit mível a hírszomj, midőn erő nélkül van. – *Baróti Szabó Dávid versei.*[11] – Elragadtatások közt faldostam azt, nem mintha sok teremtőerőt találtam volna Barótiban, vagy mintha a magyar hexameter egészen újság volt volna előttem, hanem mivel egész

kötet verseket láthaték, és hála érte az egeknek, koccanók nélkül. Megjövendölém, hogy a példa követőket fog találni, hogy poézisunk új ragyogásban fog csillogni. Írtam Barótinak, s disztichonokban; úgy hittem, hazafiúsága érdemli, hogy mindenfelől végye köszönetinket, s ki vala boldogabb, mint én, midőn megérkezék válasza, s az is disztichonokban!...

A Bácsmegyei olvasóiról

Bácsmegyeim[12] után *Hamletet*[13] adám ki, ahogy azt a német teátrumon játsszák, Pozsonyban 1790-ben, s *Stellát*[14] s a Wieland *Diogenesét* Pesten 1793—94-ben, a *Heliconi virágokat*[15] almanach[16] gyanánt Pozsonyban 1791-ben, s fordítgattam mindazon nyelvekből, melyeket inkább vagy kevesebbé értettem. Mindez nem tetszék olvasóinknak; Bácsmegyei volt csemegéjek, mint tíz esztendővel ezelőtt *Kartigám*[17]. Egynél több olvasója, s nem egyedül szerelemben olvadozó ifjacskáink s leánykáink, frazeológiákat dolgozának belőle. A hon első rendű tisztviselői két-három estve gróf Ráday második Gedeonnál[18], ki akkor asszesszor vala a királyi tábla mellett, s később koronaőr leve, gyülekezének fel, felolvastaták a könyvet, s innen lesék, nyelvünk kevés idő alatt hová fog emelkedhetni. Herceg Batthyány Lajos[19] levelében köszöné, hogy azt dolgozám, s maga Himfy[20] is kedvellette. Magam sem dolgozásomról nem tarték valami nagyot; hiszen az már tűzre vala kárhoztatva, s elébb, mint Batsányi ítélte reá; sem a német munkáról, mely után azt csináltam. Nyelvünk még nincs elkészülve, – mondám, s így a mesterműt sem érdemelhet óhajtott javallást: mint érdemelhetne tehát a középszer munka fordítása? Csak az igazán jót kell fordítani, s az fényt vet a hibás fordításra is. Azért választám az említetteket, és amiket görögből, latinból, olaszból, franciából hoztam által.

A Bácsmegyei szerencséjét az csinálhatá, hogy a történetet nem hagytam meg anyaföldén, hanem honunkba plántáltam által, s az olvasó így melegebben és közelebbről érezheté magát megilletve. Továbbá az, hogy némely kedves és érzékeny s poétai képű szólásokat hoztam be a nyelvbe, mellyel előttem senki nem éle még nálunk; harmadszor, hogy a szép társaságokban ismert idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyezni meg, amit mások, s többére igen szerencsétlenül, cselekedtek. Hogy az utolsót cselekedtem, s szép társaságoknak adott munkában tettem, igen jól tettem; de oly

helyeken is tettem, ahol elmaradhatának vala, s azt nem jól tettem.

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp. 1956. 36, 39–40, 162–163. l.

---

1. *Kazinczy Ferenc* (1759–1831) – költő, a nyelvújítási mozgalom vezetője. Számos fordításával igyekezett a magyar nyelvet, a stílust és az ízlést fejleszteni, több régi és kortárs író műveit adta közre szép kiadásban. Örömmel fogadott minden új magyar könyvet, a külföldi és hazai kortárs írók műveit egyaránt. Fiatalkori olvasmányairól és Bácsmegyei című művének olvasóiról szóló szemelvényeink emlékiratából valók. L. még a 96. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Gessner*, Salomon (1730–1788) – híres svájci idillköltő. Kazinczy kedvelt írója volt. 1756-ban kiadott Idilljeit magyarra fordította, és 1788-ban Kassán kiadta Gessner Salamon Idylliumi címen.
3. *Göttinger Musenalmanach* – a göttingai Hainbund nevű írói csoportosulás irodalmi évkönyve.
4. *Weingand János Mihály* († 1802) – budai és pesti könyvkereskedő. L. még a 94. szemelvény 4. jegyzetét.
5. *Wieland, Christoph Martin* (1733–1813) – német költő, a felvilágosodás jelentékeny alakja. L. még a 76. szemelvény 34. jegyzetét.
6. *Geyser, Christian Gottlieb* (1742–1803) – osztrák rézmetsző és rézkarckészítő. Oeser tanítványa volt.
7. *Oeser (Öser), Adam Friedrich* (1717–1799) – pozsonyi születésű német festő, szobrász és rézkarcoló, a lipcsei Művészeti Akadémia igazgatója.
8. *Báróczi (Bárótzi) Sándor* (1735–1809) – testőríró, Bessenyei György bécsi írói körének tagja. Marmonteltől fordított Erkölcsi mesék című műve (1775) kiváló ízlésre és stílusérzékre vall; a fiatal Kazinczyra erősen hatott.
9. *Marmontel, Jean-François* (1723–1799) – francia író, az Enciklopédia munkatársa. Művei a XVIII–XIX. sz. fordulóján igen népszerűek voltak Magyarországon. Elbeszéléseiből – Báróczi Sándor mellett – Kónyi János (Díszes erkölcsökre tanító beszédek, 1775) és Kazinczy is fordított (Szívképző regék; megjelent 1808-ban a „Kazinczynak fordított egyveleg írásai" I. köteteként).
10. *Gyöngyösi (Gyöngyössi) János* (1741–1818) – költő, tordai református lelkész. A leoninus (vagyis olyan disztichon, amelyben a sorok közepe és vége rímel) egyik magyar művelője volt.
11. *Baróti Szabó Dávid* (1739–1819) – költő, a görög-római versformák úttörője a magyar irodalomban. Új mértékre vett különb versek című kötetével (1777) jelentős mértékben hatott a fiatal Kazinczyra. Batsányival és Kazinczyval együtt indították a kassai Magyar Museum című folyóiratot. Később elhidegültek egymástól.
12. *Bácsmegyei* – l. a 95. szemelvény 2. jegyzetét.
13. *Hamlet* mondai dán királyfi alakját számos író feldolgozta. Shakespeare világhírű drámája 1603-ból való; ezt – német fordítás alapján – először Kazinczy Ferenc fordította magyarra (Kassa 1790).
14. *Stella* – Goethe színműve. Kazinczy Ferenc fordította magyarra. Sztella címen jelent meg Pozsonyban, 1794-ben.
15. *Helikoni virágok* – Kazinczy és kortárs magyar írók verseinek gyűjteménye.

16. *almanach* – évkönyv, zsebkönyv; rövidebb irodalmi alkotásokat (verseket, elbeszéléseket) tartalmazó gyűjteményes mű.
17. *Kartigám* – Mészáros Ignác (1721–1800) valószínűleg németből átdolgozott regénye. 1772-ben jelent meg, s korában igen népszerű volt. Eleinte Kazinczy is lelkesedett érte, később azonban elfordult tőle.
18. *Ráday Gedeon, II.* (1745–1801) – belső titkos tanácsos, koronaőr. 1784-ben magyar színtársulatot akart szervezni, de terve nem járt sikerrel.
19. *Batthyány Lajos* (1753–1806) – császári és királyi kamarás. Körmendi parkjában emlékoszlopot emeltetett Gessnernek. Ennek mintájára tervezte Kazinczy Csokonai síremlékét, amelynek felirata kapcsán megindult közte és a debreceni írók közt az árkádiai pernek nevezett híres tollharc.
20. *Himfy* – Kisfaludy Sándor (1772–1844) írói neve, két szerelmi ciklusának (Himfy szerelmei) hőse után.

125

DOMBY MÁRTON CSOKONAINAK ÉS DIÁKTÁRSAINAK ÖNKÉPZŐKÖRE; OLVASMÁNYAIK [1]

... Kiszabtak először mindenkinek magok közül egy nyelvet, hogy azt tanulja meg. Neki [Csokonainak]esett az olasz, mikor még se németet, se franciát nem tudott, és gyakran nagy részvétellel beszélte, mely nehezen tudott boldogulni, nem kapván olyan olasz szókönyvet, mely az őelőtte egyedül esmeretes deák nyelven magyarázná az olasz szókat, míg végre az ő kérésére a veneziai könyvnyomtató nem küldött. Megtanulván mindenik a reá kimért nyelvet, tudós újságot (Litteratur Zeitung) járattak. Ebben látván az új könyveket rostálgattatni, s azoknak foglalatját előadatni: a jobbakat közönségesbe meghozatták, s az olvasásra annak adták magok közül, ki annak nyelvét értette. Így szabták ki mindenre az olvasnivalót. Amikor osztán valamelyik a maga könyvét elolvasta, s kisummázta; összegyűltek, s ezt a rövid summát egymás előtt elolvasták. Ezzel azt nyerték, hogy mikor közülük mindenik csak egy könyvet olvasott is el, mindannyinak a velejét tudta, ahányan voltak a társaságban. Mely szerencsésen talált metódus ez, mind a vetélkedés felserkentésére, mind az elmének gazdagítására, köszörülésére s az ítéléshez való szoktatására!

A szövegközlés alapja: Domby Márton: Csokonai élete. Bp. 1955. 18–19. l.

---

1. *Csokonai Vitéz Mihály* (1773–1805) – a felvilágosodás korának legnagyobb magyar költője. A debreceni kollégiumban tanult, s

itt több társával önképzőkört alakított, ahol a világirodalom jeles alkotásait tanulmányozták és ismertették meg egymással. Az önképzőkörükről közölt szemelvény Domby Márton Csokonay V. Mihály élete s némely még eddig ki nem adott munkái című, Pesten 1817-ben megjelent művének része. *Domby Márton* (1778–1864) ügyvéd és író volt. Ő is a debreceni kollégiumban tanult, itt ismerkedett meg és kötött barátságot Csokonaival.

126

FALUDI FERENC [1]
NEMES ASSZONY
1787

Az asszonyok olvasmányairól

Megunalkodván a kézimunkában, elővehetünk valamely jó könyvecskét. – Nem avégre tanácsolom ezt, hogy az asszonyok *laurus* koszorúra[2] és *doktorságra* készüljenek, hanem hogy a nemes dámák ne szinte ostoba együgyűen s tanulatlanul maradjanak. Értelmes lélekkel szerette meg őket a nagy Isten, nemkülönben mint a férfiakat; ne vesztegessék azért eszeket csak a hiábavalóságban. Hanem jóra köszörülvén: lássanak ahhoz, olvasgassanak benne; mi légyen a kötelessége valamely keresztyén dámának? mely erkölcset kívánjon az Isten s világ tőlek? mint viseljék magokat otthon s ottkinn? mint s miket beszéljenek, mikor egymást látogatják...

...Amint feljebb mondám, nem úgy adám tanácsomat az olvasásra, hogy a vak Sibilla[3] módjára örökkétig könyveket forgassanak, avagy hogy *Apollót* a *múzsa* szüzekkel fellyülhaladják tudománnyal. Az asszonyokhoz jobban hozzáillik a valamicske, mintsem a sok.

A könyvekben okos választást kell tenni: hagyjunk békét azoknak, amelyek a hit és a *religio* dolgát illetik: *item* [hasonlóképpen] azoknak, amelyek a *teológia, filozófia* örvényes mélységére ragadják eszünket. Vegyük elő azokat, amelyek áhétatosságra kísztenek, világosítják értelmünket, a jóra lágyítják s tüzesítik akaratunkat, feddenek fogyatkozásinkról, módot, okot adnak a jobbulásra, erkölcsre, szép magaviselésre, kellemetes beszédre, és mindennémű *virtus*ra [erényre].

A románok olvasása ellen

Meg ne ízelítse a fiatal dáma a *romancia* [regényes] írásokat, mert odalesz miattok. Hatalmas *arsenicum* méreg

[arzén] lakik ezekben a könyvekben, már sok lelkeket ölt meg. A játékos, ékes beszéd, a gerjesztő, puha igék, a tengeri sok egybeveszett szerelem játéki, tábori erővel viaskodnak az isteni félelem és tisztaság ellen. Mennél szebb a könyv, annál jobban ajánlja magát, s többet árt. Nehéz a szüzeknek az eme históriákban szüzen mulatni. Felkeveri a gondolatokat, gerjeszti az indulatokat, oly tüzet gyúlaszt, amelyet szívfájdalom nélkül nem lehet oltani, és halálos bűn nélkül nem szabad fenntartani. Sőt (ami előttem nagy csuda), vígan fohászkodnak és danúlva kínlódnak magok károkon! szinte úgy, mint *Néró* császár[4], aki a *hárfát* pengette Róma felgyúladásában. Egyszóval a romancia noha gyilkos, de mégis szerelmes ellensége a fiatal elméknek, minthogy kimondhatatlanképpen mulatja, és ezernyi ezer szemfényvesztéssel ámítja őket. Úgy közli, addig írja gyönyörűséges festékkel a sohasem történt dolgokat fejekbe, hogy elvégre a *fabula* históriára kerekedik; és a *kópia originálissá* válik.

Mikor a felserdült dáma gyenge elmével, és még gyengébb szívvel, magános létében olvasgatja: *Árgirus*[5] *fekete városának* tündérpalotáit, smaragddal borított utszáit, aranyhajú népit, a beszélgető madarakat, a vitéz úrfiaknak diadalmait a hamarja-futás, az öklelés, a lovaglás vagy más egyéb pályajátékokban. Az egymást győző deliséget bennek, a cifrák ritkaságát rajtok. Annak utána: az egymásért kerengő, szárazon, tengeren bujdosó szíveket, a kegyesek egyve létét, s meg-meg fájdalmas elszakadásokat, s több efféle *Phantasus*[6] teremtette gondolom bolondságot. – Mondám, mikor olvasgatja, nyughatatlan tenger bírja elméjét, egymást verik a gondolatok, reszket a szíve, forró cseppekre olvadozik a szeme, óhajt, sóhajt, kívánkozik, mosolyog, meg-meg elkeseredik. Egyszóval: amint feljebb mondám, odavagyon a leányzó a hitvány könyv miatt (mert noha csontépítmény az asszonyállat, de minden puha húsnál lágyabb, szíve indulásira nézve), mérgesen irigykedik *Philoclea* és *Cariclia* ellen, hogy amannak *Pirocles*, ennek *Theogenes*[7] térden ment eleibe a pálya-ajándékért. – Magának kívánja *Pamelia*[8] szerencséjét, és mikor jó formán felgyulladott szívében, azokkal szerelmeskedik, akik sohasem voltak, nem is lésznek. És így a hazug *fabulá*nak élten igaz rabságát viseli. Ha ettől a bolondságtól ment: bolond, ha hímet nem keres magának. Hiában őrized azután Nagyságos Asszonyom, mert azon *autor*, aki reá ingerlette, nyújt ezer mesterséget néki, hogy szándékához férhessen. Hogyha azért Nagyságod nem akarja, hogy históriákat mondjon, írjon a

világ egyetlen leányáról; a *fabulás* könyveket oly magos polcra tegye, hogy el ne érhesse a kisasszony.

Faludi Ferenc: Istenes jóságra és szerentsés bóldog életre oktatott nemes asszony. Pozsonyban és Kassán, 1787. 161–164, 171–173. l.

---

1. *Faludi Ferenc* (1704–1779) – jezsuita szerzetes, író, költő. Számos vallásos szemléletű, moralizáló s külföldi mintákat követő művében (így a Nemes asszonyban is) a nemesi társadalom tagjai részére ad erkölcsi tanácsokat. A Nemes asszony első ízben Nagyszombatban jelent meg 1748-ban; J. Dorell angol író munkájának fordítása. További kiadások: Buda 1749; Nagyszombat 1771; Pozsony és Kassa 1787. Annak szemléltetésére, hogy Faludi álláspontját még a felvilágosodás idején is aktuálisnak tartották, választottuk szemelvényünket a negyedik, 1787-es kiadásból. L. még a 93. szemelvény 7. jegyzetét.
2. Vagyis baccalaureatusra; *baccalaureatus* – az a tudományos fokozat, amelyet az egyetemen a hallgatóknak a doktori cím megszerzése előtt el kellett érniök.
3. *Szibilla* – Apollónnak, a fény, költészet és tudomány istenének papnője, jósnő a görög–római mitológiában.
4. *Nero, Claudius Caesar Germanicus* (37–68) – római császár. Erősen terhelt volt, felgyújtatta pl. Rómát, és hárfát pengetve gyönyörködött lángjaiban. Hogy a gyanút elterelje magáról – a hagyomány szerint – tettét a keresztényekre fogta, s közülük igen sokat szörnyű kínzások közepette kivégeztetett.
5. *Argirus* – világszerte ismert tündérmesei hős. Történetének legkorábbi régi magyar feldolgozása 1580 tájáról való, és Gyergyai (vagy Gergei) Albert műve: História az Vitézi Argirusról és egy tündér szűz leányról. E mű népkönyvvé vált, s a későbbi korokban is igen népszerű volt. Legszebb feldolgozása Vörösmarty Mihály Csongor és Tündéje (1831).
6. *Phantaszosz* – az alvás istenének, Hüpnosznak fia a görög mitológiában. Ő bocsát álomképeket az emberekre.
7. *Philoklea, Charikleia, Piroklész* és *Theogenész* – ókori, ill. középkori regényhősök. Charikleia és Theogenész Heliodorosz (III. sz.) görög regényíró Aithiopikájának főalakjai. A művet Gyöngyösi István Chariclia című munkájában versekben (1700), Dugonics András pedig A szerecsenek címmel prózában (1798) dolgozta át.
8. *Pamela* – az első angol regény, Samuel Richardson (1689–1761) műve, a lélektani regény úttörője. Londonban jelent meg, 1740-ben.

127

ALEXOVICS VAZUL
A KÖNYVEK SZABADOS OLVASÁSÁRÓL[1]
1792

Részletek az ajánlásból

Méltóságok, Urak, Nagy- s Kisasszonyok, Nemes Ifjak, tanuló Nevendékek!

...Tudva vagyon előttem a mostani emberek szemfüles-

sége. Akármilyen könyv jöjjön ki világosságra, igenis, ők felőle tudni s beléje nézni kívánnak.

De meddig? mit mond erről másrészént a tapasztalás? meddig? csak addig, míg nem látják, hogy a könyvben foglalt tanítás erkölcsökkel s szájok ízével ellenkezik: csak addig, míg szemlélik, hogy a szerző az isteni religiót pártul fogja, az igaz keresztényi jó erkölcsöt tanítja és javallja, az emberi szabadságot zabolára s illendő korlátok közé veszi. Mihelyt ezeket tapasztalják valamely könyvben a mostani emberek, már benne jó ízt nem találnak, olvasását odább nem folytatják, hanem egynehány levelek hamarságos általfutása után a munkát félredobják.

Ez töri nagyon a szívemet: ez az, ami engem, ha az égre nem tekéntenék, talán már arra kínszerétett volna, hogy mondjam, vagy legalább gondoljam: *bánom, hogy oly temérdek sokat fáradtam.* Az én munkám legtöbbek erkölcsével s szájok ízével ellenkezik: a religiót, amennyire tárgyom kívánja, pártul fogja, az emberi szabadságot zabolára s illendő korlátok közé veszi s zárja. Ha tehát a mindennapi tapasztalást nézem, miképpen reménljem, hogy könyvem fog olvastatni; hogy kivált azoktól, akiknek tanításom leginkább szükséges, fog olvastatni; hogy egész végig s részrehajlás nélkül fog olvastatni; hogy többször is el fog olvastatni? ez töri a szívemet!

S ez az oka annak, miért állítottam szükségesnek, hogy elöljáró beszédemben néktek könyörögjek. Gondoltam: ha könyörgök, talán, a közönséges tapasztalás ellen is, nyerek. Kérlek tehát: győzzétek meg egy kevessé magatokat; tegyétek félre a mái üdők úgy sem dicsíretes szokását; ne tagadjátok meg nékem, aki javatokat s örök üdvességteket kívánom, ezt a kisded jutalmat, mellyel én mégis megelégszem; olvassátok el végig, részrehajlás nélkül, s ha azután tetszeni fog, többször is munkám. A mái világ leginkább azzal kérkedik, hogy ő emberszerető. Tehát mutassátok hozzám is, de cselekedetben, részét ennek az emberszeretésteknek. Én előbb szerettelek titeket: bizonyságom ez a munkám, melyet nagy fáradsággal csupán a ti hasznotokért szerzettem. Nem illendő-e tehát, hogy ti is nékem a kölcsönt visszaadjátok?

. . . Nem kétlem, lesznek elég gyalázóim: akik nyelvekkel, sőt talán még pennájokkal is, mind könyvemet, mind személyemet s nevemet méltatlanul kisebbíteni, s rútul becstelenítő ítéletekkel terhelni fogják; és avégett fogják, hogy ha lehetséges, engem ugyan megszomorítsanak, benneteket pedig munkám olvasásától elidegenítsenek. Nem is lehet ez külön-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.
1817.
ELSŐ KÖTET.

AURORA
HAZAI ALMANACH
Kiadá
KISFALUDY KÁROLY

ATHENÆUM.
TUDOMÁNYOK ÉS SZÉPMŰVESZETEK
TÁRA.
SCHEDEL ÉS VÖRÖSMARTY:
DAJKA
1837.
ELSŐ FÉLÉV
PESTEN.

A REFORMKOR FOLYÓIRATAI ÉS LAPJAI

KIADVÁNYOK A XIX. SZ. ELSŐ FELÉBŐL

ben. A semmihitű szabad-lelkekkel mostanság tele az országunk. Az ilyeneknek én semmiképpen nem tetszhetem. Szükséges nékik, hogy munkámat gyűlöljék. Miért? Kétségkívül azon okból, melyet *Pláto*[2] filozófus már régen adott, midőn ... ekképp szólott: *Bos bovi; asinus autem asino pulcherrimus; sus vero sui: az ökör az ökröt tartja legszebbnek; a szamár pedig a szamarat; és a disznó a disznót*, azaz, minden ember a magához hasonlót. Én, az ég s a föld előtt vallom! se nem voltam, se nem vagyok, se nem akarok soha lenni a mái semmihitűekhez hasonló: az én munkám annyira különböz az ő munkáiktól, mint az ég a földtől, mint a tiszta világosság a vastag setétségtől. Tehát nekik én nem tetszhetem, sem az én munkám, azért éppen nem kétlem, hogy lesznek elég gyalázóim. Efelett azt is tudom, hogy vannak némely privilégyiált *rágalmazók*, akik az embereket, s kivált a legbecsületesb, legártatlanabb katolikus embereket az egész világ előtt pénzért mocskolják. Ők egynéhány esztendőktől fogva azt a gonosz szokást vették fel, hogy írásikban a leghitványb, sőt a legrosszabb könyveket is égig magasztalják: a volta szerént jókat ellenben vagy csúnyául legyalázzák, vagy legalább igen hidegen emlegetik. Vannak erről több példáink. Ezektől is tehát mit várhatok egyebet, hanem e könyvemnek rút lepiszkolását...

... Tudják meg tehát előre az ilyenek, hogy engem ugyan soha meg nem szomorítanak, s következésképpen több ehhez hasonló munkák kiadásától el nem idegenítenek, akármennyi kígyót, békát kiabáljanak reám és könyvemre...

Bémenetel. A fennforgó kérdés megmagyarázása. Az írás alkalmatossága. A könyv tárgya.

A könyvek közül némelyek *jók*, némelyek *gonoszok*, némelyek *egyetérők*. A jók által nem értem azokat a munkákat, amelyek ékesen vannak írva: mert igen sok veszedelmes írások találtatnak, kivált a mi üdeinkben, melyek az ékesen szólásnak szépségeiben semmi fogyatkozást szenvedni nem látszatnak: hanem azokat a könyveket veszem, amelyek tulajdon tárgyokból alkalmatosok, és arra szolgálók, hogy a hit tisztaságát és az erkölcs ártatlanságát a keresztény emberekben fenntartsák...

A gonosz könyveken sem értem azokat, amelyek rosszul gyarlóképpen vannak írva, hanem rész szerént azokat a munkákat, melyek az erkölcsöt vesztegetik; amilyenek p. o.

a puha, gyengéded *versek* és *költemények*, a gyönyörűségre mesterségesen oktató és ingerlő *románok*, a szerelmes *komédiák* és a t., rész szerént azokat, melyek a religió ellen támadnak, és azt vagy csak némely cikkelyekben ostromolják, mint az eretnekek írásai; vagy egészen öszvedönteni akarják, mint a *libertinusok* [szabadgondolkodók], szabad-lelkek könyvecskéi. Ezek közül való nagyobb része a Voltér[3], Russzó[4], Bayle[5] írásainak... *Az oktattatni vágyodó utazó ember*[6]; *A Jézustársaságbéli szerzeteseknek Khinából való kiűzettetése*[7] s a t.

Az egyetérő könyvek azok előttem, amelyek olvasásának nincs semmi befolyása sem a hit dolgaiba, sem az erkölcsbe, és ezt se nem jobbítja, se nem vesztegeti, s rontja; hanem ezekre nézve egyet ér, akár olvassuk azokat, akár ne olvassuk. Ilyenek a birodalmak, tartományok, városok, híres emberek históriái. Ilyenek az úton-járások megíró lajstromai. Ilyenek a különbféle tudományoknak (Physicae), a mennyiségek, a füvek tudományának (Botanicae), a földmérés vagy leírás tudományának (Geometriae, Geographiae), az ékesenszólás tudományának (Eloquentiae) könyvei; ha mégis ezekben az utolsókban a religió és az erkölcs becsben tartatik.

A jó könyvek olvasása nemcsak szabad az embernek, hanem felette igen hasznos is. Ezt senki kétségbe nem veheti, hacsak vagy nem iszonyúképpen rest, vagy nem mód nélkül buta, vagy nem tűrhetetlenül kevély, aki magáról vakmerőképpen azt állítsa, hogy ő egyedül magának bőven elegendő, s mások eszére és általlátására nincs semmi szüksége... A jó könyv egy szószóló prókátor, édes uraim; aki nálunk az istenesség és igazság ügyét védelmezi; s aki minden módon gátolja, hogy az hamis okoskodások fortélyos fogásitól s a szólás módjának ragyogó fényétől, főképp a mi napjainkban, el ne csábíttassunk, melyekben az ember az ékesen szólásnak mindent feláldoz; s melyekben akármely balgatagság, képtelenség, ocsmányság helyén hagyatik, csak gyönyörű szókba, csak ékes beszédbe foglaltassék. Ezt a jó ízt a mi boldogtalan századunk a mi dicsőséges *filozófusainknak* köszönheti. Volt is nékik kétségkívül bizonyos okok, hogy azt béhozzák, és előbbre segétsék. Ők a religiót fel akarják forgatni. Ők az ő romlott maradékira a hitetlenségnek gonosz épületét akarják rakni. De mi módon vigyék ezt végbe? nincs fundamentomok. Tehát a mesterséges álnokságokhoz, a ravasz csaláshoz nyúlnak. A hit dolgaiban főbírói, parancsoló hanggal kezdenek beszélleni; mely hangnak ugyan noha csak a tökéletes meggyőzettetésből kellene származnia, de mely

ezeknél az új apostoloknál csupádon-csupa ravaszság gyümölcse. Ékesítik válogatott szókkal beszédjeket: megrakják azt tetétől-talpig szemfényvesztő, friss gondolatokkal; s így készétenek alkalmatos utat s eszközt arra, hogy a tudatlanokat elámítsák, akik mindég rövidlátók, és az ítélettételben erőtlenek. De a jó könyvek olvasása megnyitja az olvasók szemeit, hogy a gonosz csábítók leseit meglássák; és értelmeket megtanítja, akaratjokat reábírja, hogy az ő veszedelmes kelepcéjeket elkerüljék. Kétségkívül vetetett bizonyos dolog tehát, hogy a jó könyvek olvasása nemcsak szabad, hanem felette igen hasznos is az embernek.

Az egyetérő könyveket sem tiltja senki. Mert noha igen ritkán történik, hogy azok olvasásából valaki jobbá légyen, de közönségesen történik, hogy okosbbá, bölcsebbé, tudósbbá légyen, s pedig minden lelki sérelem nélkül légyen, az emberi társaságnak sokszor nagy hasznával légyen.

Csak tehát a gonosz könyvekről lehet támasztani itt a kérdést. Azaz, azokról, melyek, amint feljebb mondottam, vagy a religiót nyilván meg-megtámadják, s nagy dühösséggel ostromolják; vagy némely ártatlan titulusok alatt szint' azon mérget titkon hintik, s kiljebb terjegetik. Azokról, melyek a kárhozatos tévelygéseket már egy állatról való költemény alá, már az amerikai vadak leírása alá, már a Kínából vagy Szerecseny-országból küldött tudósítások alá, már a filozófiának becsülendő neve s képe alá, már a gyermeki nevelésről írott oktatások alá dugják, rejtik, bujtatják. Azokról, melyek némely igen jó s felette használható igazságokat foglalnak magokban; de csak azért foglalnak magokban, hogy az istentelenség nyilát az olvasók szívébe annál bizonyosban üthessék, a prófétának ama mondása szerént: *az ő beszédi lágyabbak az olajnál, és azok nyilak...* Azokról végezetre, melyek a szabadabb képzelések által a szívet veszedelmesen öszveverik; a kigondolt történetek által az embert, mint csábítson el másokat, s hogyan kezdjen mesterségesen s könyvből szerelmeskedni, oktatják; és az elmét legalább ezer balgatag ábrázatokkal, a szívet legalább ezer héábavaló kívánságokkal megtöltik. Ezekről, csak ezekről támasztom tehát a kérdést, ha lehet-e vétek nélkül, ha lehet-e üdvesség s lélekvesztés nélkül az ilyeneket olvasni.

Támasztom pedig azért, mert az, ó, fájdalom! az ma legközönségesebb *módi*, hogy a religió ellen, az anyaszentegyház ellen, az oltárnak felszentelt szolgái ellen írott könyvek, a

szerelmes komédiák, a hívságos románok, a lágyító, puha versek majd mindenek kezeiben forogjanak, majd mindenütt olvastassanak. Elborította, szerelmes atyámfiai, édes hazánkat egy egész tengere a kereszténytelen brosúráknak, a pajkos írásoknak, a szerelemről költ munkáknak. Gyönyörűségesen vannak egybeszerkesztve, és megírva: mód nélkül kínáltatják magokat. A férfiak már nem gavallérok, hacsak azokban nem forgottak. Az asszonyságok már nem dámák, hacsak a nap jó részét azokkal nem töltik. A leányzók már nem kisasszonyok, hacsak azokból sokat betéve nem tudnak. Mindnyájan együgyűk, tanulatlanok, buták, valakik nem e könyvekből tanulnak. Legközönségesebb *módi* ezekben olvasottnak, forgottnak lenni...

...Nem lehet vétek nélkül az ilyetén rossz könyveket olvasni. Nyilvánvaló veszedelemnek ereszti üdvességét, aki meri és szokta az ilyetén rossz könyveket olvasni...

Alexovics Vazul: A könyvek szabados olvasásáról. Pest, 1792. 2–5. levél és 1–8. l.

---

1. *Alexovics Vazul* (1742–1796) – pálos szerzetes, pesti egyetemi tanár, a felvilágosodás ellensége. A könyvek szabados olvasásáról című vitairatában a francia felvilágosodás eszméit támadja, és az ezeket terjesztő könyvek olvasását kárhoztatja klerikális szemszögből. Közben – szándéka ellenére – bő tájékoztatást nyújt a korabeli olvasási viszonyokról, főként a felvilágosodás szellemében készült kiadványok és műfajok s a felvilágosult szellemű írók alkotásainak térhódításáról.
2. *Platón* (i. e. 427–347) – ókori görög filozófus, az objektív idealista filozófia megteremtője. L. még a 76. szemelvény 25. jegyzetét.
3. *Voltaire*, családi nevén *François-Marie Arouet* (1694–1778) – a francia felvilágosodás egyik legnagyobb alakja, író, történetíró és filozófus. L. még a 72. szemelvény 14. jegyzetét.
4. *Rousseau, Jean-Jacques* (1712–1778) – kiváló francia felvilágosult filozófus, író és pedagógus. L. még a 72. szemelvény 15. jegyzetét.
5. *Bayle, Pierre* (1647–1706) – francia író és filozófus. A vallást és a korabeli társadalmat bíráló s a gondolat teljes szabadságát hirdető írásai a francia felvilágosodás előfutárává teszik.
6. *Az oktattatni vágyódó utazó ember* – teljes címén: A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember Jerusalemben. Laczkovics János (l. a 81. szemelvény 3. jegyzetét) antiklerikális műve; névtelenül jelent meg 1790-ben a következő alcímmel: Példátlan profanatiója a katholikus, illetve a keresztény vallásnak.
7. *A Jézus-társaságbeli szerzeteseknek Khinából való kiűzettetése* – Laczkovics Jánosnak J. Rautenstrauch német röpirata nyomán készült, felvilágosult szellemű műve. Év nélkül jelent meg.

128
HOLOSOVSZKY IMRE
A ROMÁNOK HASZNOS ÉS SZÜKSÉGES VOLTÁRÓL[1]
1810

... Hasznosak; mert ha ki szerencsés ecsettel írja le az emberi szív képét, a fontos, ritka s különös esetekben az érzeménynek egy hív tükrét tárja fel az emberiség elibe. Ezáltal az indulatok rejtekokait kifürkészi, kifejti a nemes érzelmeket, az emberösméretet dél színre deríti, s a közélet tapasztalásának egy drága kincstárát nyitja fel az olvasónak. Szükségesek; mert a takarékos háziasszony, ha eljárt dolgaiban, a foglalatos férfi, ha csüggesztő munkái után enyhülni kíván, ha az ifjú, a leányzó az élet veszedelmibe hanyatthomlok rohanni, tekervényes ösvényein tulajdon kárán eligazulni, s amint sokszor megesik, a révpart előtt hajót törni nem akar, kedvesen venné, ha egy könyvben mulatságot s kalauzt találhatna ...

Szombathelyi Holosovszky Imre: Lelemények. Pest 1810. Részlet a Jelentésből.

---

1. *Holosovszky Imre*, Szombathelyi († 1829) — királyi sótiszt, író. Lelemények című műve Pesten jelent meg. Jelentése jól mutatja azt a változást, amely a XVIII. század óta beállt a közvéleményben a regényszerű írások (románok) megítélésével kapcsolatban. Faludi Ferenc és más XVIII. századi írók még káros, bűnre csábító írásoknak tartották a románokat, Holosovszky itt már hasznosságukat és szükségességüket elemzi.

129
KIS JÁNOS
HOGYAN KELL A MAGYAR OLVASÓ PUBLIKUMOT NEVELNI?[1]
1818
(Rövidítve)

Publikumon általjában az a közös ítélet értetik, melyet a körülöttünk lévőknek vagy azoknak, akiket körülöttünk lenni gondolunk, többsége beszédünkről, írásunkrul vagy cselekedetünkről tesz; s mindenkor úgy képzeljük azt, mint egy józan értelemmel bíró személyt, mely cselekedeteinkben részt vesz, azokat vagy helybenhagyja, vagy gáncsolja, s melyet viszont mi oktathatunk, jobbéthatunk s tökélete-

séthetünk; magunkat a publikum serkentőjének, intőjének, oktatójának, a publikumot pedig barátunknak s gyermekünknek, de egyszersmind viszont tanéttónknak, feddőnknek, tanúnknak, vádolónknak s bíránknak is nézzük.

Kisebb vagy nagyobb publikuma minden cselekedőnek van; mert senki sem tehet semmit anélkül, hogy többen vagy kevesebben reá ne vigyáznának, s cselekedetét ítéletek tárgyává ne tennék. Következésképpen a publikumra számtalan utakon s módokon, s számtalan eszközök által lehet hatni.

Egyik leghatalmasabb eszköz a nyelv; ezáltal oktathatunk, feddhetünk, tanácsolhatunk, gondolatokat, érzéseket közölhetünk; minden szó, melyet mondunk vagy írunk, mindannyiszor mozgásba hoz egy véghetetlen éteri tengert, s ezen tengeren minden mozgás újabb s mind messzebb-messzebb terjedő mozgásokat okoz. A nyelv által neveltetik a nemzet, az által tétetik jó erkölcsűvé, szorgalmassá, szeretetre méltóvá, tudóssá, híressé és hatalmassá . . .

A nyelv által élőszóval is lehet minden értelmes és nemes szívű polgár, s kivált a tanéttó, a polgári tisztviselő, a hadvezér, a törvényszerző, az igazgató a hazának jóltévője. De a jó könyvíró még többet tehet, s igazabban is, erősebben is hathat a publikumra, s csaknem csudákat tehet. Az élőszóval beszéllőt csak egy bizonyos számú kisebb vagy nagyobb sereg hallja, az író láthatatlanul, némán, de mindenütt, és esztendők s századok múlva is szóll, mégpedig ha mesterségéhez ért, szívrehatóképpen szóll. Amit ő a publikum kebelébe kiönt, az soha el nem veszhet, gyakran a legkésőbb maradéknál is foganatos.

Természet szerint annál hasznosabb a jó könyvíró, mennél szélesebb, kiterjedtebb, értelmesebb és részvevőbb publikuma van. Milyen tehát a magyar írók publikuma?

A legrégibb görög költőkről azt beszélli a mese, hogy a fákat megelevenítették, a kősziklákat meglágyították, a vadállatokat megszelidétették, a folyóvizeket magokhoz édesgették, s mind ezeket szavaikra figyelmezőkké tették. A mese igazat mond. Ezen írók oly publikumnak énekelték verseiket, mely azokat nemcsak figyelemmel hallgatta, hanem a tőlök tanúlt dolgokat mélyen szívébe írta, s szájról szájra, s utóbb írásokba és szokásokba foglalva a késő maradéknak is általadta. Homér[2] és egyéb rapszodisták[3] énekei nem némultak el ott, ahol először zengettek, hanem öszvegyűjtetvén, Athenába vitettek, s utóbb a Panatheneumokat[4] lelkesétették. A kisebb

poéták munkái Homeruson kívül is, számtalan énekek, költeményes darabok, hasonló szerencsével dicsekedhettek. Ki nem tudja, hogy utóbb közös költséggel Odeumok[5] építtettek, melyekben a muzsikusok és költők számtalan részt vevő sokaság előtt versent énekeltek, hogy minden jeles gyűlések, játékok és mulatságok s a vallásbéli ceremóniák alkalmatosságával a legjelesebb írók munkái is elolvastattak, s ha megérdemlették, az egész nemzet színének tapsolásával fogadtattak.

Olyan publikummal, mint a görögök, egy nemzetbéli írók sem dicsekedhetnek, sem a régiek, sem az újak között, hanem az ő publikumok csak a magok nemzetebeli legjelesebb és legértelmesebb emberek javallásában áll. Mindazáltal egyéb tudós nemzetek írói csakugyan szerencsésebbek, mint a magyarok. Az elsők nemcsak szélesebb, hanem válogatottabb publikummal is bírnak. Aki francia nyelven jeles munkát ír, számot tarthat reá, hogy hazájában minden karbéliek, s azon kívül a kimívelt világnak minden részeiben is a legmíveltebb emberek fogják olvasni. Egyéb nemzetbéli írók ennyit ugyan nem reménylhetnek; minthogy a fejedelmek és nagyok udvarából a francia nyelv őket kisebb vagy nagyobb mértékbe kizárja. De ki nem tudja, mely sok kezeken s mely országokban megfordulnak az oly igen kiterjedett német, olasz és anglus nyelveken írt jobb könyvek is, s mely buzgósággal igyekezik a spanyolok, portugallusok, dánusok, svédek, hollandusok, oroszok, lengyelek olvasó publikuma is nyelvének keskenyebb határok közé szorulását kipótolni? Nekünk, magyaroknak sokkal mostohább sors esett. Ha mindazok, akik magyarul értenek, olvasnának is magyarul, mely kicsiny lenne mégis publikumunk a franciákéhoz, németekéhez és egyéb nagyobb nemzetekéhez képest. De a különben is kicsiny számú született vagy naturálizált [honosított] magyaroknak is mely kisded része teszi a magyar írók publikumát! Nagyjainknak s főembereinknek, sőt mindazoknak is, akik ragyogni akarnak, valamint társalkodásbéli beszédeik s barátságos és szerelmes levelezéseik vagy francia, vagy német nyelven folynak, úgy könyvtáraikat is többnyire ilyen nyelveken írt munkák töltik el, tudósaink is vagy a régi görög és deák, vagy a külföldi újabb írókat kedvellik, s a magyarokra, ha nem megvetéssel is, legalább hidegséggel tekéntenek. Mi marad ezeknek egyéb, hanem azon igen keveseken kívül, akikre nagyjaink és tudósaink között a most említett uralkodó szokás reájok nem ragadott, csak azoknak igen kicsiny serege,

akik a közép és alsó karban magokat olvasás által kimívelni igyekeznek, s a hazafiúi indulatot becsülni tudják!

Nem lehet tagadni, hogy a régi és újabb külföldi tudós munkákban több tápláló eledelt találnak a kimívelt elmék, mint a magyar literatúrában. De ha nemzetünk dicsőségét igazán szeretjük és kívánjuk, óhajtanunk kell a magyar olvasó publikumnak szaporodását, s magunk megtagadásával is szükséges azt öregbítenünk. Mindenkor igaz fog maradni, hogy a becsület neveli a mesterségeket, hogy a jók, jelesek és nemesek részvétele leghathatósabb ösztöne az íróknak, s hogy következésképpen ezek mindaddig igen lassan haladhatnak szép pályájokon elő, valamíg reájok oly kevesen ügyelnek. Másfelől, valamíg a magyar könyvek a főbb karbéliek által szívesen nem fogadtatnak, mindaddig igen ártalmas szakadás lesz nemzetünkben, s nem érthetik meg egymást ennek minden rendű tagjai, nem közölhetik egymással gondolatjaikat eléggé foganatosan, s nem uralkodhatik közöttök az a szíves bizodalom, mely a szíveket leghathatósabban öszvekapcsolja és lelke a hazafiúságnak. Az a nyelv, melyet úgyszólván dajkánk tejével szopunk bé, egész életünkben legédesebb s legkedvesebb hang marad előttünk, azzal vagynak szívünk és eszünk nyíló korának mindenkor bájoló képei öszvekapcsolva, azon szólítjuk meg, mint a legbelsőbb bizodalom nyelvén s természeti tolmácsa által, barátinkat s esmerőseinket legörömestebb, azon értjük meg egymás érzésit s gondolatit legtökéletesebben, azáltal csatoltatnak azon egy haza fiainak és leányainak szíveik legbizonyosabban és legszorosabban öszve. Valamíg egy nemzetnek tagjai vagy különböző karjai különböző anyanyelvet tanulnak, mindaddig bizonyos tekéntetben ártalmas szakadás van közöttök, mely a legbelsőbb bizodalmat, a hazafiúságnak lelkét nem kevéssé akadályoztatja. Mi élessze a magyar írókban a buzgóságnak oly hamar elaluvó szent tüzét, ha siketektől s oly érzéketlenektől vagynak körülvéve, akik hidegségekkel őket is megfagylalják, ha munkáik, minekutána egynéhány kevés kezeken általmentek, csak keskeny szugolyokban szorulnak, hogy ott a molyok prédái legyenek? Ellenben mely hathatós ez ösztön, ha azt gondolhatják, hogy írásokkal ezereknek szívében gerjesztek az igaznak, a jónak, szépnek és nagynak szeretetét, ha egy egész nemzetnek minden jelesei egy oly publikumot formálnak körülettek, mely az ő jóigyekezeteket forró részvétellel ápolgatja és dajkálja. Egy ilyen publikumnak formálása végett nálunk mindeneknek előtte azt kellene óhaj-

tani, hogy vajha mindeneknek, akik nemzetünk színét teszik, a nemzeti nyelv lenne anyanyelvek, s a magyar nyelv mindjárt bölcsőjökbe tételnék tulajdonokká!

Minthogy azonban ezen jámbor szándéknak oly sok akadályi vagynak, s nem könnyen lehet reményleni s ígérni a magyar nyelvnek azt a szerencsét, hogy azt minden nagyjaink legelőször tanulják, legalább kellene tennünk azt, amit tudósaink könnyű módon tehetnének, s nem kellene elmulatnunk azt az alkalmatosságot, mely tanulljainknak hatalmába van, vagy inkább lehetne, mihelyt akarnák. Ez az alkalmatosság abban áll, hogy az oskolákban a legjobb magyar munkákat megkedveltetnék. A legjobb magyar könyveknek oly figyelmes olvastatása idejekorán szeretetet gerjesztene a magyar nyelv iránt. A mesétől és regétől elkezdve az előadásnak minden nemeit, minden jó eredeti írásokat és fordéttásokat meg kellene már az oskolákban esmertetni. Egy klasszikus magyar írónak sem kellene lenni sem versben, sem folyóírásban, melynek legjobb helyeinek olvastatása és tanultatása által a tanítványok füle, nyelve, emlékező- s képzelőtehetsége, elméje és értelme nem gyakoroltatnék. Ezen az úton lettek a görögök, rómaiak, olaszok, franciák, anglusok s németek kimívelt nemzetekké. Alcibiades[6] egy oskolatanítót arcul csapott azért, hogy a maga anyanyelvebéli legjobb költőjét, Homért az oskolájában nem találta; valamint az is tudva vagyon, mely szorgalommal olvasták, tanulták, leírták s követték a dicső rómaiak a legjobb görög könyveket már akkor is, mikor még oskolába jártak, Olaszországban csaknem minden valamennyire kimívelt ember könyv nélkül tudja nemzetének legjobb költőit. Az anglusok az övéiket majd minden munkáikban előhozzák, emlegetik, s brittus kevélységgel magasztalják. Nem kevesebbé kevélykednek a franciák is azon íróikban, akik egyik vagy másik előadásban remekek, s nem szenved kétséget, hogy több okok között ez is nagymértékbe segétette őket arra a nagy hatalomra, mely egy ideig egész Európát megrémítette, s arra az elsőségre, mellyel nyelvekre nézve még most is bírnak.

Kis János: Hogyan kell a magyar olvasó publikumot nevelni? Tudományos Gyűjtemény, 1818. VIII. köt. 85–91. l.

---

1. *Kis János* (1770–1846) – evangélikus lelkész, majd szuperintendens; költő és műfordító. Kazinczy baráti köréhez tartozott. Ő fedezte fel Berzsenyi Dániel költői tehetségét. A magyar nyelv

kimüvelésén munkálkodott. Itt közölt írásában is azt hangoztatja, hogy a nyelven, elsősorban az írott magyar nyelven keresztül lehet hatni a közönségre, illetőleg ennek segítségével lehet felnevelni, gyarapítani az akkor még nagyon szűkkörű magyar olvasóközönséget.

2. *Homérosz* (i. e. IX–VIII. sz.) – ókori görög költő, a világirodalom első nagy epikusa, az Íliász és az Odüsszeia című eposzok szerzője.
3. *rapszodoszok* – ókori görög vándorénekesek; mások műveit lantkísérettel adták elő.
4. *Panatheneum* – legnagyobb ünnep a régi Athénban a város védőistenének, Athéne istenasszonynak tiszteletére. A különféle felvonulások, atlétikai, zenei és egyéb versenyek mellett a rapszodoszok az összegyűjtött homéroszi művekből is előadtak.
5. *Odeum* – hangversenyek és színielőadások céljára készült épület az ókori Görögországban. Az elsőt Periklész építtette Athénban.
6. *Alkibiadész* (i. e. 450 körül – 404) – athéni államférfi és hadvezér. A kiváló szellemi képességű ember tanítója Szokratész volt.

130

UJFALVY SÁNDOR

EMLÉKIRATOK [1]

(Részletek)

[Atyámnak] tudományos esze nem volt, mert a negyedik iskolai osztályból katona lett. Azután szorgalmas gazdászata s hivatala annyira igénybe vették minden idejét, hogy sohasem tanulhatott, sőt nem is olvasott. A rendes *Hankens Bálint-féle naptáron* és Cserei Mihály[2] *Erdély története* című kéziraton kívül más könyv házánál nem létezett. Mindamellett a hazai törvényt – az akkori legfontosabb tudományt – annyira magáévá tevé, s azt csupa gyakorlati téren, hogy hivatalos eljárásban, továbbá szó- vagy írásbeli ítéleteiben nagy törvényjártasságot föltételeztek. Hivatalos följelentései és alhivatalnokaihoz tiszti rendeletei mindig megfontoltak s helyesek. Magánlevelezései csinos gondolatokkal rendbeszedett szókba s néha módos élccel szerkesztvék, ami tudományra s olvasottságra mutatott, melyeknek hiányait nagy szorgalma és sebes esze pótolák...

Üres óráimban a bécsi egyetemben néha megfordulván, szomorúan kelle tapasztalnom, mily kevésre tanítanak minket Erdélyben, és e kevéshez is mily nagy fáradsággal jutunk. Gróf Teleki Sámuel[3] főkorlátnok, a tudományok nagy pártolója kegyéből kinyerém, hogy a kancelláriai hat órai rendes szolgálatot kettőre apasztván, az egyetemben tudományokat

hallgathassak. Másfél évig hallgatám itt a világtörténészetet, földrajzot, statisztikát, számtant, bölcsészetet és bonctant. A bécsi egyetem iránti elismeréssel kell itt nyilvánítanom, hogy másfél év alatt többet tanulhaték itt, mint otthon tizenöt évek alatt; s mi ennél több: kedvet kaptam jó könyvek olvasására, mire e pontig kevés hajlamom volt; a nemolvasás a mi családunknál – fájdalom – családi betegség s nagy szerencsétlenség...

Egy júliusi forró napon, mindjárt ebéd után a falusi hűs szobámban, bőrpamlagomon végignyúlva, hosszúszárú pipámból, feketekávé mellett, kényelmesen füstölve olvasám Rousseau-tól a világi hiábavalóságokat, midőn külszobámban kemény lépéseket hallok felém közelíteni, s egészen váratlanul belép szobámba – édesatyám. Gazdasági tevékenységével meröben ellenkező kényelmes helyzetemen úgy megütődék a jámbor, hogy a szó szoros értelmében hátratántorodott, és darabig szóhoz sem férhete. Nyakra-főre felpattanni, kezet csókolni, henyeségemen fülig elpirulni egy pillanat műve vala. Atyám pedig bosszús hangon szólíta meg:

– Ez már igen sok. Ezt mégsem hittem volna. Amint ide közeledém, egy rakás munkást láték izzadozni a szénatakarás mellett. Kérdésemre: tán beteg gazdátok? Isten mentsen – felelének –, délelőtt megfordult itt, de csakhamar hazalovaglott... Én fejcsóválva hallgatám. Természetesen azt gondoltam, hogy felette sürgetős gazdasági foglalkozás tartóztat fel a szénatakarás melletti szükséges jelenlétedtől. Most már látom az okot. Inkább találom vala házadat tűzbe, lángba borulva. Azt még föl lehetett volna építeni, de ekkora hanyagság orvosolhatatlan. Ezen már segíteni sem lehet.

Indulatosan megfordult, és sietve visszament a tornácra: ott egy falócára lerogyva, hosszasan, mélyen gondolkozott. Én pedig a bűnös publikánusként [vámszedőként] dadogám mentségeimet, de amint előre gyaníthatám, ok nélkül.

Hosszas hallgatása után, mintha mély álomból ébredne fel, egyszerre fölegyenesedvén, sebes léptekkel visszamegy szobámba. Én követém. Itt egy hosszú faasztalon rendetlenül fölhalmozva állt Bécsből hozott s azután is szerzett mintegy háromszáz darab könyvem s kéziratim. Volt a jámbor az iménti kényelmes heverészésemen megütődve, de most a könyvhalom megpillantására szinte elájult. Tudományt s tudós embert respektált ugyan, de könyv- s olvasásról egyáltalá-

ban semmit sem tartott, idővesztésnek, élhetetlenség- és leszegényedésre vezető biztos útnak nevezé mindig, s midőn fiát, kit nagyon óhajt vala az ő nyomdokaiba lépni, most ellenkezőleg, egy gyarló könyvért a legsürgetősb mezei munka mellől elcsábítva kelle szemlélnie!...

A hűvös szobai kényelmet még mind meg tudta volna engedni, de a könyvhalom meglátásán támadt ellenszenvén sehogy sem bírta magát túltenni. És itt már indulata kitört: szememre lobbantá, hogy erre a becsületre sohasem küldött volna Bécsbe, sohasem bánta úgy költségeit, mint amit Bécsben reám vesztegetett. Ezután sietve megfordult, kocsisára rákiálta, hogy tüstént fogjon be.

Magyarázataim, rimánkodásaim mind ok nélkül: elment és sohasem jött többé hozzám. Másoknak azt mondta rólam: „Becsületes, eszes fiú, de rossz gazda, nem lesz belőle semmi; magam vagyok az oka, ne küldtem volna Bécsbe. Ott megzavarták a fejét, sohase is jön tisztába. Eszelősnek marad. Könyvek közt véres verejtékkel gyűjtött szerzeményeim elolvadnak, szükségszegénységben pusztul el, mint jóféle apámuram is. Tudományos ember volt ő is, de az élet legfőbb tudománya, a jó gazdaság hiányzott nála is; a kiadást tudta, de beszerezni nem való volt, és gyermekeit szegénységben hagyta."

A szövegközlés alapja: Ujfalvy Sándor: Emlékiratok a reformkori Erdélyről. (Magyar Könyvtár.) Bp. 1955. 106, 147–148, 184–186. l.

---

1. *Ujfalvy Sándor* (1792–1866) – erdélyi nemes, író. Baráti szálak fűzték Wesselényi Miklóshoz, s ismerte Széchenyi Istvánt is. 1841-ben részt vett az erdélyi országgyűlésen, 1848-ban pedig rövid ideig a pestin is. Emlékiratok a reformkori Erdélyről című munkáját 1854–1855-ben írta. Műve történeti, társadalom- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentékeny alkotás. A belőle közölt szemelvények azt a változást mutatják, amely a XVIII. század végétől a reformkorig az erdélyi köznemesi réteg gondolkodásában bekövetkezett: az olvasási kultúra fejlődését a patriarkális, csak kalendáriumot olvasó régi táblabírótól a világot látott, Rousseau-t kedvelő, könyvtárat gyűjtő, művelt reformkori nemesig.
2. *Cserei Mihály* (1667–1756) – erdélyi földbirtokos, történetíró. Históriájában Erdély történetét írta meg 1661-től 1711-ig, Habsburg-barát szellemben, a függetlenségi mozgalmakat elítélve.
3. *Teleki Sámuel* (1739–1822) – erdélyi udvari kancellár. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár megalapítója. L. még a 145. szemelvény 1. jegyzetét.

131

CSATÁRI OTTÓ[1] IRODALMUNK 1847. ÉVI TERMÉKEI*

(Részlet)

Azt mondhatni, hogy irodalmunk 1847. évben sem dolgozatokra, sem olvasókra nézve nem terjedelmesült. 1845-ben a magyar nyelv használatát általánosabbító törvény érezhető előhaladtatási lökést adott irodalmunknak; azonban azon gyarapodás 1846-ban már érezhető alig volt, 1847-ben pedig még kevésbé vala az.

Politikai éberségünk s életünk mindinkábbi erősbülése következtében ide vonatkozó irodalmunknak kellett volna kitűnőleg gyarapodnia; hanem a cenzúrának vakul trombitálgatva híresztelt tágulása ellenére is, azon gyarapodás éppen nem állott be.

A politikai és jogtudományi kéziratok évekig vándorolgattak fel s alá az illető helyekhez, mígnem rendesen tartalmukra nézve elavultak.

Valahányszor főbbrendű egyének körében s lakában fordultam s fordulok meg, folytonos figyelemmel vagyok, valjon ismerik- s olvassák-é a magyar irodalom termékeit, vagy legalább ezek asztalaikon feltalálhatók-é; azonban, fájdalom, ott csupán elvétve találhatók magyar könyvek, s főrangú családaink legtöbb tagja a magyar irodalmat csak úgy ismeri, mint a kínait; asztalaik szinte kizárólag francia és angol regényekkel s történeti munkákkal rakvák meg; és ha itt-ott ezek közé talál tévelyedni Jósikának, Eötvösnek és Széchenyinek egy-egy munkája, ennek is csupán az az oka, mivel a nevezett írók rangtársaik.

A középrendűek *többségének* még most legtöbb gondja van a nyulászatra és kártyára; s legfeljebb egy valamelyik politikai lapba tekintenek félvállról bele, hogy lássák, miképp írták le megyéjük közgyűlését; és azt merem állítani, hogy *tíz* megyei és városi hivatalnok közül *egy* alig olvas hírlapot; és ilyen emberek aztán a haza közügyei kezelői s gyámoszlopai.

A polgárság és zsidóság német; felettébb fontolva haladva magyarosodik; ennek tehát német eleség kell, és lelkét szinte kizárólag azzal táplálja.

---

* E cikk még január hó végén készült.

Az 1847-dik folytán történetesen szerzett tapasztalat nyomán úgy találtam, hogy a nagy *néptömeg*, műveletlenségéhez képest, feltűnőleg sokat olvas. Igaz, hogy csupán olyas, „nyomtattatott ebben az esztendőben"-féle firmájú históriákat; de annyi mindenesetre áll, hogy többet olvas, mint mi, nadrágosak véljük s képzeljük. Egy kedvességet nyert ponyvairodalmi históriából 6 hónap alatt 5–8000 példány elkél csupán egy vidéken; és hogy nemesebb ízlésű irodalmi termékek nem válnak a köznép sajátjává, ennek az az egyszerű oka, mivel íróink közül a nép ízlését, kívánatát korunkban tán még egy sem találta el; vagy ha eltalálta volna is valamelyik, de oly cifrán van nyomtatva munkája, s oly drága, hogy az nem a 6, s legfeljebb 12 garasos árú s vastag papirú nyomtatványokhoz szokott közönséges ember kezébe való.* Ime, Arany János népszerű költeményét, „Toldit" oly alakban s árért nyomatták ki, hogy az éppen nem a köznépnek való. Úgyhogy azt mondhatni: irodalmunkban a népre eddig szinte semmi figyelem nem volt, vagy ha volt is, mint például a népkönyvkiadó társulatnál, de nem tudtak a könyvek tartalma s kiállítására nézve a nép ízléseig leereszkedni.

De lássuk a megjelent munkákat, az egyházi, mezőgazdászati és orvosi dolgozatokat mellőzve; ezeket azok kedvelői tudassák olvasóikkal.

[A későbbiekben az 1847-ben megjelent művek felsorolása következik értékelő megjegyzésekkel, bizonyos szakcsoportosítás szerint.]

Csatári Ottó: Irodalmunk 1847. évi termékei. Pesti Divatlap, 1848. 20. sz. 539–540. l.

---

1. *Csatári Ottó* – Telegdi Kovách László (1816–1894) debreceni ügyvéd és birtokos írói neve. Atyja, Kovách László, könyvkereskedő volt, öccse, Telegdi Kovách Lajos, Bécsben tanulta a könyvkereskedési mesterséget, majd 1840-ben Debrecenben üzletet nyitott. Ő maga igen művelt ember volt, sokat utazott külföldön. Részt vett a szabadságharcban, emiatt 1854-ben az ügyvédi gyakorlattól is eltiltották. Tevékeny része volt Debrecen kulturális életében, széleskörű irodalmi munkásságot folytatott, számos lapot szerkesztett.

---

* A népkönyvkiadó társulattól kiadott népszerű elbeszélések pazarul nyomtattatott 1-sö füzete 15 pengő kr. – Majd bizony a szegény ember ad annyit néhány *félig nyomtatott üres, vékony* levélért.

Könyvtárak, olvasókabinetek

132
KLIMÓ GYÖRGY KÖNYVTÁRÁRÓL[1]

... Visszatérvén Pozsonyból Klimó, ismét csupán csak egyházi s polgári megyéinek, különösen pedig a tudományoknak élt. Ugyanis noha elegendőnek nyilvánítá már, mennyire méltatja ezeket, mindazonáltal nem vélte még lefizetve hálazsoldját a múzsáknak. – Először is tehát püspöki lakját a tudományok lakhelyévé változtatja, több tudósokat magához hívogat, kikkel, mint házi barátaival szünóráiban társalkodhatni munkás élte legfőbb gyönyöre volt. – Most még egy oly nemeshez fog, mely már maga is képes volna a Klimó nevet halhatatlanítani, ti. mintegy 15 000* kötetre terjedő könyvtárt alapít.** Eleinte ugyan csak házi tudósainak s papjainak volt ide szabad bemenetel engedve, de nyilvános lőn 1774 [-ben].*** De még itt sem állapodik meg, hanem ritka tudo-

---

* Nagy szám ez, bátor tán csekélyebbnek látszik; ámde nem a jelen, hanem az előbbeni évszázadban alapíttatott e jobbára latin munkákból álló könyvtár, mely a történeti kútfőket tekintvén, a fáradhatatlan szorgalmú t. t. Horvát István[2] úr ítélete szerint „édes hazánk minden egyes könyvtárjait felülhaladja".

** Pontosan meghatározni, mely évben jött létre e könyvtár, nagy föladat, ámbátor még csak egy évszázad sem tűnt el azóta. Hihető, hogy mihelyest állandólag megyéjében megtelepült Klimó, azonnal a könyvtár alapításán is munkálkodott. Sejteti ezt az 1754-ik év, mely a klimói könyvek belső táblájára nyomott püspöki címer alatt szemléltetik, ez aláírással: „Georgius Klimo, Episcopus Quinque-Ecclesiarum 1754" [Klimó György, Pécs püspöke 1754]. Annál is inkább, minthogy gróf Berény Zsigmond[3] mintegy 3000 kötetnyi különbféle tudományos munkákat hagyott végintézetében utódjának, és ezzel úgyszólván ösztönül volt Klimónknak könyvtára mentül hamarébbi létrehozásában.

*** Mint ezt bizonyítja a könyvtár napkeleti ajtaja fölött fehér márványba vésett e fölírás:

HAS. AEDES.
GEORGIUS. KLIMO.
EPISCOPUS, QUINQUE.
ECCLESIARUM. E. FUNDAMENTIS.
EXCITAVIT. MULTA. OMNIGENAE.
ERUDITIONIS. LITTERARIAE.
SUPELLECTILE. COMPLEVIT.
CLERI; PRIMUM. ECCLESIAE.
SUAE. TUM. PUBLICAE. OMNIUM.
UTILITATI. DICAVIT, APERUIT
AN. DD. MDCCLXXIV.

[Ezt a palotát Klimó György pécsi püspök emeltette, (és) az irodalmi

mányi szeretettől ingerelltetve, t. Kollert[4] – levelek által több tudósoknak, nevezetesen ama híres t. Mammachius[5] szerzetesnek s gróf Garampi[6] bibornoknak ajánlottan – 1768[-ban] Rómába küldi. Garampi, ki hasonlóg a tudományos Kollert igen kedveli – csakhamar kieszközlé neki a Vatikánumba s az ősi Románák több magányos (privát) könyvtáraiba való bemenetelt, és itteni hosszabb tartózkodhatást, hogy így a jelesb kéziratokat kiszemelhesse. A Rómából szép tudományos kincsel visszatérő, s útjában Bologna, Párma, Florenc, Mayland, Velence gazdag könyvtárait is megvizsgáló Kollert legottan meg-meg a magyar haza, szomszéd Ausztria s német külföld jelesb könyv- s levéltáraiba utasítja. Ekkor Klimó Koller által a magyar egyházat és hont, de egyházi megyéjét is különösen érdeklő sok fontos kéziratokat részint eredetileg, részint hiteles másolatokban tetemes költségen megszerzett új könyvtárába, melyek máiglan is fönntartatnak a többi klimói nevezetességekkel együtt.* De Klimó nagylelkűsége nemcsak könyvtárt, hanem 1768[-ban] mintegy 3000, főleg görög, római s magyar pénzdarabokból álló pénzgyűjteményt is létesített.

Csajághy Károly: Klimó György pécsi püspök élete. Munkálatai a pesti növendék-papság magyar iskolájának. 5. köt. Buda 1838. 330–332. l.

---

1. *Klimó György* (1710–1777) – pécsi püspök. Jobbágycsaládból származott. Pozsonyban, majd Budán tanult, a teológiát Nagy-

---

műveltség mindenféle kincsével bőségesen megtöltötte. Elsőbben egyházmegyéje papjainak, továbbá a köz hasznára rendelte. Megnyitotta az Úr 1774. esztendejében.]

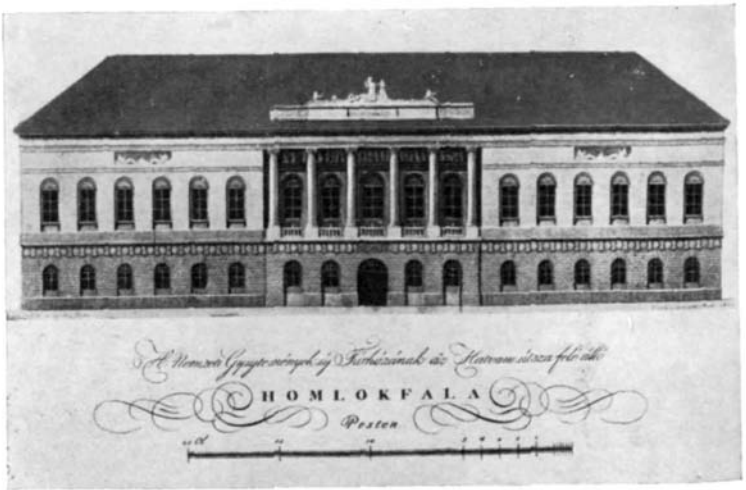
* Mi sajnosan esik megemlítenem, hogy e – nagylelkű alapítójáról máig is Klimó névvel bélyegzett és egyetemi könyvtárunk után – *hazánkban első nyilvános könyvtár*[7] legottan Klimó elhunytával tetemes csorbulást szenvedett, melyet nem annyira a rendes fölvigyázás hiánya – mert Klimó erről is gondoskodott, 10 000 bécsi értékű forintos, s száztól öttel kamatozó tőkepénzt rendelt, a könyvtárnok és egy szolga fizetésére szolgálandót –, mint inkább az akkoriban uralkodó alaptalan előítélet . . . ejtett rajta, ti. mintha minden eretnek tollból folyt munka, bár a hitet távulról sem érintené, veszedelmes volna, melynek következésében ezek szinte halmonként az enyésztő lángok martalékjául jutottak, úgyhogy jelenleg a lelkes Klimó által megszerzett munkákból több mint 200 hiányzik, mint ezt a klimói könyvjegyzék igazolja. – Noha csakugyan nem tagadhatni, hogy e csorbulást öregbíté még a silány könyvtári fölvigyázás, mert ez Klimó után azonnal meghanyatlott . . . – Sajnosan említem még azt is, hogy Klimó után e könyvtár csupán csak nehány tudós pécsi kanonokok munkáiból s hátrahagyott könyvgyűjteményeikből bővíttetett ... Méltán sóhajtozik tehát J. úr[8] . . . egy új Klimó után: ki hála a gondviselésnek! – meg is adattatott a mostani Pécsnek szeretve tisztelt n.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVKERESKEDÉSÉNEK PLAKÁTJA
1843-BÓL

KÖNYVKERESKEDÉS PESTEN A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

HILD JÓZSEF TERVE A SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR ÉPÜLETÉHEZ 1807-BŐL

szombaton végezte. 1740-ben pozsonyi, 1741-ben esztergomi kanonokká, 1751-ben pedig pécsi püspökké nevezték ki. A könyvgyűjtést már esztergomi kanonoksága idején elkezdte, Pécsett pedig főiskolát szándékozott alapítani, s az ott folyó tudományos és tanulmányi munka támogatására hozott létre könyvtárat. Elődjétől, Berény Zsigmondtól 3000 kötetnyi könyvet, a káptalani könyvtártól kb. 1000 kötetet örökölt, de legtöbbet ő maga gyűjtött, mert 1774-ben, amikor könyvtárát — Magyarországon elsőnek — nyilvánossá tette, az állomány 15 000 kötetből állt. Könyvtárát éremtárral és természetrajzi ritkaságokkal, valamint egyéb régiségekkel is bővítette, sőt csillagvizsgálóval is ellátta. A könyvállomány teológiai munkák mellett számos fontos jogi és történeti művet tartalmazott. Gazdag kéziratos gyűjteményét, amely pl. egyik igen fontos nyelvemlékünket, a Nyírkállói-kódexet is magában foglalja, magyar vonatkozású külföldi okmányok megszerzése vagy lemásoltatása révén gyarapította. Koller Józsefet küldte Itáliába, s ő a vatikáni könyvtárból és olasz magánkönyvtárakból szerzett részére értékes kéziratos forrásmunkákat. Számos nagyértékű ősnyomtatvány és régi magyar könyv (az 1499-i pécsi Missale, Temesvári Pelbárt Pomeriuma 1489-ből, Janus Pannonius Panegyricusának 1518-i bázeli Frobenius-féle kiadása stb.) emeli a könyvtár gazdagságát. A jezsuita rend 1773-i feloszlatása után a rend pécsi könyvtárából sok becses régi könyv és kézirat, Klimó vásárlásai útján pedig számos korabeli francia munka került a gyűjteménybe. Klimó az anyag későbbi megőrzése és fenntartása érdekében 10 000 forintos alapítványt tett. A könyvtár, halála után — kisebb zökkenőkkel — tovább fejlődött, különösen Szepesy Ignác püspök fejlesztette és gyarapította. Ő emeltette mai, szép neoklasszikus palotáját is. A pécsi egyetemi könyvtárnak a Klimó-féle gyűjtemény az őse és alapja, s a könyvtáron belül az eredeti anyag külön van felállítva. — Klimó a magyar könyvkultúra fejlesztése érdekében létrehozta az első pécsi nyomdát és papírmalmot is.

2. *Horvát István* (1784—1846) — történetíró, egyetemi tanár. L. a 143. szemelvény 18. jegyzetét.
3. *Berény Zsigmond* — 1739-től 1748-ig volt pécsi püspök.
4. *Koller József* (1745—1832) — pécsi nagyprépost. Pécsett volt papnövendék. Klimó György 1764-ben Bécsbe, majd 1766-ban Olaszországba küldte. Olasz könyvtárakban adatgyűjtő munkát végzett az ország s ezen belül a pécsi püspökség történetéhez, és számos magyar vonatkozású okmányt szerzett meg eredetiben vagy másolatban. Klimó 1770-ben könyvtára igazgatójává nevezte ki. A pécsi

---

n. püspökében, úgymint ki századunk nevezetesebb munkáival naponként öregbíti a könyvtárt, ezt püspöki lakából (hol Klimó évégből elég ágas termet keletjes födéllel építtetett) 1832[-ben] áttétette a bőkezűsége által létesült új ízteljes könyvtárba, s itt boldogult *Vojdás János* könyvtárnok szünet nélküli munkálkodása által legcélszerűbben elrendeltette, úgyhogy jelenleg hazánk akármelyik csínnal rendezett könyvtárával méltán vetélkedhetik, végre az illő felvigyázást is helyreállítá, a könyvtárnokát és segédeit jobbára csak sajátjából fizeti, miután a klimói alapítvány igen megcsonkíttatott. Röviden — hogy kevéssel sokat mondjak — az örök emlékű báró Szepesy[4] méltán tekinthetik a könyvtár *új alapítójának*.

káptalan levéltárát rendezte és lajstromozta, megírta a pécs püspökség történetét. Gazdag könyvtárát és kéziratgyűjteményét a pécsi püspöki könyvtárnak adományozta.

5. *Mamachi, Thomas Maria* (1737–1792) – domonkosrendi szerzetes, neves XVIII. századi régész. Levelezett Klimóval, s megküldte neki műveit.
6. *Garampi, Giuseppe* (1725–1792) – olasz bíboros. Történetírói munkásságot fejtett ki, s ő irányította a vatikáni levéltár katalogizálását. Klimónak megküldte egyik művét, amelyet a pécsi püspök Bél Mátyás Descriptio Hungariae . . . c. munkájának ajándékozásával viszonzott.
7. A Klimó-féle könyvtár a legelső, nem pedig az „egyetemi könyvtárunk után" első nyilvános könyvtár volt Magyarországon. Klimó György az eddig csak a papok által használt könyvtárat 1774-ben nyitotta meg a nyilvánosság számára, míg az Egyetemi Könyvtár csak Budára költöztetése (1777) után lett nyilvános, Nagyszombaton az egyetem tanárai és hallgatói használhatták, kívülállóknak a prefektustól kellett külön engedélyt kérniök.
8. Valószínűleg Jankovich Miklósról van szó, aki a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat 1822. évfolyamának 1. kötetében számolt be a könyvtár állapotáról.
9. *Szepesy Ignác* (1780–1838) – 1828-tól pécsi püspök, Klimó György negyedik utóda. A városban líceumot alapított, s díszes palotát emeltetett részére. A líceumi tanárok használatára szakkönyvtárakat állított fel, s a líceum épületében helyezte el a Klimó alapította könyvtárat is, amelyet mintegy 4000 könyvvel, 400 ásványnyal és számos éremmel gyarapított. A líceum szomszédságában nyomdát rendezett be. A működését megkezdő Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteletbeli tagjává választotta.

133

INSTITORIS GÁBOR ELŐSZAVA MAGYAR OLVASÓ-KABINÉTJÉNEK KATALÓGUSÁHOZ[1]

1793

Előbeszéd

Az olvasásban gyönyörködőkhez

Csak elhiszem, csudálkozni fognak némely hazafiak azon, hogy én is, más szomszéd nemzeteknek dicséretes nyomdokit követvén, merészlettem anyai nyelvünkön írt, míg ugyan csekély számú könyvekből Magyar Olvasó-Kabinétet állítani. De minthogy minden egyéb dolgaimat, úgy ezt is nem csupán tulajdon akaratomból követtem, hanem hazánknak sok tudós és érdemes fiaitól ösztönöztetvén, bátorkodtam ezen márig [!] is bajos munkába kapni.

Mert, meg kell vallanom, hogy igyekezetemnek mindjárt első zsengéjében találkoztak oly irigy szemek, kik min-

den úton s módon azon iparkodtak, hogy eltökéllett szándékomat lenyomhassák. De édes nemzetemhez vonszó buzgó szeretetem annyira vitt, hogy nem kémélvén még a legsúlyosabb költségeket is, mindaddig fáradoztam, míg felvett célomnak jégtöréssel utat nem nyitottam.

Reménylem mindazáltal, hogy az első úttal senki tőlem azt nem kívánja, hogy munkámnak kezdete oly tökéletes légyen, mint azt egy jól elrendelt Olvasó-Kabinétnek igaz jussa méltán hozhatná magával, és így eleinte minden olvasó ínyének eleget tegyek. – Mert ki-ki tudja azt, hogy minden dolognak nehéz a kezdete, valamint ennek is. Hanem idővel, ha az Isten életemnek kedvez, egész tehetségemet arra fordítom, hogy minden hazánkban találtató ritka és tudós magyar könyveket felkeressek, melyeknek beszerzésében, egyéb szorgos foglalatosságimtól hátráltatván, mindeddig szert nem tehettem.

Hogy pedig kabinétembe oly fogású könyveket is kevertem, melyek igaz rend szerint abba éppen nem illenek, úgymint: imádságos és prédikációs könyveket, különbféle bibliákat s más egyebeket, nem más okból cselekedtem, hanem ezáltal azt akartam tudtára adni az érdemes olvasónak, hogy mindazon könyvek, melyek Olvasó-Kabinétemben találtatnak, nem csupán naponként való kölcsönös kiadásért állanak benne, hanem, akinek úgy tetszik, akármelyiket is tőlem illendő áron megveheti, minthogy majd mindenikből 3, 4 s több nyomtatványokkal is bővelkedek. És ezáltal oly könnyebségére lészek hazámnak, hogy nálam minden rendbéli régi és új magyar könyveket feltalálhat.

Ami a könyveknek naponként való kölcsönös kiadását illeti, annyiban határoztam meg az árát, mint a német Olvasó-Kabinétnek birtokosa az övéinek; tudniillik minden darab könyvnek egy egész napra való olvasásáért egy krajcárt, avagy akinek úgy tetszene, egy hónapra 30 kr[ajcárt] prenumerálhat [fizethet elő]. És így az utolsóknak szabad lészen akármely könyvvel, minden kifogás nélkül, kedvek szerént élni.

Ezek azok, melyeket rövideden az olvasásban gyönyörködőknek előre jelenteni kívántam; oly reménységben lévén, hogy minden igaz magyar anyai nyelvének díszéért s kedvéért minden igyekezettel azon lészen, hogy még többekre is törekedő igyekezetemet minden módon segedelmeskedni, és üres óráikat a jó magyar könyveknek hasznos olvasásában töltögetni el nem mulatják. Melynek szíves óhajtása mellett minden-

kori hív szolgálatomat ajánlván, vagyok minden igaz hazafinak

Pesten, Böjtmás havának [márc.] 10. napján, 1793.

kész kötelességű szolgája:
Mossóczi Institoris Gábor

Könyvek Lajstroma, melyek Pesten ... Mossóczi Institoris Gábor újdon állíttatott Magyar Olvasó-Kabinétjában találtatnak. 1793.

---

1. *Institoris Gábor, Mossóczi* – pesti könyvkötő. Külföldi és hazai német minták alapján állította fel magyar könyveket tartalmazó kölcsönkönyvtárát Pesten, 1792-ben. A felvilágosodás korában szívesen látogatta a közönség a könyvkereskedők kölcsönkönyvtárának olvasószobáját, ahol gyakran tiltott könyveket is lehetett kapni olvasásra. Institoris olvasókabinétje állományának 1793-ban megjelent lajstroma – amelynek előszavát itt közöljük – 272 tételt, s ezen belül kb. 300 különböző témájú művet tartalmaz. Kölcsönkönyvtárának jelentőségéről Pápay Sámuel A magyar literatura esmérete című irodalomtörténetében (Veszprém 1808) a következőképpen emlékezett meg: „. . .azon olvasóboltok intézete, ahol a könyvek avégett gyűjtetnek egybe, hogy bizonyos csekély napibérért az olvasóknak kiadassanak, igen hasznos a literatúra terjesztésére. Felette megszaporítják azok az olvasók számát . . . Ez okáért megérdemli Mossóczi Institoris Gábor pesti könyváros . . ., hogy hazafiúi szép igyekezetéért a neve jó emlékezetben legyen a magyar literatúrában."

134

SZÉCHÉNYI FERENC LEVELE RÁDAY GEDEONNÉNAK[1]

1802. augusztus 27.

Méltóságos Grófné.

Ha Excellenciádnak alkalmatlankodok kérésemmel, hozzám mutatott szívességének tulajdonítsa. Jó barátomtul értettem, megholt M. Gróf Őexcellenciája könyvtárának licitáció [árverés] által leendő eladatását, mely ha megbizonyíttatnék, nagy és különös köszönettel venném mind az licitáció napjának tudósítását Excellenciádtul, mind pedig a katalógusnak közlését, hogy elegendő korán megtehetném a szükséges könyveknek megszerzésére rendelésemet. Ne legyen mindazonáltal ilyen kérésem Excellenciádnak terhére, vagy legkisebb alkalmatlanságára, hanem különös bizodalomnak és tiszteletnek jeléül szolgáljon inkább, mellyel nemcsak ezen alkalmatosság-

gal, hanem mindig Excellenciádhoz viseltettem és viseltetni fogok, Excellenciádnak

alázatos szolgája
Gr. Széchényi Ferenc

Ha nem alkalmatlan, méltóztasson Excellenciád levelét Pozsonyban igazítatni. Feleségem igaz és szíves barátsággal tiszteli Excellenciádat.

A szövegközlés alapja: Pruzsinszky Pál–Hamar István: A budapesti református theológiai akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 36–37. l.

---

1. Ráday Gedeon halála után 10 évvel, 1802-ben már szó volt könyvtárának eladásáról. Ezért fordult Széchényi Ferenc itt közölt levelével Ráday Gedeonnéhoz. A könyvtár eladására azonban ekkor mégsem került sor, jóval később vásárolta meg a Dunamelléki Református Egyházkerület. L. erről a 135. szemelvény 1. jegyzetét.

135
RÖSLER KRISTÓF[1] A RÁDAY-KÖNYVTÁRRÓL
1805
(Részletek)

Ez a könyvtár ... mint magángyűjtemény, talán egyedül áll a maga nemében az egész Magyarországon, akár a benne lévő munkák számát, akár azok tartalmát, akár a benne lévő ritkaságokat, avagy azok díszes kötéseit vesszük figyelembe. Ebben a könyvtárban egészen a helyi vonatkozású dolgokig egybegyűjtve találtam mindent. És ez a könyvtár eladásra kerül. Ez nem volna éppen baj, de az már igazán kár lenne, ha a könyvek külföldre vándorolnának. Ha én azt tudnám, hogy olvasóinkat ennek a pompás könyvgyűjteménynek a részletes ismertetése érdekli, megtenném, és a szakértők ennek nyomán bizonyára csodálattal hagynák helyben a könyvtárról általánosságban mondott véleményt. Ám a könyveknek túlságos szeretete, mint a könyvkereskedők állítják, éppen nem gyöngéje a magyarnak. Egyiket-másikat az anyagi gondok akadályozzák ... szeretnének a nemes passziónak hódolni, ámde nem lehet, azonban akik megtehetnék, sokkal erősebben vannak más kedvtelésekkel elfoglalva, semhogy könyveket vásárolhatnának. Azt hozzák fel, hogy a könyvtár holt tőke, sőt még ennél is rosszabb, nemcsak semmit nem hoz a kony-

hára, hanem ellenkezőleg, mindig új és új áldozatokat követel. A dolog pedig a maga lényegében tekintve így áll: mindennek értéke e világon attól függ, hogyan tudjuk azt hasznunkra fordítani, hiszen magának a pénznek az értéke is ezen fordul meg, amiért pedig annyit fáradunk. Holt tőke. Dehát nem többet ér még ez is (a pénzértéket tartva szem előtt) annál a tőkénél, amely... néhány nap, mondjuk néhány év alatt úgy eltűnik, hogy nyoma sincs meg többé? . . .

Tehát a könyvtár eladó. Mikor én ezt a vagyonos emberek tudomására hozom, teszem ezt azzal a szeretettel, mely engem hazámhoz köt. Az az irodalmi kincs nagy értéket képvisel, becses különösen a római-görög, nemkülönben az újabbkori (különösen francia, olasz) klasszikusok gyűjteménye, de gazdag útleírásokban, irodalomtörténeti munkákban, természetrajzi, történeti, államtudományi, filozófiai művekben is. A régi klasszikusok között vannak nagy számmal az első kiadásokból . . . Még csak egy megjegyzést: a könyvek jókarban vannak, csekély kivétellel pompás bőrkötésűek. A gyűjtést a grófnak atyja és nagyatyja kezdé meg, Gedeon halálával (1792) azonban elveszté istápolóját.

A szövegközlés alapja: Pruzsinszky Pál–Hamar István: A budapesti református theológiai akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 37–38. l. (Eredetije német nyelven.)

---

1. *Rösler (János) Kristóf* (1773–1837) – hírlapíró és szerkesztő. 1800-tól haláláig szerkesztette Budán a Vereinigte Pesther-Ofner Zeitungot, majd 1811-től ennek melléklapját, a Gemeinnützige Blättert is. Amikor a Ráday-könyvtár eladásának híre – Ráday Gedeon halála után – elterjedt, írta és tette közzé az Ungarische Miscellen című időszaki lap 1805. évfolyamában a Die gräflich – Rádaysche Bibliothek zu Pécel (A péceli gróf Ráday-könyvtár) című cikkét, amelyből részleteket közlünk. A nagyértékű könyvtár eladására ekkor nem került sor, Pécelen maradt továbbra is a Ráday-kastélyban. Az 1843-i országgyűlésen felmerült egy olyan terv, hogy megvásárolják a nemzet részére, de ez sem valósult meg. A könyvtár állománya a XVIII. sz. végétől nem gyarapodott, sőt csökkent, s félő volt, hogy e nagy nemzeti kultúrkincs veszendőbe megy. A református egyház indított akciót a könyvtár megszerzésére, és az 1860–1861-i országos gyűjtés eredményeként 1861-ben megvásárolta, majd 1862-ben Pestre szállíttatta. Ez idő óta a Ráday-könyvtár a Dunamelléki Református Egyházkerület könyvtáraként működik Pesten.

136

RÁDAY GEDEON KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLOMÁNYA 1792

	A könyvek tartalma	A művek száma	A kötetek száma	Becsérték fr	Régi nyomtatványok	Ritkaságok
A	Irodalomtörténet, bibliográfia	403	1 805	10 195	6	6
B	Ókori klasszikusok:					
	a) görögök	246	337	17 310	35	12
	b) rómaiak	177	176	10 852	15	18
	c) gyűjteményes kiadások (kollekciók) ...	53	105	5 164	11	9
C	Filológiai munkák	105	145	2 471	9	9
D	Újabb prózaírók, szépirodalmiak	273	835	3 238	3	1
E	Újabb latin költők ...	198	237	2 457	26	5
F	A történelem segédtudományai, éremtan, diplomatika, címertan	42	72	1 844	4	—
G	Német költők	284	480	3 349	9	6
H	Francia költők	236	664	7 045	5	4
I	Olasz költők	117	209	2 635	17	7
K	Spanyol költők	18	21	319	1	1
L	Lengyel költők	11	11	68	—	—
M	Szépművészetiek	18	21	2 265	1	1
N	Bölcsészeti munkák ...	156	263	2 257	19	9
O	Neveléstaniak	49	108	292	1	—
P	Matematikai, harcászati munkák	107	184	2 022	5	2
Qu	Történelmiek	449	999	13 931	43	12
R	Útleírások	235	438	4 898	17	3
S	Térképek	15	23	1 319	—	—
T	Államtudományi művek	346	526	5 981	19	1
U	Orvostudomány	145	236	4 583	26	7
V	Természetrajzi munkák	114	319	3 356	3	2
X	Gazdaságtudományi művek	112	284	1 251	1	—
Y	Teológiai művek	854	1 513	20 208	97	9
Z	Bibliák és bibliai munkák	110	191	4 715	25	5
	Összesen	4 873	10 302	134 045	398	129

A szövegközlés alapja: Pruzsinszky Pál—Hamar István: A budapesti református theologiai akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 33. l.

137

FESTETICS GYÖRGY KÖNYVTÁROSI INSTRUKCIÓJA[1]

1808

Instrukció [Utasítás],

mely a bibliotekáriusnak [könyvtárosnak] a könyvtár rendbeszedésében és jövendőbéli könyvek manipulációjában [kezelésében] útmutatásul kiadattatik.

1° A bibliotekárius a könyvtárban, az ide mellékelt tabellák szerint, két diáriumokat [naplókat] fog vezetni, melynek egyikében nemcsak a könyvek és a manuscriptumok [kéziratok], hanem ezenfelül mindenféle mappák, delineaciók [vázlatok], képek és musikaliák [zeneművek] és egyebek akármi névvel nevezendők, amelyek tudniillik konzerváció [megőrzés] végett a könyvtárba béadatnak, rendesen naponként irattassanak bé, másik diáriumban pedig azon könyvek, manuscriptumok és egyebek, amelyek vagy az én különös, vagy plenipotentiarius [teljhatalmú megbízott] és inspektor [felügyelő] uraknak komissiói [engedélyei], vagy pedig directionalis determinatio [igazgatósági rendelkezés] mellett, mindazonáltal reverzálisra [kötelezvényre] a könyvtárból kiadattattak, igazán és hasonlóképpen minden nap feljegyeztessenek. Ugyanazért is

2° Semminémű szín alatt komissió nélkül, avagy a direkciónak különös determinációján kívül, annyival inkább az ellen, a bibliotekáriusnak vagy könyvet, vagy akármit egyebet kiadni szabad nem lészen. Mivel pedig gyakorta megtörténik, hogy kivált a Georgikoni professzoroknak a könyv szükséges lévén, sem én idehaza nem vagyok, és magam komissiót nem adhatok, sem pedig a professzor urak a direkciónak determinációját, mivel egy héten csak egyszer tartatik sessio [ülés], el nem várhatják, az ilyes esetekben professzor urak plenipotentiarius és inspektor urak által aláírandó komissiót tartoznak váltani, és a bibliotekárius egyedül ezeknek, nem másnak komissiójára adhatja ki a kívánt könyveket az illető professzoroknak. Ezenfelül pedig szükségesképpen megkívántatik, hogy akár a magam tulajdon komissiója, akár a directionalis determinatión, akár pedig a plenipotentiarius és inspektor urak által együtt adandó és a könyvtárban konzerválandó komissiókon kívül a bibliotekárius attul, akinek valamit a komissióknak vagy determinációknak következésében kiád, mindenkor írott reverzálist

amelyben a dátum is ki legyen téve, vegyen, hogy azzal is minden esetben a kiadást megbizonyíthassa.

3° Ami a könyveknek és manuscriptumoknak lajstromba vagy elenchusba [címtárba] való szedését illeti: hogy különösen mind a könyveknek, mind pedig a manuscriptumoknak az egész száma tudva legyen, szükséges két közszámot, az első számtól folyvást vezetni úgy, hogy az egyik ordinarius numerus [sorszám] a könyveknek, a másik pedig a manuscriptumoknak mennyiségét jelentse. – A könyveknek elenchusait továbbá, az alább megírt mód szerint, kell materiákra avagy tárgyakra felosztani, s úgy tisztán általíratni, minden materiát különös betűvel avagy római számokkal, és minden könyvet az ordinarius numeruson kívül különös lajstrombéli számmal megjegyezvén úgy, hogy az elenchusoknak felosztására alább a következendő pontban meghatározott materiáknak adandó betűk avagy római számok, mind az illető lajstromokban, mindegyik tárgyra nézve, rendesen béirattassanak, mind pedig az almáriomokra, amelyekben ez vagy amaz tárgybéli könyvek tartatni fognak, felragasztassanak, mely azon okból is szükséges, hogy amidőn valamely könyv kerestetik, látván az elenchusban annak betűjét vagy római számát, az almáriumra is, amelyben az tartatik, könnyebben reá lehessen akadni.

4° Minthogy pedig a könyvtárban a könyveknek számban való tartása azt kívánja, hogy nemcsak a fent írt diarium és elenchusok, hanem ezenfelül egy generale inventárium [általános leltár] is legyen a könyvtárban, mely szerint a kívántató inventációk [leltári ellenőrzések] annak idejében megtétethessenek, szükséges lészen, hogy az egész könyvtárnak az elenchuson kívül még egy közönséges inventárium készíttessen, melyben mind a könyvek, manuscriptumok, mind mappák, delineaciók, képek, musikaliák, nevezetesebb a bibliotékába konzervációk végett béadott szerek, egyszóval mindazok, melyek abban tartatni szoktak, feljegyeztessenek, hogy azokat akár adandó resignatio [selejtezés] alkalmatosságával, akár pedig a netalán általam rendelendő inventációk idején mindenkoron az inventárium szerint számba venni és nehézség nélkül újra inventálni [megtalálni] lehessen.

5° A tárgyaknak felosztása a könyvtárban tizenkilenc materiákra defigáltatik [szakokra határoztatik], mely tizenkilenc materiákból itten in extractu [kivonatosan] 16 útmutatásul kiadatik, hogy aszerint a könyvek elenchusokra felosztassanak.

6° Ezen 16 tárgyakon kívül még három felosztások lesznek, úgymint:

a) a magyarországi históriát, geográfiát és diplomatikát [oklevéltant],

b) a magyarországi törvényt, törvényes dolgokat, politikát és statisztikát, és

c) a magyarországi litteratúrának elegyes részét tárgyazó könyvek; és így ezen utolsó három rendbéli tárgyakra felosztandó könyvek csupán csak a Magyar Bibliotéka nevezete alatt fognak manipuláltatni [kezeltetni], ezekhez értvén nemcsak azon könyveket, amelyek Magyarországrul és ahhoz tartozandó részekről, avagy magyar- s erdélyországi dolgokról, német, magyar, deák és más nyelveken írattattak, hanem minden, magyar nyelven akárminémű dolgokról írt könyveket is, és manuscriptumokat. Ezekhez képest tehát:

7° Mindenestül 19 partikularis elenchusokat [szakcímtárat] kell készíteni, amelyekben az ordinarius numeruson és lajstrombéli számon és betűn vagy római számon kívül minden könyvnek a materiáját is röviden, de értelmesen szükséges általírni, úgyhogy azokból minden könyvre nézve világosan ki lehessen látni a szerzőt, a dolgot, amiről ír, a nyomtatásnak helyét s esztendejét, s könyvnek formátumát és részeit, és ezen 19 partikularis elenchusok fognak szolgálni az egész könyvtárnak fundualis conscriptiójául [alapvető összeírásául], a lajstrombéli számokból pedig ki fog tetszeni, hogy mindegyik elenchusban hány könyv vagyon béírva, azért is megkívántatik, hogy az első pontban említett diariumbul, amelyben tudniillik a könyvtárban gondviselés végett időrül időre béadandó könyvek naponként feljegyeztetnek, minden könyvek, manuscriptumok és egyéb scientificumok [tudományos segédeszközök] az illető elenchusokban rendesen általírassanak. –

8° A mappák, modellák, képek, musikaliák és egyéb tudományos állapotok, ha azok nyomtatásban vagynak a könyvek közé, ha pedig kézzel írattattak a manuscriptumok közé, az ordinárius szám szerint, folyvást számláltassanak.

9° A jénai Literatura újságot, a salzburgi Medica Chyrurgica [orvosi és sebész] újságot és egyéb tudós újságokat, amelyeket én esztendőnként járatni szoktam, de egyébképpen a többi újságokat is a bibliotekárius szorgolni és gondviselés végett öszve- s rendbe szedni tartozik. –

10° Mivel a könyvtárnak többszöri általváltoztatása által némely héjánosságok is vagynak a könyvekben, és mivel

a könyvek beszerzésének prenumeráció [előfizetés] által folytatása is némelykor félen maradott, s így talám számosabb könyvek hibáznak, rész szerént pedig mancumok [csonkák, hiányosak], szükséges, hogy az ilyes héjánosságok a bibliotekárius által feljegyeztessenek, és azon jegyzés a direkciónak beadasson, egyszersmind pedig a hozatandó könyvek konszignációjával [jegyzékével] is feljegyeztessenek, hogy a héjános könyveknek kipótolása iránt szükséges rendelés tétethessen. –

11° Minthogy a Georgikon-béli professzoroknál legtöbb könyv szokott kinn heverni, hogy tehát az ilyes könyvek sok időkig a professzoroknál ne rongáltassanak, az esztendei prelekcióknak [előadásoknak] végével, ti. szeptember holnapnak elején minden azon könyveket, melyeket esztendő által a könyvtárbul fent írt mód szerint kivettek, vissza kell szedni, nemkülönben másoknál is, legfeljebb három holnapnál tovább semmiféle könyv ne hagyattasson, hanem eltelvén a három hónapok, hogy a dolog feledékenységbe ne menjen, a visszaadás sürgettessen és eszközöltessen.

12° Valamint semmiféle idegent az én hírem és engedelmem nélkül a könyvtárba bévezetni vagy bébocsájtani szabad nem lészen: úgy égő gyertyával a könyvtárba való bémenetel a tűz veszedelme miatt hasonlóképpen tiltatik.

13° A bibliotékának tisztogatására nézve szükséges, hogy a nap bé ne süssön, a portul legalább minden holnapban egyszer, vagy amint legjobbnak s alkalmatosabbnak fog láttatni, kitisztogattasson, a szellő járja, de a könyvek a nedvességtül mentek legyenek, erre nézve a többszöri szellőztetés, azon részrül, ahonnét a nap bésüt, az ablakoknak bécsinálása, a könyveknek a portul való tisztogatása és a nedves levegőnek eltávoztatása eránt való szorgalom különösen ajáltatik. Ugyanazért is a könyveknek kiporozására és a könyvtárnak kitisztogatására addig is míg egy különös ember, mind ezen végre, mind pedig az archivumnak [irattárnak] és direkcionális kancelláriának [igazgatói irodának] s egyebeknek tisztogatására rendeltetni fog, az udvari tiszttartótul és ménes-mestertől kelletik embert kérni; a könyvek kitisztogatása és kiporozása mindazonáltal mindenkor a bibliotekárius jelenlétében történjen.

14° A könyveknek béköttetése 3 klasszisra osztatik fel, az első klasszis a legközönségesebb békötés, melynek formája fog defigáltatni, a másik klasszisba jőnek a díszesebb békötések, az úgynevezett *francia kompaktúrák* [kötések].

Ezek szerint tehát amennyire a keszthelyi könyvkötő jó s alkalmatos munkát tehet, ezután is esztendőnként 400 Ft-ig való békötéseket lehet tétetni. A békötésnek 3-dik klasszisában pedig jönnek azon könyvek, amelyek a különös editiók [kiadások] kedvéért, legszebb s legdíszesebb békötést érdemlenek, melyek eránt mindenkor szükség elébb a direkciónál írásbéli jelentést tenni, hogy onnét a rendelés kiadathasson.

15° A bibliotekárius minden holnapnak a végénél a könyvtárról a direkcióhoz írásbéli tudósítást tartozik tenni, amelyben a bibliotekában a könyvek körül előfordulandó környülállásokat s egyéb maga reflexióit világosan előadja, és abban mindenkor különösen megjegyzi, hogy a múlt holnapban, amelyre a tudósítás szolgálni fog, hány könyvvel szaporodott a könyvtár, és kinek mit, s hány könyvet adott ki a könyvtárbul erga reversales, comissiones [kötelezvény és engedély ellenében]; a kiadott könyvekbül pedig kitül mit, és hány darabot vett vissza; és hány és milyen könyveket köttetett bé, s micsoda kompaktúrában.

Ezen fent előadott 15 pontokban foglalt rendszabásokat tehát a bibliotekárius időrül időre és pontrul pontra megtartani, s a könyvtárnak manipulációját serényen folytatni köteles lészen.

Költ Keszthelyen, júliusnak 20-kán, 1808-dik esztendőben.

Gróf Festetits György

A szövegközlés alapja: Kostyál István: Festetics György könyvtárosi instrukciója. Magyar Könyvszemle, 1956. 301–303. l.

1. *Festetics György* (1755–1819) – haladó gondolkodású főúr, a magyar irodalom és tudomány pártfogója. Tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte. 18 éves korában katona lett, s 1790-ben mint a Graeven huszárezred alezredese több társával együtt beadványban kérte a pozsonyi országgyűléstől, hogy a magyar katonaság az ország területén állomásozzék békeidőben, magyar tisztek vezetése alatt, s a vezényleti nyelv magyar legyen. Emiatt letartóztatták. Kiszabadulása után kilépett a hadseregből, s keszthelyi birtokára visszavonulva gazdálkodott, és nagyarányú kulturális tevékenységbe kezdett. 1798-ban magas tudományos és gyakorlati képesítést nyújtó gazdasági iskolát alapított Keszthelyen, a Georgikont. 1810 és 1812 közt építtette könyvtárát, amelynek neoklasszikus stílusú galériás könyvtárterme kiemelkedő szépségű. 1817-től évente helikoni ünnepségeket rendezett a magyar írók tiszteletére. A könyvgyűjtést nagyapja, Festetics Kristóf kezdte, majd atyja, Festetics Pál tovább folytatta. Az örökölt gyűjteményt Festetics György 8000 kötetes könyvtárrá fejlesztette, és hitbizományi könyvtárrá nyilvánította. A könyvtárnak

igen becses magyar irodalom- és könyvtörténeti jelentőségű anyaga volt (a Festetics- és Keszthelyi-kódex; régi magyar könyvek, köztük számos unikum stb.), de értékes természettudományi (pl. Regiomontanus XV. századi budai naptára) és a Georgikon tanárainak munkáját támogató mezőgazdasági tárgyú könyveket is tartalmazott. Festetics nagy gondot fordított a könyvtárban folyó munkára is. 1808-ból való magyar nyelvű könyvtárosi utasítása sokoldalú könyvtári tájékozottságáról és érdeklődéséről tanúskodik. A keszthelyi könyvtár 1948 óta Helikon-könyvtár néven az Országos Széchényi Könyvtár egyik műemlék-könyvtára. Állománya több mint 30 000 kötet.

138

TÁNCSICS MIHÁLY EGY PEDAGÓGUS KÖNYVTÁRA [1]

Négy iskolamesternél voltam eddig tanítósegéd, de egynél sem láttam csak egyetlenegy könyvet is a levelezőn és énekeskönyvön kívül, nagyon szembeötlő volt tehát rám nézve most először az izsáki kántornál kis könyvtárt láthatnom, holott azt hittem, hogy csak papnak való a könyv, minthogy eddigelé senki másnál nem, csak a plébánosoknál láttam, mivel tanítósegédi tisztemnél fogva csak ezek szobáiban fordulhattam meg néha-néha. Mind rám, mind Zemán úrra nézve feledhetetlen lőn e balga kérdésem: mire való ez a sok könyv? Nem volt ugyan a könyv sok, de nekem igen soknak tetszett akkor. Évek múlva, mikor Zemán úrral találkoztam, és sokszor találkoztam: mindig megemlékeztünk egy együgyű kérdésről, s mindannyiszor jóízűt nevettünk rajta.

Nem sokára valék Zemán kántornál, s megtanulhatám, mire valók a könyvek. Ő nem végzett ugyan latin iskolákat, de azért sok szép ismerettel bírt, miket könyveiből merített. Csakhamar átláttam, mily nagy haszna van a könyveknek; az ő feje az enyémhez képest egész káptalan vala. Mennyire csodálkoztam rajta, mikor ő oly dolgokrul beszélt, mik előttem egészen ismeretlen világok voltak. Izsákon sok közbirtokos lakván, majd egyik, majd másikhoz voltunk ebédre híva, mely alkalmakkor ritkán fordult elő oly beszédtárgy, melybe ő is bele nem szólt volna: én pedig némán ültem, mint valami fajankó; de csak azért, mert néma hallgató valék, mégsem voltam igazi fajankó, mert amellett figyelmeztem. Még egyszer ismételve mondom, lehetlen volt csakhamar át nem látnom, mennyire üdvös könyveket olvasni . . .

Négy tanítónak voltam segéde, és egyiknek sem voltak könyvei, csak ez ötödik Zemán Jánosnak! pedig ők is csak

olyan anyagi körülmények közt éltek, milyenek közt ez; ennek okát sem bírtam, s nem bírom most sem megmagyarázni.

Előbbi főnökeim tudták tehetségök szerint a vagyonosbakat, az úriembereket utánozni egyben és másban, például vendégeskedésben, miért nem utánozták abban, hogy némely hasznos könyvet szereztek volna?

A szövegközlés alapja: Tánesics Mihály: Életpályám. Bp. 1949. 74–75. l.

---

1. Tánesics Mihály — l. a 89. szemelvény 1. jegyzetét.

139
BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR
UTAZÁS ÉSZAKAMERIKÁBAN [1]
1834
(Részlet)

Amerikának több nevezetessége közt sokhelyt meglepett az is, hogy a legkisebb városban is, legalább a városházánál mindenütt *könyvtárt* találtam. Legyen bármely csekély népességű a hely, a közönség házánál bizonyosan könyvtárt találhatni legalább a hazai dolgokat illetőkből. A könyvkedvelés oly közönséges a privátusoknál [magánosoknál] is, hogy akármely szegény háznál, ha nem egyéb, a Konstitució [alkotmány], Biblia, az Egyesület históriája és geográfiája bizonyosan megtaláltatik. A tehetősebbeknél pedig mindenütt a ház bútorai közé tartozik a könyvtár is, s mégpedig igen csinos kötetekben. Azonkívül legalább egy újság a ház elkerülhetetlen szükségei közé tartozó.

A szövegközlés alapja: Bölöni Farkas Sándor: Utazás Északamerikában. (Officina Könyvtár 47–50.) Bp. 1943. 195–196. l.

---

1. *Bölöni Farkas Sándor* (1795–1842) — az erdélyi főkormányszék, később az erdélyi kancellária tisztviselője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Beutazta Nyugat-Európát és Észak-Amerikát, s az ottani fejlett, polgári viszonyokról Utazás Északamerikában című, Kolozsvárott 1834-ben megjelent művében számolt be. Az ebből közölt rövid rész mutatja, hogy milyen fejlettek voltak egy polgári állam könyvtári viszonyai a XIX. század első felében; az USA-ban már létrejött a közművelődési könyvtárak széles hálózata, amikor a feudális Magyarországon még a nagy tudományos könyvtárak is szinte puszta létezésükért küzdöttek.

Az Egyetemi Könyvtárról

140
AZ EGYETEMI ÉS LÍCEUMI KÖNYVTÁRAK RENDSZERES ÁLLOMÁNYGYARAPÍTÁSA[1]
Bécs, 1785. április 5.

A Magyar Helytartótanácsnak!

Mi, József stb. legkegyelmesebben elhatároztuk, hogy örökös tartományainkban a líceumok[2] és egyetemek könyvtárai számára állománygyarapítási rendszert állapítunk meg, amely a szükséges könyvek fajtáit rögzíti, és ami szerint a további beszerzések is történnek.

Az egyetemi és líceumi könyvtárak célja lényegében az, hogy a tanárok megtalálják benne azt, amire szaktudományukban feltétlenül szükségük van. Ez az elv legyen az állománygyarapítás alapja. A segédeszközök, amelyeket egy könyvtár nyújt, háromféle típusra oszthatók: az első gyűjteményekből áll, amelyek mindazt, ami egy tudományhoz tartozik, egészében vagy egy részében pusztán összehordják; a második olyan művekből, amelyek egy tudomány egészét rendszeresen tárgyalják; a harmadik viszont egyes kérdések feldolgozását nyújtja. Az első nyersanyagot szolgáltat, a harmadik egyes külön részleteket tár fel: egyik sem nyújtja azt, amire a tanárnak — akit itt csak oktatói minőségben kell tekinteni — feltétlenül szüksége van, mert elsődleges igényét a nyújtandó oktatás szempontjából kell mérlegelni. Ennek az oktatásnak pedig minden tudomány esetében, ha elemi fokon is, de összefüggéseiben teljesnek kell lennie. Ezt a célt szolgálják a második típusba tartozó művek, amelyeket, ha a tárgyalt tudomány egészét kimerítik, ha általánosan használják és idézik, klasszikus műveknek szokás nevezni. Ezek nélkülözhetetlenek a tanár számára, és a mellékelt jegyzék ilyeneket tartalmaz minden szaktudomány területéről.

Az itt követett sorrend az emberi képességek fejlődésén és az ismeretek természetes rokonkapcsolatain alapszik. Minthogy azonban itt csak könyvtípusokról van szó, minden hátrány nélkül akármely más sorrendet is lehetett volna választani, — fölösleges volna tehát a rendszert alkotó alapelveket boncolgatnunk. Annak, hogy a nyelvtudományban az élő idegen nyelvek, valamint a teológiában egyes tárgykörök, mint például dogmatika, erkölcstan, az egyházatyák írásai stb. hiányoznak, oka az, hogy a nyelvek tekintetében

csak a nyilvános oktatásban előadottak jönnek tekintetbe, a teológia terén viszont, mivel az egyetemi és líceumi könyvtáraknak, amelyek legtöbbször jezsuita és kolostori könyvgyűjteményekből alakultak, a kelleténél is több ilyen anyaguk van, olyasmi viszont bizonyára hiányzik, amely a mostani jobb tanrend szerint a teológiai tanulmányok egy részét alkotja.

A jegyzéket a megfelelő könyvtárosnak és a tanároknak azzal a meghagyással kell átadni, hogy a könyvtáros a lapszélen tüntesse fel a könyv hiányát vagy a példányok számát, valamint tekintve, hogy a legjobb és legteljesebb kiadások találhatók a jegyzékben, az eltérő kiadásokat is jegyezze fel; a tanárok viszont, mindenki a maga szakterületén — a fentebbiekben meghatározott szempont szerint —, az esetleg mutatkozó hiányokat kiegészítés és a jegyzékbe való felvétel céljából röviden tüntessék fel. Ezeket az adatokat azután — mégpedig jelen rendeletünk vételétől számított négy héten belül — fel kell terjeszteni.

A könyvtárosnak és a tanároknak, akik a jegyzéket felülbírálják, figyelmébe kell ajánlani, hogy csak a legszükségesebbre, és ott is csupán az oktatással közvetlenül összefüggő anyagra szorítkozzanak. Továbbá, hogy a könyvek három típusra való osztásánál a második típus az, amire az egyetemi és líceumi könyvtáraknak elsősorban szükségük van. Annak idején – ha a második típusú anyag teljes lesz — a két másik típusra éppúgy gondot fogunk fordítani, mert az egyes témakörök feldolgozása a tudomány haladását és ezzel együtt az oktatást is előmozdítja. Egyáltalában, arra való tekintettel, hogy az egyes újabb ilyen természetű felfedezések ismeretesek legyenek, ilyen művek, mint az egyes szaktudományok számára nélkülözhetetlenek, már ebben a jegyzékben is szerepelnek. Ami az első típusú műveket, vagyis a gyűjteményeket illeti, amelyek mint források és mint kutatási anyag szerepelnek, ezek beszerzésére csak a legutoljára, megfelelő alkalommal lehet gondolni már azért is, mert közülük sok számos jezsuita és kolostori könyvtárban úgyis megtalálható, vagy elő fog kerülni. Egyúttal az a szándékunk, hogy fokozatosan minden egyetemi és líceumi könyvtár mind a három típusú anyag tekintetében olyan mértékben legyen teljes, amennyire azt rendeltetésük megkívánja.

[1785]

A Magyar Királyi Helytartótanácsnak!

Az az állománygyarapítási rendszer, amelyet az egyetemi és líceumi könyvtárak berendezése céljából rögzítettünk,

most teljes mértékben hatályba lép. Következésképpen nyilvános használatra be kell szerezni azokat a könyveket, amelyek az itt ismételten csatolt, kiegészítésekkel ellátott jegyzéken szerepelnek és azt a célt szolgálják, hogy az egyes szakterületeken a tanárok legsürgősebb szükségleteit kielégítsék, és a fennálló irodalomhiányon átsegítsenek. Tekintve, hogy a beszerzés a könyvtáros hatáskörébe tartozik, és azt közvetlenül s a legjobban ő végezheti el, s hogy a helyi hatóság felügyelete és támogatása mellett a cél elérhető legyen, szükség van egy utasításra, amely szerint el lehessen járni. Erre vonatkozólag az alábbi útmutatást adjuk:

A cél az, hogy a nyilvános könyvtárat a mellékelt jegyzékben és kiegészítésben szereplő könyvekkel fokozatosan, amint erre az anyagi eszközök lehetőséget nyújtanak, el lehessen látni. Az eszközök, amelyek ezt a célt szolgálják:

1° a megszüntetett és még megszüntetendő kolostorok könyvgyűjteményei és

2° a meglevő kiutalt könyvtár-alap.

A megszüntetett kolostorok könyvgyűjteményeiből ez esetben kettős haszon származik: először, ki lehet belőle válogatni a szükséges anyagot, másodszor, a maradékot el lehet adni, és az így rendelkezésre álló pénzt szükséges anyag vásárlására lehet fordítani.

Ha felvetődik a kérdés, hogy a meglevő könyvgyűjteményekből választani lehet és kell, — akkor meg kell jegyeznünk, hogy erre vonatkozólag a jelen jegyzék nem az egyedül mértékadó, mert ez csak kezdete és alapja egy széleskörű rendszernek, amely a szükséges terén nem kíván korlátokat emelni. A válogatásnak tehát sokkal szabadabb nézőpontból, magasabb szempontok szerint kell történnie, — ezt a könyvtáros tudására és belátására bízzuk. Ez a magasabb szempont pedig az, hogy a meglevő kolostori könyvgyűjteményekből mindazt ki kell emelni, ami közvetve vagy közvetlenül valamelyik tárgy oktatása szempontjából jelenleg használható vagy használható lesz, és még nincs meg; ami valamely hasznos ismeretet gyarapít, vagy más szempontból az emberi értelem díszére válik. Ide kell számítani azokat a jó írásokat, amelyek az oktatott tárgyakkal közvetlen kapcsolatban ugyan nincsenek, de azzal rokon ismereteket tárgyalnak, vagy arra befolyással vannak; olyan írásokat, amelyek bármely tudomány alapelemeitől kezdve legapróbb részleteiig valamely kérdést megvilágítanak, azt egy lépéssel előbbre viszik, és a tudományos irodalom történetében új lapot nyitnak. Ugyan-

ide tartoznak minden idők híres embereinek könyvei, akik a maguk idejében forradalmasították a gondolkodást, azok, akiket minden nemzet klasszikusai közé számít, és akiknek műveltségét köszöni, azok, akik sajátos gondolatmenetük, erőteljes előadásmódjuk, sajátos nézeteik révén az igazság útját egyengették, vagy bármely módon a tudományok történetében kiemelkedő helyet vívtak ki maguknak.

Ami a különböző kiadásokat illeti, nemcsak a jobbakat, de a szebbeket is lehet választani, mert ez a szemet kíméli, és a tanulmányozás fáradságos munkája közben felvidámít és örömet szerez.

Mégis, míg egyrészt minden hasznos anyagot az állományba fel lehet venni, másrészt el kell távolítani mindent, ami a célnak nem felel meg. Egy olyan könyvtárba, amelynek értékét célszerűsége és használhatósága adja meg, nem kerülhet bele minden, amit valaha kinyomtattak, vagy amivel a képzelet vagy a tudós fényűzés hivalkodik: minden könyv, amely mellett a használhatóság egy értelmes indoka sem szól, azok a művek, amelyek szerzőikkel együtt haltak meg, és a közepes mértéket sohasem haladták meg — nem tarthatók meg. Az imádságos könyvek és ájtatos művek, legendák és más teológiai zagyvaságok legfelsőbb parancsra, minden további nélkül zúzdába küldendők. Azok a könyvek, amelyeknek más érdemük nincs, mint az, hogy egy bibliográfus azokat meghatározatlan módon ritkaságnak minősítette, mint régi kiadások a tizenötödik századból és effélék, egy egyetemi vagy líceumi könyvtár számára kétes értékűek. Ugyanez áll mindenféle bibliográfiai gyűjteményre, vagy tárgyak terjedelmes gyűjteményére is, amit ott nem keresnek; kivételt képeznek azok, amelyek az irodalom, a régiségek vagy az ország történetének stb. közelebbi megismertetését célozzák.

Minden, ami vagy másodpéldány, vagy a kitűzött célnak nem felel meg, a maradékhoz tartozik, amit el kell adni. Mégis azok a művek, amelyek az előírt jegyzékben elengedhetetlenül szükségeseknek vannak feltüntetve, másodpéldányoknak addig nem tekinthetők és el sem adhatók, amíg nem bizonyos, hogy azokkal minden egyetemi és líceumi könyvtár már el van látva. Ha ilyen művek az állományban vannak, azokat fel kell jegyezni, és a jegyzéket fel kell terjeszteni: ily módon az egyik könyvtár a másik segítségére fog sietni. A maradék értékesítése — ide tartozik az az anyag, ami a fenti szempontok szerint a könyvtárban haszontalan

és felesleges — árverés útján történjék. Az egész összeg, amely bármi módon a maradék értékesítéséből befolyik, arra fordítandó, hogy abból a jegyzékben előírt könyveket beszerezzék. Ezt a célt szolgálják a könyvtár évi tőkejárulékai is. Ebből csak azt szabad levonni, ami kisebb könyvtári kiadások, folytatásokban megjelenő művek vagy időközben megjelent klasszikus művek beszerzési költségeinek fedezésére szolgál.

Tekintve azonban, hogy sem egyik, sem másik forrás nem lesz elegendő valamennyi szükséglet kielégítésére, bizonyos sorrendet kell tartani az egyes szakok szerzeményezése terén. Ezt a sorrendet egyrészt a tanárok igénye és a könyvtár hiányai, másrészt pedig a tanulmányok különös értéke határozza meg, amennyiben azok többé vagy kevésbé szolgálják az állam közvetlen javát. Ezek között különös figyelmet érdemelnek a fizika, a természettudományok minden ága és az orvostudomány, propedeutikus [bevezető] és rokontudományaival együtt. A következő helyen állanak az elméleti és a gyakorlati filozófia többi szaktudományai. A pozitív törvényekkel foglalkozó jogtudomány kevésbé sürgős, a szoros értelemben vett teológia pedig utolsó sorban kerül tekintetbe. Központi helyet foglal el a római és a görög irodalom, ami mint számos szaktudomány területén nélkülözhetetlen, valamennyi számára pedig hasznos lévén, nem ajánlható soha elég nyomatékosan.

Hogy pedig a munka haladásáról véleményt lehessen alkotni, évente fel kell terjeszteni a könyvtár számára beszerzett művek jegyzékét.

Országos Levéltár. 6936/1785. I. (Németből ford.: Weger Imre.)

---

1. *II. József* (1741–1790) — magyar király (1780–1790) és német-római császár (1765–1790). Mint politikáját általában, kulturális politikáját is a felvilágosult abszolutizmus eszmevilága határozta meg. A katolikus egyház jogait erősen megnyirbálta, kivette a papság kezéből a cenzúrát, s azokat a szerzetesrendeket, amelyek oktatással és betegápolással nem foglalkoztak, feloszlatta. A szerzetesrendek elkobzott vagyonából Vallási és Tanulmányi Alapot hozott létre, s kezelésével a helytartótanácsot bízta meg. Az iskolai oktatás színvonalát egységes tankönyvek bevezetésével kívánta emelni, s — ahogy a közölt szemelvényből is kitűnik — a felsőbb iskolákban: az egyetemeken és líceumokban folyó tanítás hatékonyságát korszerű, a legszükségesebb és legfontosabb könyveket tartalmazó könyvtárak létrehozásával is elő akarta segíteni. A feloszlatott és feloszlatandó szerzetesrendek könyvanyagának célszerű elosztásával és felhasználásával

igyekezett elsősorban biztosítani a szükségesnek vélt egyetemi és líceumi könyvtári gyűjtemények kialakulását.

2. *líceum* — olyan felsőbb iskola, amelyben a tanulók a főiskolai vagy egyetemi tanulmányokra előkészülnek.

Nemzeti könyvtárunk alapítása és gyarapítása

141

SZÉCHÉNYI FERENC FELTERJESZTÉSE I. FERENCHEZ A NEMZETI KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSÁRÓL[1]

1802 márciusa

Felséges Uram! Ifjúságomtól kezdve fáradhatatlan gonddal, nagy áldozattal szereztem meg magamnak azt a gyűjteményt, amely részint közvetlenül, részint közvetve Magyarországra és a társországokra vonatkozik, s amely a következő tárgyakból áll: *a)* nyomtatott könyvekből, *b)* kéziratokból, *c)* érmekből és régi pénzekből, *d)* rézmetszetekből, *e)* címerekből, *f)* földabroszokból, *g)* s a magyar térképeken kívül még vagy 5000 darabot kitevő mappa [térkép] gyűjteményből.

Hogy mindez mekkora értéket képvisel, mutatja nemcsak a Felséged számára legalázatosabban felajánlott és idecsatolt könyvkatalógus, mely a cs. kir. bécsi cenzúra jóváhagyásával jelent meg, hanem a gyűjtemény egyéb részeiről készült jegyzékek is, amelyeket nagy terjedelmük miatt nem mellékelhettem, de a nádor Őfenségének már előbb bemutattam.

Ezek előrebocsátása után a következő alázatos kérelmet bátorkodom hódolatteljes tisztelettel Felséged elé terjeszteni.

1. Méltóztassék kegyesen engedélyezni, hogy ezen gyűjteményt Magyarországnak adományozhassam, amely nekem az ezek megszerzésére szükséges eszközöket nyújtotta; éspedig a nyomtatott katalógusban foglaltakat azonnal, a kézirati jegyzékben foglaltakat pedig akkor, ha ezeknek lajstromai az én költségemen nyomtatásban is megjelentek.

2. Szabadjon a gyűjteményt életem folyamán a sajátomból továbbra is gyarapítani, és amennyire csak lehetséges, teljessé tenni. Ígérem, hogy e célból sem a fáradságot, sem az utánjárást nem fogom sokallni.

3. Szabadságomban álljon a gyűjtemény gyarapodását feltüntető katalógust évről évre 1000 példányban nyomta-

tandó pótkötetekben kiadni, és miután a szerzők úgyis tartoznak minden újonnan megjelent munkájukból egy példányt a királyi egyetemi könyvtárnak beküldeni, az országos könyvtár vezetője az ily módon beküldött munkákat juttassa el hozzám is, hogy ily módon a kinyomtatandó katalógusba ne csak azok a régebbi munkák vétessenek fel, amelyeket én a magam költségén fogok igyekezni megszerezni, hanem a lehető legnagyobb teljesség érdekében azon újabban megjelent nyomtatványok is, amelyeket az írók a jövőben is ingyen lesznek kötelesek a királyi egyetemi könyvtárba beszállítani.

4. Esedezem, méltóztassék legkegyelmesebben megengedni, hogy ezen intézmény ez idő szerint Őfenségének, a főherceg-nádornak, a jövőben pedig — adja Isten, hogy csak a késő jövőben — a nádori méltóság képviselőjének, vagy a nádori szék üresedése esetén az ország főkormányszékének joghatósága alatt álljon, hogy ezáltal is bizonyos tekintélynek örvendjen, fejlődése annál jobban biztosíttassék, és céljának megfelelően, ahogy Felségednek kegyesen elrendelni méltóztatik, vezettessék, és a közhasználat számára megerősödjék.

Ezen hazai múzeumot a legcélszerűbben talán a pesti királyi egyetem könyvtárának épületében lehetne elhelyezni, anélkül azonban, hogy gyűjteményem az egyetem tulajdonát képező dolgokkal összevegyíttessék, összezavartassék. Arra az esetre pedig, ha Felséged Pestről máshová rendelné átvitetni az egyetemet, oda terjed alázatos kérelmem, hogy az országos múzeum ott maradhasson, ahol a főkormányszék is székelni fog.

5. Hogy pedig, amint engem is őseimnek példája arra ösztönzött, hogy az ő nyomdokaikon haladva a király és az ország javának előmozdításán munkálkodjam, úgy utódaimat is hasonló tettekre serkentsem, legyen szabad a prágai királyi könyvtárban őrzött gróf Kinsky[2]-féle gyűjtemény feliratának mintájára, a gyűjteményem részére kijelölendő könyvtárteremben ezt a feliratot elhelyezni:

FRANCISCO II. CAES. AUG. HUNG. REGE
JOSEPHO ARCHID. AUSTRIAE PROREGE
BIBLIOTHECA HUNGARICA
FAMILIAE COMITUM SZÉCHÉNYI
PATRIAE SACRATA
ANNO 1802.

[Magyar Könyvtár, amelyet 1802-ben, II. Ferenc császár és magyar király uralkodása, József osztrák főherceg nádorsága idején a gróf Széchényi-család ajánlott fel a hazának.]

Keresztnevemet nem kívánom a feliratban feltüntetni, mert nem akarom, hogy hiú diesekvésnek tűnjék fel eljárásom. Egyedüli célom, hogy más honfiak is, elsősorban pedig leszármazottjaim, hasonló cselekedetekre buzdíttassanak.

6. Végül azon magas kegyért is alázattal folyamodom, hogy engedélyeztessék nekem, úgyszintén leszármazottjaimnak, s végre oldalrokonaimnak (ezek közül mindig annak, aki a könyvtári őr állásának üresedése idején a legmagasabb rangban van vagy volt) azon jog, hogy az országos múzeum felügyelői állására három, erre alkalmas katolikus vallású egyént kijelölhessünk, és a kijelölteket azok egyikének kinevezése végett Felséged elé terjeszthessük, elsősorban olyanokat, akik gyermekeink mellett, akár egyházi, akár világi állásban legyenek, mint nevelők tisztességgel működtek. Ha pedig megtörténnék, hogy sem az egyenes leszármazottak, sem az oldalágiak között nem lenne, vagy nem lett volna senki ilyen hivatalos állásban, erre az esetre a kijelölés joga az ország főkormányszékére szálljon át, azzal a megszorítással mégis, hogy a felügyelői állásra való hármas kijelölésnél hasonlóképpen különös figyelemmel legyenek a család nevelőire. Készségesen vállalkoztam volna arra is, hogy a felügyelő javára alapítványt tegyek le, hogy ezáltal is lehetőleg tökéletes állapotba helyezzem a haza dicsőségére és javára szentelt ezen intézetet. Azonban a gyűjteményből még hiányzó tárgyak beszerzésére irányzott buzgalmam, úgyszintén a katalógus további kiadása, nemkülönben az országos múzeum gyarapítása és gazdagítása, amelyet egész életemen át folytatni szándékozom, igen tetemes kiadásokat ró reám. A már elmondottak és a még elmondandók alapján azzal a reménnyel kecsegtetem tehát magamat, hogy Felséged kegyesen engedélyezni méltóztatik, miszerint az országos múzeum részére a felügyelői állás újonnan szerveztessék, és annak kinevezendő őre a Felséged legmagasabb intézkedésében meghatározandó javadalmazását a magyar királyi egyetem, vagy a tanulmányi alapból nyerje.

Ezen alázatos kérelmemet, hogy ti. a tervezett intézet élére, az egyetemi könyvtár igazgatójának közvetlen felügyelete alatt, külön őr állíttassék, és hogy ez a nevezett alapból nyerje fizetését, a következő okok támogatják.

1. Az egyetemi könyvtár az én gyűjteményeim átadása folytán új alaphoz jutna, mely azáltal állana elő, hogy a könyv-

tárban ekként kettős példányokul tekintendő munkák értékesíttetnének, amint ez már többször is megtörtént. Az eladásból befolyó összeget azután azon nem magyar vonatkozású munkák beszerzésére lehetne fordítani, amelyeknek megvásárlását az egyetemi könyvtár céljai javallják.

2. Ekként egy külön őr szentelhetné idejét és munkásságát kizárólag a hazai irodalomnak, miután a többiek, részben egyéb hivatalos teendőik, részben pedig az egyetemi könyvtár különleges ügyeinek intézése következtében, nincsenek abban a helyzetben, hogy ezt megtehessék.

3. Miután az egyetemi könyvtárnál úgy az első, mint a második őr egyúttal nyilvános tanár is, abban az esetben, ha az országos múzeum mellett szervezendő őri állás összeköttetnék az egyetemi könyvtár valamely őri állásával, ebből nemcsak számos nehézség keletkeznék, hanem magával az intézet céljaival sem lenne összeegyeztethető.

Végre, ha előbb találnék meghalni, mint alázatos kérelmem megnyerhetné a legfelsőbb jóváhagyást, vagy pedig a szóban forgó gyűjteményt átadhatnám, és ezeknek katalógusait kinyomattathatnám, ez esetre özvegyemet és legidősebb fiamat, Lajost, végrendeletileg köteleztem az ajánlatnak lelkiismeretes végrehajtására.

A szövegközlés alapja: Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802–1902. I. Bp. 1905. 59–65. l.

---

1. *Széchényi Ferenc* magyar vonatkozású művekből (hungaricákból) álló könyvtárát s egyéb gyűjteményeit I. Ferenchez (1768–1835) írt felterjesztésében 1802-ben felajánlotta a nemzetnek. A király az adományozáshoz hozzájárult (lásd a 142. szemelvényt). Széchényi Ferenc ezzel megvetette a Magyar Nemzeti Múzeum és a nemzeti könyvtár alapját. A könyvtárat a pálos rend pesti kolostorában helyezték el. 1803-ban szállították ide Nagycenkről a magyar vonatkozású gyűjteményt: kb. 15 000 könyvet, 2000 kéziratot, 5000 térképet és metszetet. Széchényi adományát országszerte lelkesen üdvözölték: számos költő (köztük Csokonai) verssel köszöntötte, a hazafias érzésű emberek könyvadományokat küldtek az újonnan létrejött nemzeti könyvtárnak (elsőnek, 1803-ban Kindi Mátyás pesti szűcsmester, 1808-ban Éder József, 1809-ben Kovachich Márton György stb.). 1818-ban Széchényi külföldi művekből álló soproni könyvtárát is Pestre szállította. A könyvtár későbbi két jelentékeny gyarapodása: 1832-ben Jankovich Miklós 30 000 kötetes gyűjteményét vásárolta meg az állam, majd 1846-ban Horvát István kb. 30 000 kötetes könyvtára és kéziratai kerültek oda. Nyomdai kötelespéldányhoz 1804-től kezdve volt joga a könyvtárnak. — Első könyvtárosa Miller Jakab Ferdinánd volt, őt Horvát István (1823–1846),

majd Mátray Gábor (1846–1875) követte. – A könyvtárat a napóleoni háborúk idején kétszer is elmenekítették: 1805-ben Temesvárra, majd 1809-ben Nagyváradra. 1817-ben a Nemzeti Múzeum mai telkén álló épületbe költöztették. Végleges helyére 1846-ban került, amikor felépült a Magyar Nemzeti Múzeum Pollack Mihály tervezte épülete, amelyben a nemzeti könyvtár is helyet kapott. – Széchényiről és a könyvtár alapítása előtti történetéről l. a 143. szemelvény 1. jegyzetét.

2. *Kinsky* – cseh főnemesi család.

142

I. FERENC VÁLASZA SZÉCHÉNYI FERENCNEK

Bécs, 1802. június 23.

Széchényi gróf ajánlatát nemcsak kiváló tetszéssel fogadom, hanem egyúttal kegyelmesen engedélyezem, hogy ő életében ezen könyvtár őrét, írnokát és szolgáját, akik a helytartótanács által javaslatba hozott fizetésüket az egyetemi alapból nyerjék, kinevezhesse, és amit halála esetére erre vonatkozólag kért, szintén megnyerje. Egyebekben jóváhagyom a kancellária véleményét, elvárván a királyi kúriának a régebbi helyiségekbe, az egyetemnek pedig a pálosok nagyobb épületébe való áthelyezésére vonatkozólag ígért tervezetet. Ezenfelül királyi kegyelmem nagyobb bizonyságául fiát, Széchényi Lajos grófot kinevezem a kőszegi kerületi tábla számfeletti ülnökévé.

A szövegközlés alapja: Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802–1902. I. Bp. 1905. 68. l.

143

SZÉCHÉNYI FERENC LEVELEZÉSE KÖNYVTÁRI ÜGYEKBEN[1]

Széchényi Ferenc Kovachich Márton Györgynek[2]

Cenk, 1797. április 27.

Barátom!

Hosszabb hallgatásomat azoknak a készülődéseknek tulajdonítsd, amelyek országszerte a hadba induló nemességet[3] foglalkoztatják. Különösen nehezemre esett ez, mert a tudomány ügyében kényszerültem hallgatásra, ami pedig mindig a szívemen feküdt, s amely most, a hadiszemle miatt, gazda nélkül maradt. Közben leveledből merítettem vigaszt, amely-

ben megígéred, hogy a béke helyreállása után minden dolgodat, amid csak van, rendelkezésemre fogod bocsátani. De igazad is van, hogy mindazt még életedben lerázod Magadról, ami mintegy azért felesleges számodra, mert ezeket már mind elmédben tartod. Ehhez járul, hogy ami számodra a legértékesebb, tudniillik feleséged, megmarad Neked, aki nemcsak elmédet, hanem mindeddig üresen maradt szívedet is betölti. Én tehát a békességgel együtt sóvárogva fogom várni könyv- és kéziratállományodat, de azon leszek egyszersmind, hogy a költségek egy részét új szerzemények vételére Neked juttassam, amit most a jelenlegi körülmények közt, bár szívesen tenném, nem tehetek. Te tudod, szavamat mennyire megtartom.

A Majthényi-duplikátumokról[4] majd szintén a békekötés után fogok intézkedni, mégpedig közreműködéseddel, ha jónak látod majd.

A Horányi-kéziratokat[5], ha majd megkaptam, hasonlóképpen el fogom Hozzád juttatni, amint az ide csatolttal teszem (amelyet mihamar küldj vissza), hogy megjelölhesd, ami Neked megvan, nehogy kettős példányokkal legyek elhalmozva.

Könyveim katalógusát a békekötés után szintén újonnan fogom elkészíteni, mert sok könyv jött még hozzá, mióta innét elmentél. Kérni foglak, hogy majd vizsgáltasd meg, és adasd ki.

Az a remény, amelyet a Budai Krónika[6] megszerzéséről keltettél bennem, örömöt okoz ugyan, de lehangol megint, hogy hivatali kötelességed megakadályoz Nagyszombatba való utazásodban. Járj el tehát Szabó[7] barátod közbenjöttével, de a magad nevében intézkedj mindig.

Miért okozol szívfájdalmat azzal, amit Mátyás 1475. évi első dekrétumáról és az 1500. évi másikról írsz? Hiszen ezek megvételére teljes felhatalmazást adtam Neked. Csodálkoznék Rajtad, ha az én ügyemben ezt nem tennéd meg, hiszen Téged más, kevésbé ritka dolgok, még saját károdra is, rabul ejtenek. Eljárásodat minden más esetben helyeselném, ha nem a magyar literatúra ügyéről volna szó.

A Nyisnyánczky-kéziratok katalógusára még rá sem pillantottam. Kérd meg az én nevemben, hogy rendelkezésemre bocsátás végett adja át Neked.

Most befejezem, hogy ne untassalak, de megismétlem, amit levelem elején mondtam, hogy tudniillik a háború befejezésével szívesen viselném Veled a költségeket, mivel a

primási vagy Viczai-féle eredeti iratok leírására is kiterjeszkedhetsz. Köszöntelek, s üdvözöld nevemben barátian feleségedet is.

Széchényi s. k.

(Eredetije latin nyelvű.)

Széchényi Ferenc Miller J. Ferdinándnak[8]

Pest, 1801. január 10.

Tekintetes és nagynevű, számomra kiváltképpen tiszteletre méltó Ülnök Úr!

Rendkívüli módon megörvendtem Tekintetes és Nagynevű Uraságod igen kedves levelének, amely három nappal ezelőtt az igen készséges Otsovszki által jutott hozzám. Semminek nem örülök annyira, mint ha olyan férfiak jóindulatát élvezhetem, akiket mindenoldalú tudományuk jó híre és a hazával szemben szerzett kiváló érdemeik dicsősége ajánl. Tekintetes Uraságod irántam való barátságának egyedülálló megnyilatkozása minden bizonnyal annál kedvesebb és megtisztelőbb számomra, mert olyan embertől származik, aki saját nevének legnagyobb dicsőségére is, jeles és hasznos munkát fordított hazánk történelmi emlékeinek feltárására, amint Magyar Könyvtáramban számos nyomtatott mű ékesen bizonyítja. Ezért Tekintetes és Nagyhírű Uraságodnak az a kis irodalmi ajándéka is igen kedves nekem, amelyet leveléhez tetszett csatolni. Mind a kéziratokat, mind a nyomtatott könyvecskét, miután mindkettőt a legnagyobb gyönyörűséggel elolvastam, könyvtáramba besoroltam. A „Tűzvészek megelőzésére és megfékezésére szolgáló közigazgatási tanács"-ot[9] csak helyeselhetem. Bárcsak széles e Magyarországon, amely rengeteg tűzcsapásnak van kitéve, ilyen felette hasznos intézkedéseket vezetnének be. De Nagynevű Uraságod jól tudja, hogy polgártársaink milyen nehezen fogadnak meg ilyen tanácsot, kivéve ha az országgyűlés tekintélye ajánlja és tanácsolja. Ezért nem kétlem, hogy lesznek olyanok, akik a legközelebbi országgyűlésen a „Közigazgatási Tanács"-ban tárgyalt rendszabályokat nyíltan javasolni fogják, s az egybegyűlt Karokat és Rendeket buzdításukkal azok bevezetésére rá fogják venni. Szerény befolyásomat én is szívesen és buzgón latba fogom vetni. Felette örvendek, hogy Nagyhírű Uraságod is helyesli buzgólkodásomat a drága hazánkról szóló nyomtatott vagy kézzel írott könyvek gyűjtésében, s megjegyzem, hogy a könyvtáramhoz való minden hozzájárulás

kívánatos dolog számomra most is, és lesz a jövőben is. Nagyhírű és Tekintetes Uraságod ezért igen kedves dolgot cselekedne, ha azoknak a kéziratoknak a lajstromát, amelyeket mint írja, jelenleg ládáiban magánál őriz, alkalomadtán elküldené nekem. Mert csak a magyar tudomány ügyéért buzgó emberek törekvéseinek egyesítésével lehet elérni, hogy a magyar könyvtár, amelyre törekszem, teljes és minden részében tökéletes legyen. Én a magam részéről sem költséget, sem fáradságot nem fogok kímélni, hogy vágyam megvalósuljon.

Ha a továbbiakban Uraságod történetesen Pestre jönne, ahol a bírósági tárgyalási idők tartama alatt szoktam tartózkodni, kegyeskedjék szerencséltetni, hogy az irántam való kegyességéért szemtől szembe mondhassak köszönetet, s megismerhessem azt a férfiút, aki hazánk ifjúságának és tudományosságának szolgálatában kiváló érdemeket szerzett. Barátságába ajánlva magamat, megkülönböztetett tisztelettel maradok Uraságodnak alázatos szolgája:

Gr. Széchényi F. s. k.

(Eredetije latin nyelvű.)

Széchényi Ferenc Révai Miklósnak[10]

Pozsony, 1802. augusztus 16.

Tisztelendő és nagyhírű Révai Miklós úrnak, a magyar nyelv és irodalom tanárának a pesti kir. tudományegyetemen. Gr. Széchényi Ferenc sokszoros üdvözletét küldi.

Örülök, hogy elküldhettem Magyar Könyvtáram Mutatóját, amely honfitársaim, elsősorban a könyvtárügy művelőinek használatára három kötetben felöleli a nyomtatott könyveket. Rövidesen napvilágot fog látni az első pótkötet és a másik, a kéziratos kódexek katalógusa; s így rendre nyomdába fog kerülni mindaz, amiről a hírneves Denis Mihály[11], a bécsi Bibliotheca Palatinalis egykori prefektusa a mondott Mutató elé írt bevezetésben szólott.

Ezért a kis ajándékért, mint Nagyhírű Uraságod iránti őszinte figyelmességem bizonyságáért azt kérem, hogy egy ívrét papíron, sajátkezű, tetszés szerinti nyelven írt rövid levélben értesítsen engem a Mutató kézhezvételéről. Szeretném ugyanis a drága hazánk tudományos életében az én időmben kiváló érdemet szerzett férfiak kezének írását egy kötetbe gyűjtve a könyvtárban elhelyezni. Engedje hát át ezt díszes emlékjelként a könyvtár igen nagy dicsőségére és ékességére.

Kedvességének ezért a jeléért nem fogom elmulasztani, hogy a folytatásokat és pótköteteket, amint megjelentek, nyomban elküldjem.

(Eredetije latin nyelvű.)

Széchényi Ferenc Mártonffi József[12] *erdélyi püspöknek*

Pest, 1803. január 17.

Méltóságos főtisztelendő Püspök és Titkos tanácsos Úr!

Hozzám múlt esztendőnek 27-dik decemberrül bocsátott becses levelét annál nagyobb örömmel vettem, mentől bizonyosabb vagyok, hogy az igyekezetem Erdélyországban is előmozdítót talált. Excellenciádnak szép ajándéka, mellyel a nemzeti könyvházat gazdagítani méltóztatott, nékem teljes reménységet nyújt, hogy a jeles példáját több erdélyi méltóságok és tudósok követni, mint a két hazának díszére és hasznára célozó gyűjteményünket elősegélleni, és könyvekkel vagy kézirásokkal, avagy egyéb ritkaságokkal szaporítani fogják. Én azonban itt az hazánk nevében Excellenciádnak ajánlását alázatosan köszönöm, magamat tovább is barátságában ajánlván, minden tisztelettel maradok Excellenciádnak alázatos szolgája.

Gróf Széchényi Ferenc m. p.

Széchényi Ferenc Fiala Ferencnek, Szakolca polgármesterének

Pest, 1803. december 7.

Tekintetes és Nemzetes Polgármester Úr!

Néhány nappal ezelőtt hírül vettem, hogy az eltörölt pálosrend egyik papja igen tudósan és ékesen elkészítette Szakolca szabad királyi város történetét, s a kézirat Tekintetes Uraságodnál van. Ez a hír annál nagyobb örömömre szolgált, minél biztosabb reményem támadt, hogy ez a munka nem csekély hozzájárulás lesz a Magyar Könyvtárhoz, amelyről — nem kétlem — Uraságod is tudja, hogy igen nagy költséggel és fáradsággal gyűjtöttem, s a közelmúltban különleges királyi engedély alapján a hazának adományoztam. Könyvállománya gyarapításának ügyét továbbra is gondomnak tartom, s édes hazánk minden művelt emberét arra igyekszem serkenteni, hogy ezt az intézményt már nem az én, hanem az ország kedvéért, velem együtt iparkodjanak támogatni és gyarapítani olyan nyomtatott és kéziratos könyvekkel, érmekkel, térképekkel, pénzekkel, képekkel és más régiségekkel, amelyek bármi módon Magyarországra vonatkoznak.

Amint bizonyára nemhiába ígérem magamnak, hogy óhajtásom Tekintetes Uraságodnak e téren páratlan, számomra kedves buzgalmával fog találkozni, akként megkülönböztetett megbecsüléssel maradok Tekintetes Uraságod leköte-lezett szolgája, a mondott történetíró kért kéziratának az Országos Könyvtárba való megküldését várva:

Gr. Széchényi F. s. k.

(Eredetije latin nyelvű.)

Széchényi Ferenc Skolka András[13] *mezőberényi professzornak*

Pest, 1803. december 8.

Nagyságos és tudós Professzor Úr!

Különös élvezettel vettem kézhez dolgozatait, amelyekkel a Nemzeti Könyvtárat szerencsés múzsája egy másik termékével együtt gyarapítani szíves volt.

Köszönöm Önnek ezeket a szép és ritka ajándékokat, amelyek a maguk helyén, a katalógus 2. pótkötetében fognak napvilágot látni, és kívánom, hogy Önt hazaszeretete további ilyen gyűjtésre serkentse.

Nagyrabecsülésem kifejezésével maradok Nagyságod alázatos szolgája

Gróf Széchényi Ferenc s. k.

(Eredetije német nyelvű.)

Széchenyi István Széchényi Ferencnek

Pest, 1803. december 26.

Édes Kedves Jó Atyám!

Noha én gyenge időm miatt nem is érdemlem meg a szép Magyar Könyvháznak lajstromát, és nem is tudhatom megítélni elegendően ennek a becsét: mégis adott az én Kegyes Atyám, hogy én is példáját valaha kövessem, és édes hazámnak boldogságát, amennyire tőlem kitelhet, előremozdítsam. — Fogok is iparkodni jól tanulni is, ahogy csak lehet, és magamat jóságban gyakorolni, hogy így Édes Atyámnak örömöt csinálhassak, hálaadásul ezért a szép könyvháznak lajstromáért.

Édes Jó Atyjának Pesten, 26-ik Dec. 1803.

hálaadatos, engedelmes fia,

Széchenyi István
írta az ő 12 esztendős korában.

Széchényi Ferenc Mátyási Józsefnek[14]

Pest, 1804. augusztus 24.

Bizodalmas Nagy jó Uram!

Elérkezésemnek alkalmatosságával az Úrnak két rendbéli becses levele kezemhez szolgáltatott. Az egyikhez tetszett Goldoni[15] munkájából fordított, és a Nemzeti Játszó Társaság számára készített magyar játékját kézírásban kapcsolni; a másikhoz pedig négy ritka, hazánk nyelvében kibocsátott könyveket adni; valamint ezen szép ajándékát különös tartozással veszem, úgy szinte az Úrnak az édes hazánkhoz buzgó indulatját érdeme szerint becsülvén, nem késtem azokat az Országos Könyvgyűjteményben tüstént beiktatni: ahol, remélem, a szerzőnek híre, neve és ajánlása mindenkor fönn fog maradni. Én ugyan tiszta szívembül kívánom, hogy az Úr a tudós munkálkodásainak megérdemlett jutalmát mentől hamarább lássa, és hogy állandó egészsége mellett bővebb alkalmatossága légyen az anyai nyelvünknek pallérozásában tovább is kedve szerint fáradozni, illendő tisztelettel maradván az Úrnak szíves s kész szolgája

Gr. Széchényi Ferenc m. p.

Széchényi Ferenc Erős Gábor, Pap József, Pethes Dávid debreceni tógátus diákoknak

Pest, 1804. november 13.

Kedves Hazánkfiaim!

Különös örömmel és köszönettel vettem Kegyelmeteknek hozzám utasított mappájokat [térképüket], melyekkel engemet ajándékozának. Én azokat, mint nyilvánságos a rézmetszésben eddig tett előmeneteleknek jelét tekintvén, illendőnek tartottam ezen új magyar szüleményt a Nemzeti Könyvtárnak általadni, és örökös emlékezetekre annak lajstromában béiktattatni. Remélvén pedig, hogy ezen szép igyekezeteket még tovább is az édes hazánknak hasznára és a nemes oskolájoknak dicsőségére fordítani fogják, állandóul maradok Kegyelmeteknek

Kész jóakarójok:

Gróf Széchényi Ferenc m. p.